

Լ ՈՒՄԱՅ

ԴՐԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍԻ

1901 թ.

Ա. ԴԻՔԻ

ՅԱՆԵԼՈՐԱԾ

Ա.

ԿԱՆՈՆՔ Ս. ԺՈՂՈՎՈՅ

ԳՈՐԾ ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ ԱՐԲԵՊԻՍ. ԴԱԻԹԵԱՆԻ

32—48 էր. (շարունակելի)

Բ.

ԿՈՅՐ ԵՐԱԺԻՇՏԸ

ՎԼ. ԿԱՐԱԼԵՆԿՈՒ

ԹԱՐԳՄ. ՄՈՒՇԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

113—206 էր. (վերջ)

լա ռւմֆդ Սովորեցին ոմանք զկիւրակէ օրն՝ մինչև ցճաշն պատուել, և անտի յառաջ լուծանել զաւուրն խորհուրդ: Յաղապս նորին հրամայեցաք՝ մինչ ց'երեկոյն նովին պատուով պատուել զօրն, արգելուլ զինքեանս ի գործոց և ի ճանապարհորդութենէ, և յերեկոյին ծունր ոչ կրկնել:

կարն.
Ժող.

ա ռմ Վասն մեծի յայտնութեանն՝ զոր կարգեցին առաքեալք ի Հոգւոյն սրբոյ՝ ի յունուարի Զ. առուծոյ: Արդ՝ եթէ ոք ի պատրիարքաց կամ ի մայրաքաղաքաց եպիսկոպոսաց, կամ յերիցանց, կամ ի ոսրկաւագաց՝ այլազգ խորհիցի, և արտաքոյ առաքելական կանոնաց, զոր ոմանք ի դեկտեմբերի ԻՊ, զծնունդն առնեն, մովորեալք յաղանդն Արտեմոնի, Արդ՝ եթէ ոք ըստ այսմ մտաց խորհիցի և մովորիցի յուղիղ կարգաց, ի կրօնից Աստուծոյ. այնպիսին անկցի ի կարգէն, և յաստիճանէն մերժեսցի, եթէ պատրիարդ իցէ և եթէ եպիսկոպոս. — զի մի արմատ դառնութեան ի վեր երևեալ և նուաւ բազումք պղծիցին: Զոր և ոմն ի մերոց եղբարց յափացւոց աշխարհին տօնեաց ընդ ասորիս, հետեող եղեալ Արտեմոնի, տարագրեցաւ յեկեղեցւոյ և արտաքս անկաւ իրրև զուռն ըստ Տեառն բանին: Արդ՝ եթէ եպիսկոպոս, կամ երեց կամ սարկաւագ, կամ բնաւ իսկ ի քահանայական կարգէ՝ հետեող լիցի այնմ աղանդի, այնպիսին նզովեալ եղիցի յԱստուծոյ և ի սուրբ ժողովոյս:

բ ռմհա Վասն սուրբ Զօծման ձիթոյն, զոր կարգեցին առաքեալք յաւուր յայտնութեանն՝ սաղմոսիք և օրհնութեամբ և երգօք հոգևորօք և մոմեղինօք ջահիւք բորբոքելովք, ընդ արեւագալն ի ջուրն երթան, և ի նմին աւուր օրինակաւ յորդանանու, զոր Տէրն կատարեաց՝ ի փրկութիւն ամենայն հաւատացելոց՝ մկրտութեամբ իւրով, և ջախեաց զգլուխ վիշապին ի վերայ ջուրցն, և ետ օրինակ ամենեցուն՝ նոյն մկրտութեամբ ծնանիլ ի ջրոյ և ի հոգւոյ և ջախել զգլուխ վիշապին ի ջուրն, և կոխան լինել գարշապարի մերում՝ առաք հրաման ի Տեառնէ: Արդ՝ եթէ եպիսկոպոս, կամ քահանայ, կամ սարկաւագ, ծուլացի և ոչ երթիցէ ի ջուրն, օրինակաւ յորդանանու՝ ցնծալից բերկրանօք, և ոչ օրհնեսցէ զջուրն, և ոչ արկցէ յօծման յիւղոյն ի ջուր, և կամ չքաւորութեամբ, կամ ծուլութեամբ, այնպիսին դատաւարտեսցի յԱստուծոյ, և արտաքոյ մերոյս եկե-

դեցույ ելցէ, և թէ՛ ժողովրդական է, որոշեսցի:

դ ռմթ Եւ պարտէ աւետարան կարգալ ի Մատթէոսէ, սկիզբն առեալ յառաջմէն. «Գիրք ծննդեան յիսուսի քրիստոսի» և միապէս զամենայն խորհուրդսն կատարել զծննդեան և զմկրտութեան, մինչև յայն տեղի, թէ «հրեշտակք մատեան և պաշտէին զնա», և ապա զնշան խաչին ի ջուրն իջուցանեն, և ամենայն բազմութիւն ժողովրդեանն առցէ յօրհնութեան ջրոյն՝ ըստ իւրաքանչիւր կարգի, ի բժշկութիւն մարդկանց և անասնոց, ողջամիտ հաւատով և ուղիղ մտօք, և նկատել և տեսանել ի ջուրն՝ զայն՝ որ էջն ի յորդանան մարմնաւոր տեսլամբ և աղանակերսլ երեմամբ, և ի վերուստ վկայելով՝ «դա է որդի իմ սիրելի»:

դ ռմգ Եթէ եպիսկոպոս, կամ երեց, կամ սարկաւազ կամ բնաւ իսկ ի քահանայական կարգէ փոխեսցէ զգիրս ընթերցուածոցն, զաւետարանացն զճրագալուցին, զոր սրբոյն Յակոբայ Տեառնեղբօր եղեալ է, յաղագս կնոջն փրկութեան ի Հոգւոյն սրբոյ:— Այլ արդ՝ ասեմք, եթէ որ այլազգաբար խորհիցի ըստ Արտեմոնի և ըստ Յորենաղի դրութեանն, և փոխեսցէ զսահմանս առաքելականս, և ոչ ընթերցի զաւետարանն ըստ Առկայ, եւ հովիւքն էին, ըստ կնոջն փրկութեան, և յետոյ ի Մատթէոսէ ըստ մարմնաւորութեան, և նախնիս ունել զՎաւիթ և զԱբրահամ, և եթէ այլազգ ինչ խորհիցի, և մտացածին բանիւք վտարանդի առնէ զմարդիկք, այնպիսին նզովեալ եղիցի յԱստուծոյ և ի սուրբ ժողովոյն, եթէ քահանայէ լուծցի, եթէ ժողովրդական որոշեսցի, և եթէ ոչ ընթերցցի զընթերցուածոցն գիրս, զոր եղեալ է առաջինն վասն ապաշխարութեան, և յետոյ զնայեալ մարգարէի ընթերցուածն, զոր համառօտ եղեալ է վասն տնօրէնութեանն Տեառն, և յետ ամենեցուն ի Ռանիէլէ, և զերգս երից մանկանցն, և զսատանայ ի հուր, և որ այլազգ խորհիցին, այնպիսիք նզովեալ եղիցին յաստուծոյ և ի մէնջ և ի սուրբ ժողովոյն:

և ռմդ Վասն ութօրեայ աւուրցն ընթերցուածոց և աւետարանացն, թէ պարտէ զամենայն աւուրս ընթեռնուլ ընթերցուած յառաքելական մատենից Պողոսի, և ոչ ընթեռնուլ մարգարէ. վասնզի ամենայն քարոզութիւն մարգարէից կատարեցաւ յերեկոյին ճրագալուցի, և միաւորեցան հարսն և փեսայն յա-

ռազաստին. զի այսպէս կանոնեցին առաքեալք Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. և սուրբն Յակոբոս կարգեաց զընթերցուածսն, և յօրինեաց յերկրորդումն աւուր ի մատրան սրբոյն Սաեփաննոսի ժողովելոյ և անդ կատարելով զօրէն կոծոյն, և ապա ի Պողոսի առաքելական մատենէն. և աւետարան ի Յովհաննէ. և յերրորդում աւուր կիրակէի ժողովէին ի սուրբ մատրանն, որ է կաթողիկէ և բարձրագահ քան զամենայն եկեղեցիս. և ընթեռնուլ ընթերցուած յառաքելական մատենէն, և աւետարան ի Մատթէոսէ, «իբրև նոքա գնացին» և այսպէս զամենայն աւուրսն կատարել դրութեամբ սրբոյն Յակոբայ ի փառս Աստուծոյ և մի՛ հետևիլ դրութեանց Յորենաղի և Արտեմոնի և նոցին խորհողացն: Ապա եթէ որ գտցի օտար քարոզութեան հաւանեալ և արարեալ, եթէ քահանայ է լուծցի, եթէ ժողովրդական որոշեցի, և եթէ եպիսկոպոս, արտաքոյ աշխարհոց ելցէ՝ թաղաւորական հրամանաւ յաքսորս բնակեսցէ մինչև ցօր մահուան իւրոյ:

դ ունի Վասն օրինաւոր տօնի քառասներորդաց Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, զոր ի փեարուարի ժԴ, հրամայեցաւ կատարել ի փառս Աստուծոյ, և մի՛ տօնել ընդ հերձուածողս, որք դրութեամբ Արտեմոնի մոլորեցան յուղիղ ճանապարհէն, և զգիրս և զընթերցուածս փոխեցին. կամ եղև մեծ և աստուածասէր ժողովոյս, զի ժողովեալ ամենայն հաւատացելոց բերկրանօք սրտի և ցնծալից ուրախութեամբ, հսկմամբ յերեկորեայ տօնեսցեն ի փառս Աստուծոյ, յորում աւուր և հանդիպեսցի, հոգևորական օրհնութեամբ, ջահիւք բորբոքելովք, օրհնել զայն՝ որ ըստ մարմնոյ մարդացաւ, և կրեաց զամենայն կիրս մարդկային բնութեանս: Մինչև յերրորդ ժամն՝ եղիցին ի հսկման ամենայն զգուշութեամբ, և յերրորդ ժամուն պատարագ մատչի ի փրկութիւն ամենայն հաւատացելոց, որ զսրբութեամբ վայելողսն աստուածատեսակս գործէ, յորում աւուր՝ զգիշերն որպէս զտիւ լուսաւորէ՝ յայնմ աւուր նկատել և ակնունել, և մի՛ արհամարհանօք և ծուլութեամբ: Ապա թէ ի պահս սուրբ Զատիկի աղուհացիցն, քառասներորդացն հանդիպիցի, յորում աւուր հանդիպի, ի նմին աւուր տօնեսցի, սաղմոսիւք և օրհնութեամբ, և երգօք հոգևորօք, և մի՛ փոխեսցեն զօրն՝ ծուլութեան պատճառաւ՝ արհամարհանօք, և պատարագ մատչիցի ի փառս

Աստուծոյ, և ի կատարումն խորհրդոյն. և ի փափուկ կերակուրս ամենեին մի մերձեանալ, մի ի ձէթ, մի ի գինի և մի ի ձուկն, բայց միայն ի հաց և ի յաղ. և թէ ոք ըստ սովորական սրբոյ բաժակին, յայլ ինչ ազահիցի ի պատարագին, անընկալ լիցի տօնն, և պահքն անվաւեր եղիցի, ըստ մեծի հինգշաբաթի աւուրն պատարագին՝ եղիցի պատարագն, և կերակուրն, ասպա եթէ յարձակման աւուր հանդիպիցի, դառնազէն խմբեսցին ամենայն հաւատացեալք ի Քրիստոս:

է ումհզ Բայց եթէ յուրբաթի և ի չորեքշաբաթի հանդիպի ըստ վերագոյն պատուիրանիդ՝ պահք տօնեսցին, և մի լուծմամբ կերակրոց կամ ըմպեալաց: Եւ եթէ ոք ի հաւատացելոց անցցէ ըստ կանոնեալ սահմանադրութիւնդ, անիծեալ լիցի, վասն զի այսպէս պատուիրեցաւ ընդ ամենայն աշխարհ ի սըրբոց առաքելոցն, և աւանդեցաւ մեզ: Եւ մեք այնմ հետեւեալ եմք. զոր նոքայն քարոզեցին և հաստատեցին. թէսլէտե զատեալք և մեկնեալք: Ի փշաբեր անապատ գնացին ոմանք, և եղին լուցկիք հրոյն և կերակուրք որդանց, այլ մեզ քաւ լիցի խոտորիլ ի քարոզութենէն սրբոց. ասպա եթէ գտցի ոք զայս արարեալ, օտար եղիցի ի մէնջ և ի սըրբոց օրհնութենէն հեռի:

Յովհ. Եւ որ ծնունդ առնեն յառաջ քան զյայտնութիւնն, չէ արժան, զի սուտ է. զի ծնունդն և ը ույիդ յայտնութիւնն մի են, և յայտ յընթերցուածոցն է, որ ասէ, «Յիսուսի Քրիստոսի ծնունդն էր այսպէս»:

Յովհ. Իսկ որ զուրբաթ՝ որպէս կիւրակէ պահեն և Մանդ. ի գործոց դադարեցուցանին՝ մեղք են, և կոչեն բ ույիդ զնա ծեր, ոյր է տեսեալ՝ զնորա ծերութիւն, զի հինգ օրն աւագ են քան զնա, իսկ ոքք ի չորեքշաբաթի տօնս կատարեն տգիտաբար, մեղք են, զի հեթանոսական է և անհրաման:

Նիկ. Բ. Եթէ ոք ի կիւրակէի պահս պահէ, նզովեալ կթ մի եղիցի:

ժող. Նրկըրդ, տօնել զտօն աւետեաց ս. Աստուածածնի ի վեցն ապրել ամսոյ, յորում աւուր և հանժայի, և զտօն փոխման նորին ի Փծ օգոստոսի, և յորում աւուր հանդիպի, և զտօն սրբոյ խաչին ի ՓԴ. սեպտեմբերի՝ յորում աւուր և հանդիպի, նոյնպէս և զայլ տօնս վկայից՝ յորում աւուր հանդիպի՝ ըստ իւրաքանչիւր յիշատակի:

4 4

Երրորդ տօնել զճրագալոյց ծննդեան՝ սրբոյ
յայտնութեանն, և զՋատկին, մինչև ցերեկոյն պա-
հօք, և ոչ այլ իւրք լուծանել, բայց միայն թէ՛ ձը-
կամբ և ձիթով:

2.

ՅԱՂԱԳՍ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԳՐՈՅ ԵՒ ԸՆԹԵՐՑՈՒԱԾՈՅ:

Առաջ.

Թ

Կարգեցին առաքեալք և եղին հաստատու-
թ թեամբ՝ թէ 'ի կատարումն ամենայն գրոց ընթերց-
ցի աւետարան, իբրև զկնիք պատուական՝ ամենայն
գրոց, և յորն կալով ամենայն ժողովուրդն լուիցէ
նմա, զի աւետիք փրկութեան են ամենայն մարդկան՝
բանիւ կենարարին:

Իթ իթ

Կարգեցին առաքեալք և եղին հաստատու-
թեամբ, թէ 'ի պաշտաման եկեղեցւոյ՝ ասացին ըզ-
սաղմոս և զօրհնութիւնս դաւթի պաշտել օր ըստ
օրէ, յամենայն ժամ զմարգարէութիւնսն դաւթի ձԾ.
սաղմոս, որպէս և ասեն իսկ. Օրհնեցից զտէր յա-
մենայն ժամ, յամենայն ժամ օրհնութիւն նորա 'ի
բերան իմ, և յօրէս տեառն խորհեցայ 'ի տուէ և 'ի
զիշերի, սաղմոս ասացից և 'ի միտ աւելց, և լսելի
արարից զձայն օրհնութեան նորա. և դարձեալ
սաղմոս ասացէք աստուծոյ մերում, և թագաւորին
մերում՝ սաղմոս ասացէք:

1 1

Կարգեցին առաքեալք և եղին հաստատու-
թեամբ, թէ յեկեղեցւոյ զիրք ընթերցցին՝ հին և նոր
կտակարանք, որ լինիցին վասն կենարար չարչարա-
նաց փրկչին մերոյ քրիստոսի, և զօրծք և խօսք ա-
ւետարանչացն քարոզութեան, վասն բանին մար-
դեղութեան, և վարդապետութեան աշակերտաց
փրկչին, և այլ աւելի քան զայս՝ մի՛ ընթերցցի 'ի
բնմի:

Առաջ.
Ի ձեռն
Կղէմ:

ԺԵ

Եթէ ոք ստութեամբ զվերոյգրեալսն ամբարըշ-
տաց գիրս, իբրև զսուրբս եղիցի՝ մուծեալ, առ 'ի վնաս
ժողովրդոց, լուծցի:

Սրբոց
Հարցն
Հեռև.

Իէ ճիգ

Լուռ մտօք կալ ժողովրդականաց, և մի՛ բա-
զում լինել վարդապետք, գնացէ, որով չափով չա-
փէ, չափեսցի նմա, կամ դատիւ դատեսցի, և խնա-
սէ ճիգ մի աշխարհականն՝ այլ ոչ կարէ խնամել. — Եւ եղի-

ցի ձեզ ամենեցուն եկեղեցականացդ սուրբ գիրք՝
հին և նոր կտակարանաց՝ Մովսիսի, ծնունդքն, ելք
ղևտացիք, թիւք, երկրորդ օրէնք, Յեսու, դատա-
ւորաց, Հռութ, թագաւորութիւնք չորք, մնացոր-
դաց աւուրք, Յզրի Բ. բանք, Յովբ. սաղմոսացն
ձԾ, Սողոմոնի Գ. մարգարէք ԺԹ, Նսայի, Ներսիա,
Նզեկիէլ, Դանիէլ, այլն, մակարայեցիք, Սիրաք։ Նւ
կալջիք առ 'ի խրատել զմանկունս ձեր։

Նիկ. Բ. Ոչ է պարտ 'ի ժողովան զսաղմոսն 'ի միմեանս
ղա մծը յարել, այլ ի միջին գրակարգացումն առնել։
ճա մկը Պարտ է և ի շաբաթի աւետարան կարգալ։
ճժդ մձ Ոչ է պարտ տգիտական կամ անկանոնական
գիրս կարգալ, կամ սաղմոսել յեկեղեցւոյ, այլ զկա-
նոնեալքն, զնոր և զհին կտակարանսն, ըստ որում
և կանոնեալքն են։

Հաւուդ. Ոչ է մարթ աւելի զմանս, արտաքս քան զկա-
ժե նդ նոնեալ սաղմոսողոգան՝ ի բէմ հանել, և ի բեմի գրովք
սաղմոս ասել յեկեղեցւոյ։
ժզ նե Զի աւետարան հանդերձ այլովք գրովք արժան է
կարգալ ի շաբաթ օր։
ժէ նզ Զէ մարթ և պատշաճ, միահամուռ զմիմեանց
զհետ ի ժողովուրդս սաղմոս միայն ասել, այլ զհետ
միոյ սաղմոսի կատարումն առնել գրոց։

Ժե նխդ Իբրև չէ մարթ յիմաստութենէ ուրուք եղեալ
պաշտել յեկեղեցւոյ, բայց եթէ ի գրոց սրբոց իցէ,
կամ կանոնեալք են յեկեղեցւոյ, թէ Սաղմոսք, թէ
Օրհնութիւնք. այնպէս և գիրս ինչ չէ պարտ կար-
գալ յեկեղեցւոյ, բայց եթէ որ կանոնեալքն են, այս
ինքն. զնոր օրէնս, և զհին կտակարանս, և զոր
ինչ արժան է կարգալ, են այսոքիկ. զարարածս, զելս,
զղևտացիս, զթիւս, զերկրորդ օրէնս, զՅեսու, զդա-
տաւորսն, զՀռութ, զթագաւորութիւնս Դ, զմնա-
ցորդս Բ, զՆզր Բ, զսաղմոսն Դաւթի ձԾ. զՍողոմո-
նի Գ, զԱռակս, զեկլեսիաստէսն, զերգերգոցն, զՅորք,
զերկոտասան մարգարէսն, զՈվսէ, զԱմովս, զՄի-
քիա, զՅովէլ, զԱբդիու, զՅովնան, զՆաւուս, զԱմ-
բակում, զՍոփոնիա, զԱնգեա, զԶաքարիա, զՄաղա-
քիա, զՆսայի, զՆերսիա, զՆզեկիէլ, զԴանիէլ, զՄա-
կարայեցիս։ Զնոր կտակարանաց՝ չորս աւետարանս,
զՄատթէոս, զՄարկոս, զՂուկաս և զՅովհաննէս,
գործք առաքելոց՝ կաթողիկէք՝ թուղթք է. Ա. Յա-
կոբայ, Բ. Պետրոսի, Գ. Յովհաննու, Ա. Յուդայի,
Պողոսի թուղթք, Ա, առ Հռովմայեցիս, Բ, առ Կո-

ըընթացիս, Ա, առ Գաղատացիս, Ա. առ Նփեսացիս, Ա, առ Փիլիպեցիս, Ա, առ Կողոսացիս, Բ, առ Թեսաղոնիկեցիս, Ա, առ Եբբայեցիս, Բ, առ Տիմոթէոս Ա, առ Տիտոս, Ա, առ Փիլիմոն: Այս սահմանք եղան, որ ի միասին ժողովեալք եպիսկոպոսք ՆԼԵ:

Նպիւֆ. Բ.

Զկնի յարութեան՝ զերիս աւուրս ոչ ընթեռ-
գ ուկե նուն կաթուղիկէք, վասն զի ի հայր, և յորդի, և ի սուրբ հոգին են կանոնք. և երկրորդ կանոնք, վասն զի յորդի է, որպէս ոչ թողաւ ոգի նրա ի դժոխս, և ոչ մարմին նորա ետես զապականութիւն, և յոյս եղև ամենայն ծագաց երկրի:

Սահակայ
մեծի

Սե պաշտօն սաղմոսերգութեան անխափան լի-
ցի ի տունջեան և ի գիշերի, ըստ օրինակի մայրա-
գ ռձգ քաղաքաց, հօրն հովուապետի, զի ամենայն ումեք
չէ օրէն և իշխանութիւն յապաղել զայն կարգ
պաշտաման, կամ նորաձեռութիւնս ինչ առնել, այլ
միշտ ի նմին յարամնալ:

Յովհ.
իմաստ.

Արժան է յերեկորինս՝ և յառաւոտինս, զկնի
ամենայն պաշտամանն նուագել զսուրբ աստուածն
ԺԺ ռմբ և ապա զհետ բերել յերեկորինսն զհանգստեան սաղ-
մոս, և յառաւոտինս զարևագալին սաղմոս, իսկ յոր-
ժամ պատարագ մատչի ի սկզբան անդ պաշտաման
յիշել զսուրբ աստուածն և զսոցուն խորհուրդ յա-
ռաջաբանի անդ հաւաստեաւ յայտնեցաք:

Ի ռմգ Պարտ և արժան է զխաչեցարն երիցս անգամ
զհետ բերել, ըստ երիցս անգամ կրկնելոյ սրբասա-
ցութեան, և մի՛ նուագեցուցանել, և նուազ գտա-
նիլ ի շնորհաց խաչին Քրիստոսի:

Իա ռմդ Արժան է ի գիշերին՝ յորում ժողովին ի պաշ-
տօն, նախ՝ զյառաջաբանիցն ասել զչորեսին սաղ-
մոսն միաբանութեամբ ի թիւ՝ խոնարհ ձայնիւ, առա-
ջին, զերրորդ սաղմոսն, երկրորդ՝ զութսունեօթն.
երրորդ՝ զհարիւրերկրորդն. չորրորդ՝ զձԽ. երկրորդն,
և նոցին զքարոզութիւն և զաղօթսն զհետ բերել,
զոր ի նոյն խորհուրդ արարեալ է երանելոյն Յով-
հաննու Մանգակունւոյ Հայոց կաթուղիկոսի. քա-
րոզութիւն Զարթուցեալքս, աղօթք՝ Զքէն գոհանամբ.
և զհանգիստ նորին՝ Նայեա տէր սղորմութեամբ:

Իբ ռմե Արժան է զառաւոտինսն՝ ամենեցուն՝ նմանս
միմեանց զնոյն և ըստ նմին կարգի կատարել. զի
այսպէս վայելէ քրիստոսապիւրացն, որ նմին լեզուոյ
և ազգի են՝ միաբանութեամբ փառաւորել զաստուած.

և յօրինել զվարս ուղիղս, զի գրեալ է զսրբոց առաքելոցն, թէ էր նոցա սիրտ և անձն մի. և եթէ՝ էին ամենեքեան միաբան յաղօթս: Արդ՝ զկնի հարցին և ողորմեային և տէրերկնիցին, և զփառք ի բարձունսն պաշտել. ապա ըսա իւրաքանչիւր աւուր զկցորդսն, զոր առեալ է սաղմոսացն, երկուշաբաթոյն, Լոյս տո՛ւր տէր աշաց իմոց. երեքշաբաթոյն ի քէն է տէր աղբիւր կենաց. չորեքշաբթոյն՝ Սա սացի տէր ողորմեա ինձ. հինգշաբաթոյն՝ Սա առքեզ տէր աղաղակեցի, ուրբաթոյն՝ Մտցեն աղօթք իմ առաջի քո տէր. շաբաթոյն՝ Առաքեա տէր զլոյս քո: Ապա զկնի քարոզութեան և աղօթիցն, զերեքսրբեանն երգել զփառաբանութիւն, հանգերձ սրբոյ աստուածածնին կցորդիւն: Ապա զսրեւագային զսաղմոսն ասել, ըստ դասուց վերաձայնութեամբ:

Իգ ոմզ Նոյնպէս և գերեկորինսն հանգոյն միմեանց ըստ այսմ կարգի. և այսու օրինակաւ կատարել, յառաջագոյն պաշտել զխոնարհեցո վերաձայնութեամբ ըստ դասուց, զոր երանելոյն Ներսիսի Հայոց կաթողիկոսի յաւելեալ է, որպէս թէ կամելով զսկիզբն ամենայն վերերգակ սաղմոսացն յաղօթելոյ առնել, զի և սաղմոսացս աղօթք 'Իսկ ի են ըստ վերնագրոյն յայտարարութեան. զկնի նորա զասկիցո, մի ըստ միոջէ գերեսին սաղմոսն. զմիմեանց զհետ՝ ըստ դասուց վերաձայնութեան: Իսկ զկնի մեսեդի և ուղիղ եղիցին ասելոյ, քարոզել և աղօթս մատուցանել, յետ այնորիկ գերեքսրբեանն նուագել նորին նմանութեամբ, և վախճան ամենայն պաշտամանն՝ ըզհանգստեանն սաղմոս ասել. ըստ դասուց վերաձայնութեամբ:

Իգ ոմէ Իսկ կիւրակէի աւուր առաւօտիքն այսգունի խորհրդով յօրինեալ բերէ զկարգն իւր: Զկնի հարցինն՝ մեծացուցէ ասել, վասն զի հարկաւորապէս պարտի այն՝ որ զյարութիւնն քրիստոսի ճառէ. ընդ նմին և զգերեզմանն յիշել և զսուրբ կոյսն, զի եթէ ոչ էր ծնեալ, ոչ էր հնար՝ և ոչ թաղել և եթէ՝ ոչ էր թաղեալ, ապա և ոչ յառնել: Արդ՝ գերեզմանն յընթեռնոյն զաւետարանն յիշեալ լինի, իսկ զսուրբ կոյսն՝ ի մեծացուցէն ասելոյն յիշեմբ: Զի որպէս ընկալան ի միմեանց զփրկչին յարութիւն ի գերեզմանէ, և գերեզմանն յարգանդէ, ըստ նմին և վկայք պարտին լինել միմեանց վասն յարուցելոյն, և այս է ճշմարիտ մարդեղութեան և մահուան քրիստոսի խոստովանութիւն. այլ սակայն ի ծննդենէն առ յարու-

Թիւն զհետ եկեալ միաւորին, իսկ ի յարութենէն առ ծնունդն վերջագարձիլ անկարելի. զի չէ և գործեցելոցն ի քրիստոսէ պատմութիւն առնել անհնար է, և յաղագս այսորիկ՝ աւետիքն և ծնունդն, և մըկրտութիւն քրիստոսի ի միասին առեալ յօնախմբին, և սոքա ամենեքեան և որ այլ ևս իցեն տնօրինեալք ի քրիստոսէ՝ ի յարութեանն միաւորեալ բովանդակին, և այս յաղագս մեծացուցէ ասելոյն յառաւօտինոյն յաւուրն կիւրակէի: Յետ որոյ դարձեալ մինչև զաւետարանն ընթերցեալ. որպէս թէ տակաւին եւս ի թաղման վարկանելով գտէրն, արտաքուստ առ նա ի գերեզմանն աղաղակիցեմք ասելով, «Արի տէր օգնեա մեզ և փրկեա զմեզ, և թէ՛ Լուր աստուած աղօթից իմոց, ունկնդիր բանից բերանոյ իմոյ, և եթէ Թագաւորեսցէ տէր յաւիտեանն». իսկ յետ ընթեռնոյ զաւետարանն՝ իբրու թէ գնոյն ինքն զյարուցեալն անդէն և անդ ընդ աւետարանական բանին ի զէմս մեր բերելով, հրամայեմք միմեանց, թէ «Ի գիշերի համբարձէք զձեռս ձեր ի սրբութիւն, և օր՝ նեցէք գտէր: Վասն զի լուեալ աղօթից մերոց՝ յարեալ և օգնեաց մեզ, փրկելով զմեզ ի մահուանէ, և Թագաւորելով մշտնջենաւորաբար ամենայն տիեզերաց: Բայց գիշեր՝ ոչ այնքան զժամանակն, որքան թէ զհրէական զանհաւատութիւնն անուանելով, որ զաղամղջին խաւարի արդարեւ բերէ օրինակ, ըստ Նայիտայ պանծալի բանին, թէ ի գիշերաց կանխէ հոգի իմ առաւօտել առ քեզ աստուած, այսինքն թէ՛ ի միջոյ ամբարշտաց համարձակիմ բարեպաշտել առ քեզ Աստուած: — Արդ՝ զայսոսիկ այսպէս, և այս օրինակաւ յառաջ վարելով զկարգն, արժանէ զկնի փառք ի բարձանցն՝ զյարութեանն աւել, իսկ զսուրբ աստուածն հանդերձ սրբոյ Աստուածածնին կցորդիւն ի վերջն անցուցանել, որպէս և յայլ աւուրսն ըստ ասացելու մն պատճառին: Սւ զկնի ամենեցուն՝ զարեազալին նուագել սաղմոս, զոր եղիցի անուն տեառն, ասել սկսեալ հն ի ժամանակացն Նքրի կաթուղիկոսի:

Ին ումը Պարտ է ի գիշերապաշտաման զկանոնացն ըզհետ բերել, զչորս զայս քարոզութիւն: Վասն ի վերուստ: Վասն ի գիշերի: Վասն ուղղելոյ: Վասն գտանելոյ. զոր արարեալ է վասն նորին իսկ սըրբոյն Սահակայ հայոց կաթուղիկոսի, և ըստ իւրաքանչիւրոցն՝ զաղօթս զայսոսիկ հանգստիւք իւրեանց: Տէր Աստուած մշտնջենաւոր. հանդիստ.

Շնորհատու բարեաց: Ի գիշերի և ի տունջեան.
հանգիստ. Հովիւ քաջ: Անկեայեմք առաջի քո. հան-
գիստ. Քում ամենագոր: Վերջինս՝ օրհնեալ ես տէր
Աստուած մեր, որ և զմեզ, զմեղաւորս արժանի ա-
րարել փառաւորել զքեզ, ընկալ բարերար և մար-
դասէր տէր՝ զամենեցուն մեր աղօթս, զխնդրուածս,
զխոստովանութիւնս, և զգոհացողութիւնս, և շնոր-
հեա ամենեցուն մեզ՝ զքո առաս: ողորմութիւնդ և
զգթութիւնդ, մի թողուր տէր զժողովուրդս քո, և
մի մատներ իսպառ վասն անուան քո: Մի ըստ
մեղս մեր առնել մեզ, և մի ըստ անօրէնութեան
մերում հատուցանել մեզ. այլ արա առ մեզ զո-
գորմութիւն քո ի հազարս և ի բիւրս, զերծ՝ զմեզ
յամենայն որոգայթից սատանայի, և փոխեա զմեզ
յարքայութիւն միածնիդ քո տեառն մերոյ Յիսուսի
Քրիստոսի: Հանգիստ. Քեզ յանձն տուեմք զտնձինս
մեր՝ Աստուած ամենակալ հայր տեառն մերոյ Յի-
սուսի Քրիստոսի, որ ի բարձունս բնակեալ ես, -
զխոնարհս տեսանես յերկինս և յերկրի. հայեա և
տէր յաղօթս մեր և ի պաշտանս, մի ցրեր զուխ⁹
տըս քո, և մի մերժել զմեզ ի ժառանգութեն
քումմէ, այլ ըստ առատ քում բարերարութեանդ
արժանաւորեա զծառայսս քո անճառելի լուսոյ՝ երկ-
նից արքայութեանդ, Յիսուսի Քրիստոսի տէրամբ
մերով, ընդ որում քեզ Հօր և սուրբ Հոգւոյդ՝ վա-
յելէ փառք, իշխանութիւն և պատիւ. այժմ և միշտ
և յաւիտեանս. ամէն:

Սեօնի
Հայոց
կաթ.
իդ ումթ

Աղջիկ խօսեալ առն՝ թէ ապահար իցէ (տե-
ռատես) մի իշխեսցեն քահանայքն այնպիսոյն պը-
սակ դնել, կամ զուգել ընդ առն յամուսնութիւն, մին-
չեւ սրբեսցի յապահարէն, և ապա ամուսնացի:

Եւ եղիցի ձեզ ամենեցունց, եկեղեցականաց և
աշխարհականաց պաշտելի սուրբ գիրք, հին և նոր
կտակարանացն, Մովսէսի գիրք. Մենդոց, Նիցի,
Ղեւտական, Թիւք, երկրորդ օրէնք, Յեսու Նաւ-
եայ, դատաւորք, և Հռութայն. թագաւորութեանց
Դ, մնացորդաց գրոցն աւուրք Բ. Յզրի Բ. բանք.
գիրք Յորայ. Սաղմոսացն գիրք Ա. Սողոմոնի Գ.
գիրք. ԺԲ. մարգարէքն, Յսայի, Երեմիա, Յզե-
կիել, Դանիէլ. և յարտաքուստ պատգամաւորես-
ցի առ ի ուսուցանել զձեր մանկունս՝ զուսումնա-
բագումս Սիրաքայ իմաստութիւն:

Բ. Ժող.
Անտ.

Ամենայն գիրք աստուածաշունչ՝ են ի խրատ
և ի վարդապետութիւն, բայց կանոնեալ և օրէնս-

Թ ումձդ ուսոյց գիրք, զորս պարտ է ընդունել՝ ցուցցուրք Ծնունդ, ելք, ղեւտական, զթիւսն, գերկրորդ օրէնսն, զՅեսու Նաւեայ, զդատաւորսն, զՀռութ, զչորս թագաւորութիւնս. երկու մնացորդացն, Նգրաս, Դաւթի ձԾ. սաղմոսն. Առակքն Սողոմոնի, Նկեղեսիաստեսն, զօրհնութիւն օրհնութեանց, ըգ- Յորն, գերկոտասան մարգարէսն. Ովսէ, Ամովս, Մէքիէ, Յովէլ, Աբդիու, Յովնան, Նաւում, Ամրա- կում, Սոփոնիա, Անգէաս, Զաքարիաս, Մաղաքիա, Յսայեայ, Ներմիաս, Նգեկիէլ, Դանիէլ, համանգա- մայն հնոց կտակարանաց տունք են Քձիթ: Նոր կտակարանք. չորս աւետարանիչքն, Մատթէոս, Մարկոս, Ղուկաս, Յովհաննէս. Գործք առաքելոց, Կաթողիկէից թուղթք Է. Ա. Յակոբայ. Բ. Պետրո- սի, Գ. Յովհաննու, Ա. Յուդայի. Պողոսի թուղթք ԺԴ. առաջին առ Հռովմայեցիս, Բ. առ Կորնթա- ցիս, Գ. առ Նոսին, Դ. առ Գաղատացիսն, Ե. առ Նփեսացիս, Զ. առ Փիլիպպեցիս, Է. առ Կողոսա- ցիս, Ը. առ Թեսաղոնիկեցիս, Թ. առ Նոսին. Ժ. առ Եբրայեցիս. ԺԱ. առ Տիմոթէոս, ԺԲ. առ Նոյն. ԺԳ. առ Տիտոս, ԺԴ. առ Փիլիմոն: Այս սահմանք եղան ի Ժողովոյն Անտիոքայ, միանգամայն նորոյ կտակարանաց, Ա. ՓՇՂ. Ա: Եւ միահամուռ հին և նոր կտակարանաց, Թ. Ի. ԶԻ:

Է.

ՅԱՂԱԳՍ ԽՈՐՀՐԴՈՅ ՄԿՐՏՈՒԹԵԱՆ

Առաք.

Ժգ Ժգ

Կարգեցին առաքեալք և եղին հաստատու- թեամբ՝ եթէ խօսեցաւ Աստուած ընդ Աբրահամու, և ասէ՝ Թլպատեսցի մանուկ ձեր ութօրեայ, և այն եղիցի նշանակ ուխտին յաւիտենական՝ ընդ իս և ընդ ձեզ: Լինէր նոյն ուխտ և ընդ Մովսիսի՝ հրա- ման առեալ յարարէն, մշտեալ զօպայիւ սրսկել շուր զԺողովրդեամբն, որ գուշակէր զմկրտութիւն հեթանոսաց: Օրինակ էր Մովսէս և Ահարօն զհան- դերձեալսն լինելոյ, փոփոխումն ստուերազրին, հրամայէր ջրով լուանալ յարտաքնում սրահին, ա- պա մերձենալ ի սրբութիւնսն: Օրինակէր զայս մկրտութիւն Յեսու Նաւեա անցանելով ընդ յորդա- նան, և ապա մտանել յերկիր պարգեւաց:—Օրի- նակէր զայս մկրտութիւն մեծն ի մարգարէս նա-

խանձաւորն Հեղիաս՝ անցանելով՝ ընդ յորդանան՝
կենդանոյն վերանայր յերկինս։ Բերէր և Նղիսէէ
զսափորն ի գուշակումն մկրտութեան։—Մեծն ի
ծնունդս կանանց կնքահայրն Յովհաննէս, որ ար-
ժանի եղև մկրտել զանարատ զտէր Յիսուս ի Յոր-
դանան գետ, օրինակ լինէր նորոյ ուխտիս և ման-
կանց եկեղեցւոյ, և լուանալով զոտս մեր ի վերնա-
տանն՝ ջրով մկրտութեան, զօրացոյց զմեզ և ան-
մեղացոյց սրբութեամբ աւագանին՝ յօրինակ աշ-
խարհի եթող. զի ի ձեռն քահանայութեան կարգի,
մանուկ ութօրեայ մկրտեալ՝ եղիցի քրիստոսազգեստ,
և վկայք որ ոչ ունին զմկրտութիւն ջրոյն՝ արեամբ
իւրեանց փրկեսցին։

Առաք.

ի ձեռն

Կղէմ.

Խզ

հը

Նպիսկոպոս, կամ երեց, կամ սարկաւազ, ըզ-
թերահաւատից զմկրտութիւնն ընկալեալ կամ զպա-
տարագ, լուծանել հրամայեմք. զի զինչ միաբանու-
թիւն է Քրիստոսի ընդ Բելիարայ, կամ զինչ մասն
հաւատացելոց. ընդ հաւատին։

ձ ձօդ

Նթէ ոք եպիսկոպոս կամ երեց՝ ըստ Աստու-
ծոյ բարբառոյն ոչ մկրտեսցէ, ի Հայր և յՈրդի և ի
սուրբ Հոգին, այլ յերիս հայրս և յերիս Որդիս և
յերիս Հոգիս, անկցի ի քահանայութենէն։

ձա ձօն

Նպիսկոպոս կամ երեց, որ ոչ երիս մկրտու-
թիւնս միոյ սրբութեան կատարեսցէ, այլ ի մի մկր-
տութիւն, որ ի մահն տեառն տուաւ, անկցի ի քա-
հանայութենէն, քանզի ոչ ասաց մեզ տէր ի մահս
իմ մկրտեցէք այլ գնացէք աշակերտեցէք զնոսա, և
մկրտեցէք յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ։
Բայց որ մկրտելոցն է՝ ուսցի, եթէ Հայր ոչ խաչե-
ցաւ, և ոչ ծնունդ կրեաց մարդոյ, և ոչ Հոգին
սուրբ մարդ եղև և ոչ չարչարանս կրեաց, քանզի
ոչ մարմնացաւ, բայց փրկեաց զաշխարհս ի վերա-
հասեալ բարկութենէ՝ միածին որդին. վասն զի
մարմնացաւ իւրով մարդասիրութեամբն՝ ի կուսէն
մարմին ստեղծեալ. քանզի իմաստութիւն չինեաց
իւր տուն՝ որպէս արարիչ, քանզի խաչի համբերեաց,
և ապրեցոյց զաշխարհս յանակնկալ բարկութենէն։
—Արդ՝ մկրտիմք յանուն Հօր՝ ոչ որպէս մարդ ե-
ղելոյ, կամ չարչարելոյ։ Նւ յանուն Որդւոյ՝ որպէս
կրեցելոյ զծնունդն, որպէս համբերելոյ խաչի, որ-
պէս մեռելոյ և յարուցելոյ։ Նւ յանուն Հոգւոյն
սրբոյ՝ համագոյական Հօր և Որդւոյ, իսկ որք ոչ
յայս մկրտեն, որպէս ոչ գիտելով գիտորհուրդ, բա-

ընկալաւորութեան, անկցին ի քահանայութենէն:

Նիկ. ԺԴ. Վասն երեխային կամ եղեւ մեծ ամենայն
ճիշտ ժողովոյն, զերիս ամս ուսցին զկարգ և զօրէնս,
և մի եւս ամ ընդ ապաշխարողս՝ աղօթից զգու-
շասցին. մարդասիրութիւն ցուցցեն առ այնպիսիսն
և խոնարհութիւն, զի զնմանութիւն բերելով օգուտ
քեզ գործեացեալ. և ապա լուսացի և վերստին ծնցի
աւագանաւն, և հաւասարեացի օրինացն. զի որ ա-
րասցէ և ուսուսցէ, նա մեծ կոչեացի յարքայու-
թեան երկնից:

Նիկ. Բ. ԺԴ. ՃՃ. Պարտ է գհաւատացեալսն զերեւամ մի ուսու-
ցանել, և այսպէս աղօթակից լինել և մկրտել:

ԼԵ. մԳ. Պարտ և արժան է զյղիսն մկրտել:

ԾԵ. մԻԽ. Ոչ է պարտ երգմանցուցանել զերեխայսն,
բայց միայն զկարգեալսն յեպիսկոպոսաց:

Ճ. մԼԳ. Ոչ է պարտ յետ երկուց շաբաթուց քառաս-
նորդացն, ընդունել զոր ի մկրտութիւն:

ՃԱ. մԼԵ. Պարտ և արժան է՝ որք մկրտին՝ գհաւատն ա-
սել ի մեծի հինգշաբաթին:

ՃԳ. մԼԹ. Պարտ է՝ որք ի հիւանդութեան մկրտեցան,
գհաւատն ասել, յորժամ ողջացին:

ՃԴ. մԶ. Պարտ է զկնի մկրտութեան օծանել զլուսաւո-
րեալսն օծմամբ սրբով, անուանելով օծումն պար-
գելի Հոգւոյն սրբոյ:

ԺԹ. մԽԳ. Պարտ է՝ որք ի հերձուածողացն դառնան, ա-
պողինոսք, և պոնտացիք, մկրտել՝ թէպէտ եպիս-
կոպոսք իցեն:

Նիոյ. Վասն յղի կանանց զի արժան է մկրտել յոր-
Վեստր. ժամ եւ կամիցին, զի ոչինչ յայսպիսի իրս հաւասա-
Չ. յիՉ. րեալ է ծնողն ընդ ծննդեանն. այլ արժան է ամե-
նայն իրօք զյօժարութիւն ցուցանել, առ ի խոստո-
վանութիւն ընդունելութեան մկրտութեան:

ԺԷ. յԼԵ. Վասն որք ի նեղութիւն անկանիցին, կամ
ի խիստ հիւանդութիւն, և կամ ըմբռնեացին ի բըռ-
նաւորաց, և վասն նեղութեան մկրտեացի, և կամ
յառաջ էր քրիստոնեայ անուն, և գործքն վատթարք,
և ապա վասն նեղութեան ի հաւատս կացցէ՝ զայն-
պիսին ընդունի եկեղեցի, այլ ոչ կատարելապէս.
զի ակամայութեամբ են հաւատքն, զայնպիսոյն ասէ
զիր, միթէ հող խոստովան առնիցի առ քեզ:

Լաւոդ. Չէ արժան յետ երկուց շաբաթուց աղուհացիցն՝
Խբ նլա ի մկրտութիւն զոր ընդունել առանց ուսուցանելոյ:
Խգ նլբ Արժան է ոյք մկրտին, նախ հաւատն ուսանիլ,
 եւ յաւագ շաբաթու հինգշաբաթի օրն, համար տալ
 եպիսկոպոսաց կամ երիցանց:

Խդ նլգ Արժան է ոյք ի հիւանդութեան ընկալան զմկր-
 տութիւն, յորժամ յառնիցեն, ուսանիլ, զի գիտա-
 ցին՝ թէ՞ որոյ շնորհաց և պատուոյ արժանի եղեն:

Խե նլդ Արժան է՝ որք մկրտին, յետ մկրտութեանն օծա-
 նիլ օծմամբ երկնաւորաւ, զի արժանաւորք լիցին
 արքայութեանն:

Աթան. Հարց—Եթէ մանուկ երեխայ կատարեալ լիցի,
Ա շլբ և դիպեացի, յորժամ պատարագն մատուցանիցէ, եւ
 անգիտանալով հաղորդեացի, զինչ պարտ է առնել
 վասն նորա:

Պատաս.—Մկրտել պարտ է՝ որպէս կոչեցեալ
 յԱստուծոյ:

Բ շլթ Հարց—Եթէ դիւահար որ՝ երեխայ իցէ, և կա-
 միցի նա՝ և կամ որք նորա իցեն զի առցէ նա զսուրբ
 մկրտութիւն, պարտ է առնուլ թէ ոչ՝ այլ թէ մերձ
 ի մահ՝ իցէ դիւահարն:

Պատաս.—Եթէ ոչ սրբեացի ի պիղծ այսոյն, ոչ
 կարէ առնուլ զսուրբ մկրտութիւնն, բայց եթէ մերձ
 ի մահ՝ մկրտեացի:

Դ շլա Հարց—Եթէ ոք երեխայ՝ հիւանդացի և ի մտաց
 թափեացի, և ոչ կարէ զհաւատն խոստովանել, և ա-
 ղաչեացեն ընտանիք նորա, զի առցէ զսուրբ մկր-
 տութիւն, այլ զի աղաչանքն ևս երկար լինիցին՝
 մինչև յաւուրս եօթն, արժան է առնուլ՝ թէ ոչ:

Պատաս.—Արժան է առնուլ, թէ ի պիղծ այսոյն
 ոչ փորձեացի:

Զ շլգ Հարց—Թէ կին երեխայ՝ ետ զանուն իւր լինել
 երեխայ և յաւուր մկրտութեան եղև նմա լինել ըստ
 սովորութեան կանանց. թէ պարտ է ի նմին աւուր
 մկրտիլ թէ ոչ:

Պատաս.—Յապաղեցուցանել և արգելուլ պարտ
 է՝ մինչեւ սրբեացի:

Ժթ շծգ Հարց—Թէ ուրուք ի՝ հեթանոսութեան ժամա-
 նակի՝ առեալ իցէ զկին եղբօր իւրոյ, և արդ՝ կա-
 միցի լինել քրիստոնեայ, և ասէ տուք ինձ կնիք,

պարտ է առնուլ յանձն՝ թէ մեկնել ի կնոջէն և ապա կնքել:

Պատաս.—Չէ արժան մեկնել, զի ոչ էր ընդ օրինօք յորժամ զկինն արար:

Իբ չծթ Զարց.—Եթէ ուրուք յերեխայութեան կին արարեալ իցէ օրինօք, և որդիք լեալ իցեն յամուսնոյ իւրոյ, և թողու զայն որդւովքն, և այլ կին առնէ, և կնիք խնդրէ, զի՞նչ արասցուք:

Պատաս.—Ընդունիմք զնոսա, այլ նախ ապաշխարել:

Իէ չհդ Զարց.—Թէ երեխայ ոք յերեխայից՝ բազմամեղ իցէ, և եղեալ ի մօի իւրում ի ժամանակս երկտասարդութեան իւրոյ՝ յանդգնութեամբ և ստահակութեամբ կեալ և յանկարծ անկցի յախտ մահու, և ի ժամ մահուն՝ ի հարկէ յանձն առնու զմկրտութիւն, տամք համարձակ, եթէ խղճիմք, վասն առաջին արհամարհութեանցն և հանապազ արհամարհելոյ զբան պատուիրանին:

Պատաս.—Պարտ է տալ:

ԼԵ չհդ Զարց.—Իսկ եթէ ի ժամ մահուսն կապեսցի բերան երեխային, և ոչ կարասցէ զմեղս իւր խոստովանել, և ոչ զհաւատն դաւանել ի սուրբ երրորդութիւնն, այլ միայն ակնաւորկէ, թէ տուր ինձ կնիք, պարտ է տալ՝ թէ ոչ:

Պատաս.—Պարտ է տալ:

ԼԹ չհե Զարց.—Եթէ ընդ ծնանիլ կնոջ՝ և մանուկն իսկ ի նմին աւուր զժուարածին լինիցի, պարտ է տալ նմին կնիք թէ ոչ, և կամ եթէ առողջ է՝ յետ քանի՞ աւուր պարտ է տալ զկնիքն:

Պատաս.—Յորժամ կամի, մանաւանդ փութալ պարտ է:

ԽԹ չձե Զարց.—Թէ ոք յանդուգն ի մարդկանէ, երթեալ քահանայ անուանէ զինքն յօտար երկրի, և զբազումս մկրտէ վասն չահի օգտութեան, և կարասի ստանալոյ, և յետոյ ի վերայ հասանեն, թէ չէր քահանայ յորմէ մկրտեցանն, զի՞նչ պարտ է առնել զմկրտեալսն ի սուտ քահանայէ:

Պատաս.—Վերստին մկրտել արժան է:

ՁԲ ոժը Զարց.—Թէ մոգի ուրուք կին կամի քրիստոնեայ լինել, եւ այլն չարգելու, բայց ի կենդանութեան իւրում չարձակէ ի բաց, պարտ է նմա կնիք

տալ թէ ոչ: Նոյնպէս և այլ՝ եթէ կամի քրիստոնեայ լինել, և կինն ի նմին մոգութեան կայ հաստատուն, պարտ է տալ կնիք ի նմին ամուսնութեան՝ թէ ոչ:

Պատաս.— Պարտ է տալ կարի քաջ:

ձե ո՞րա

Հարց.— Թէ ոք յերեխայից դիպի ի բանակի ի պատերազմունս, և ասէ ցերեցն, թէ տո՛ւր ինձ կնիք, և ևրեցն կազմած ինչ կնքոյ ընդ ինքեան ոչ ունիցի, և ևրեխայն ստիպէ, թէ պատերազմ առաջի կայ և մահ, և զերկուս և զերիս աւուրս գայ աղաղակէ, և վկայութիւն գնէ առաջի Աստուծոյ, թէ մի տայք ինձ երեխայ մեռանիլ, թէ ոչ՝ դուք էք պարտական հոգւոյն իմոյ, և ևրեցն զկազմածէ ուրեք երթալ չիցէ ձեռնհաս վասն պատերազմողաց՝ որ շուրջ զնոքօք են, զինչ պարտ է առնել:

Պատաս.— Մկրտել արժան է ի ջուր և ի Հոգին սուրբ, թէպէտ ոչ ունի զիւզն օծութեան, որպէս կենարարն մեր Քրիստոս ասաց ցաշակերտսն, թէ՛ Յովհաննէս մկրտեաց ի ջուր, բայց դուք մկրտիցէք ի Հոգին սուրբ. և որպէս ուսաք ի սուրբ գրոց, թէ որպէս ի սուրբ պատարագն ի վերայ սուրբ սեղանոյն՝ Հոգին սուրբ իջանէ, նոյնպէս և ի սուրբ աւագանն մկրտութեան Հոգին սուրբ իջանէ:

Բարս. Բ.

ճլը պժդ

Այր կամ կին յանհաւատից թէ գան ի մկրտութիւն, արժան է ընդունել քահանային, բայց փորձել և քննել պարտ է թէ ունին ամուսին՝ ոչ է արժան քակել, այլ սրբութեամբ տանել յաւագանն՝ և զկարգն կատարել, և ապա օրհնել զջուրն և ինքեանց լուանալ տալ, և զինչս ծախել, և օր ըստ օրէ յորդորել ի հաւատս:

միւր ջդ

Երեխայ՝ որ ի մօրէ մեռեալ հանդիպի, անպարտ են ընտանիք նորա, վկայութեամբ երկուց կամ երկց:

միթ ջե

Երեխայ՝ եթէ յարգանդէ մօր իւրոյ կենդանի գայ, և հոգաբարձուքն անփոյթ առնեն, և ոչ զգուշացուցանեն քահանային, և երեխայն մեռանի, արիւն նորա ի վերայ ամենեցուն, որ ի տեսին հանդիպին, մանաւանդ ի վերայ հոգաբարձին և ծնողացն, է. ամ ընդ ունկնդիրս կացցէ, Գ. ամ ընդ ձեռամբ հաղորդեսցի օրինաց: Բայց վարդապետն հայելով ի վարս՝ իշխան է կարճել զկարգն:

VII

Այն ժամանակ Էւելինան հանգիստ կերպով ծալեց ձեռագործը և վերկացաւ տեղից:

— Ներեցէք, պարոններ, ասաց նա հիւրերին: — Մի առ ժամանակ ձեզ մենակ եմ թողնելու:

Նա գնաց մութ ծառուղու երկարութեամբ:

Միմիայն Էւելինային չէր, որ վրդովել էր այդ երեկոն: Ծառաստանի պտոյտքում, ուր նստարան կար դրուած, աղջիկը յուզուած ձայներ լսեց: Մակսիմը խստում էր քրոջ հետ:

— Այո, այս դիպուածում մտածելով Պետրոսի մասին, ոչ նուազ հոգս եմ քաշում նաեւ աղջկայ համար, — խստութեամբ ասում էր ծերունին: — Մի միտք արա, նա դեռ երեխայ է և չգիտէ ինչ է կեանքը: Չեմ ուզում հաւատալ, թէ դու ուզում լինիս նրա անգիտութիւնից օգտուել...:

Երբ Աննա Միխայլովնան պատասխանեց, նրա ձայնից զգացում էր, որ արտասուել է:

— Հապա՛ եթէ, Մակս... եթէ Էւելինան...: Ի՞նչ կ'լինի այն ժամանակ զաւակիս վիճակը:

— Թող ինչ ուզում է լինի, — հաստատութեամբ և խոժոռած պատասխանեց հնաւուրց զինուորականը: — Այդ էլ այն ժամանակը կ'նայենք: Յամենայն դէպս նրա վրայ պէտք չէ ծանրանայ այն գիտակցութիւնը, թէ ինքը խորտակել է ուրիշի կեանքը...: Հէնց նոյն իսկ մեր խղճի վրայ ևս...: Լաւ միտք արա, Անիա, — ասաց նա աւելի մեղմ կերպով:

Ծերունին բռնեց իւր քրոջ ձեռքը և քնքշութեամբ համբուրեց: Աննա Միխայլովնան խոնարհեց իւր գլուխը:

— Խեղճ... խեղճ զաւակս...: Երանի երբէք հանգիպած չլինէր նրան...:

Աղջիկն աւելի զգաց, քան թէ լսեց այդ խօսքերը՝—
այնքան կամաց դուրս պրծաւ մօր շրթունքներէն այդ
թառանջը:

Եւելինայի դէմքը կարմրատակեցաւ: Նա ականջ
կանգ առաւ ճեմելիքի պտոյտքի մօտ... Եթէ այժմ դուրս
գալու լինի, նրանք երկուսն էլ պիտի տեսնեն, որ ծա-
ծուկ ականջ է դրած եղել նրանց զաղտնի մտքերին...:

Բայց մի քանի րոպէից Նա հպարտութեամբ բարձ-
րացրեց գլուխը: Նա չէր ուզում ծածուկ ականջ դնել
նրանց խօսակցութեանը, և յամենայն դէպս, կեղծ ա-
մօթը չպիտի լինի իւր ճանապարհից կասեցնողը: Մա-
նուանդ որ այդ ծերունին էլ շատ է բանի մէջ մտնում:
Ինքն էլ կարող է իւր կեանքը տնօրինել:

Նա դուրս եկաւ շաւղի պտոյտքից և անվրգով ու
գլուխը բարձր բռնած անցաւ երկու խօսակիցների մօտով:

Մակսիմն ականջ քաշեց իւր անթացուպերը, որ-
պէս զի նրան ճանապարհ տայ, իսկ Աննա Միխայլով-
նան սիրոյ, համարեա պաշտելու և երկիւղի մի տեսակ
ճնշուած արտայայտութեամբ նայեցաւ նրան:

Նա իբրեւ մայր կարծես զգաց, որ այս հպարտ, գեղ-
ձան մազերով աղջիկը, որ հէնց նոր այնպիսի ցասկոտ-
կուռի պատրաստ կերպարանքով անցաւ, բաղդ կամ ան-
բաղդութիւն էր բերում իւր զաւակի ամբողջ կեանքի
համար:

VIII

Պարտիզի հեռաւոր կողմում մի հին, անխնամ թո-
ղած ջրաղաց կար: Անիւնները վալուց է դադարել էին
պտտելուց, մամուռը պատել էր նրա գլանները, և ջու-
րը մի քանի բարակ, անլուռ հնչուն հօսանքներով հո-
սում էր ջրարգելի արանքներից: Սա կոյրի սիրած տեղն

էր: Նա այստեղ ամբողջ ժամերով նստում էր հողակոյտի վրայ ու ականջ դնում ծորող ջրի զրույցին. և նա այդ զրույցը շատ գեղեցիկ կերպով կարողանում էր արտայայտել դաշնամուրով: Բայց այժմս դա բոլորովին չէր զբաղեցնում կոյրին...: Սիրտը դառնութեամբ լցուած, ներքին ցաւից ալլակերպուած դէմքով, նա արագ-արագ ման էր գալիս շաւիղի վրայ:

Կոյրը լսեց աղջկայ թեթեւ քալաւորի ձայնը և կանգ առաւ: Էւելինան ձեռքը դրեց նրա ուսին ու լրջօրէն հարցոեց.

— Մի ինչ ասա, Պետրոս, այս ինչ է եղել քեզ: Ինչի՞ ես այսպէս տխուր:

Կոյրն արագութեամբ շուռ եկաւ ու սկսաւ դարձեալ քայլել շաւիղի վրայ: Էւելինան էլ նրա կողքովն էր գնում:

Աղջիկը հասկացաւ նրա յանկարծական շարժումների պատճառն ու լռութիւնը, և մի առ վայրկեան գլուխը քաշ գցեց: Ապարանքից երգի ձայն էր գալիս: Երիտասարդական, զօրեղ ձայնը, տարածութեան մէջ մեղմացած, սէր և երջանկութիւն էր երգում, և այդ ձայնի հնչիւնները, խլացնելով պարտիզի ծոյլ շշուկը, տարածւում էին լռութեան մէջ...:

Այնտեղ երջանիկ մարդիկ պայծառ և լիալիը կեանքի մասին էին խօսում. Էւելինան ինքն էլ մի քանի րոպէ առաջ նրանց մէջն էր՝ արբեցած այդ կեանքի ցնորքներով, որի մէջ կոյրի համար տեղ չկար: Նա մինչև անգամ չէր էլ նկատել կոյրի հեռանալը, և ո՞ գիտէ, որքան երկար պիտի թուած լինէին նրան՝ այս մենակ վշտի րոպէները...

Այս մտքերն էին պաշարել աղջկան այն միջոցին, երբ նա Պետրոսի հետ կողք կողքի ճեմում էր ծառուղիով: Երբէք նրան այնքան դժուար չէր թուացել կոյ-

րի հետ խօսակցութիւն սկսելը, նրա տրամադրութեան իշխելը: Բայց և զգում էր, որ իւր ներկայութիւնը կամաց-կամաց մեղմացնում է կոյրի մռայլ մտախոհութիւնը:

Յիրաւի, կոյրի քալլուածքն աւելի դանդաղ դուրձաւ, դէմքն առաւել խաղաղ: Նա իւր կողքին լսում էր Եւեղինայի քայլերը և կամաց-կամաց հոգու սուր ցաւը մեղմանում էր՝ տեղի տալով մի այլ զգացմունքի: Նա այդ զգացմունքի մասին հաշիւ չէր տալիս իրեն, բայց դա ծանօթ էր նրան և դիւրութեամբ էլ ենթարկում էր դրա բարերար ազդեցութեանը:

— Ի՞նչ է եղել քեզ, — կրկնեց Եւեղինան իւր հարցը:

— Ի՞նչ պիտի լինի, — պատասխանեց կոյրը դառնութեամբ, — այն, որ ինձ թւում է, թէ ես բոլորովին աւելորդ եմ այս աշխարհում:

Տան կողմից լսուով երգը մի՛ առ ժամանակ դադարեց և մի քիչ յետոյ մի նոր երգ սկսուեց: Երգի ձայնը հազիւ էր լսելի լինում. ելիտասարդը հին «խոհերից» էր երգում՝ նմանելով գուսանների մեղմ եղանակին: Երբեմն-երբեմն ձայնն ասես թէ բոլորովին լուում էր, մտախոհութեան ընկած հասնում, նսեմ անուրջքը տիրում էր մարդուս երեակայութեանը, և ապա մեղմ մեղեդին վերստին լսելի դառնում տերեւների սօսաւիւնի միջից...:

Կոյրն ակամայ կանգ առաւ և ականջ դրեց:

— Գիտես, — ասաց նա տխրագին: — Երբեմն ինձ թւում է, թէ ծերունիներն իրաւունք ունին զանգատուելու, որ քանի գնում աշխարհս տարէց տարի փչանում է: Հին ժամանակները մինչև անգամ կոյրերի համար էլ լաւ էր: Այն ժամանակ ես էլ, փոխանակ դաշնամուրի, կ'սովորէի փանդիւ ածել ու քաղաքէ քաղաք, գիւղէ գիւղ ընկած կ'ըջէի...: Մարդկանց բազմութիւնը կ'առնուէր իմ չորս բոլորքս և ես կ'երգէի՝ նրանց հայրերի գործերը, նրանց փառքն ու քաջազնութիւնները:

Այն ժամանակ գոնէ ես էլ մի նշանակութիւն կ'ունենայի կեանքի մէջ: Իսկ ալժամ: Մինչև անգամ այդ փոքրիկ, ճշացող ձայնով կադետը, մինչև անգամ նա էլ, լսեցիր, ամուսնանալու, զօրաբաժնի հրամանատար լինելու մասին է խօսում: Նրա վրայ ծիծաղեցան. իսկ ես... իսկ հնձ մինչև անգամ այդ էլ անմատչելի է:

Աղջկայ կապույտ աչքերը երկիւղից լայն-լայն բացուեցան և արտասուքի կաթիլները փալկեցին նրանց մէջ:

— Ուսանողի ճառն է ազդել քու վրայ, — ասաց նա շփոթուած՝ ջանալով անհոգ կատակի ձև տալ իւր ձայնին:

— Այո՛, — մտքի մէջ ընկած ասաց Պետրոսն ու աւելացրեց: — Նա շատ ախորժելի ձայն ունի: Գեղեցիկ է:

— Այո՛, լաւ է, — մտախոհ, համարեա քնքշութեամբ հաստատեց Էւելինան, բայց յանկարծ գլխի ընկնելով, մի տեսակ զայրացմամբ աւելացրեց խիստ կերպով. — Ոչ, նա ամենեւին դիւր չէ գալիս ինձ: Չափազանց անձնապաստան է և հէնց ձայնն էլ անախորժ է ու խիստ:

Պետրոսը զարմացած յուռւմ էր այս զայրոյթի գրգռիւր: Աղջիկը ոտքը գետնին խփեց ու շարունակեց.

— Բոլոր ասածները լիմարութիւն է: Գիտեմ, այս ամենը Մաքսիմի սարքածն է: Ա՛խ, ինչպէս այժմ աւտուռ եմ նորան:

— Ինչե՛ր ես ասում, Վելիս, — զարմացած հարցրեց կոյրը: — Ի՞նչն է Մակսիմի սարքածը:

— Ատում եմ, ատում եմ Մակսիմին. — յամառութեամբ կրկնեց աղջիկը: — Նա իւր հաշիւներով ոչնչացրել է իւր մէջ զգացմունքի ամեն մի նշոյլ...: Մի, մի խօսիլ ինձ նրանց մասին...: Եւ ո՞վ է նրանց իրաւունք տուել ուրիշի վիճակը տնօրինելու:

Նա յանկարծ ուժգնօրէն կանգ առաւ, հուպ տուեց իւր բարակ ձեռները, այնպէս որ մատները չբռնեցին, և սկսաւ երեխի նման լաց լինել:

Կոյրն ապշած ու կարեկցաբար բռնեց նրա ձեռքից: Այս անվրդով և միշտ ինքն իրեն զսպող աղջկայ յուզմունքը բոլորովին անսպասելի էր և անբացատրելի: Պետրոսը միաժամանակ ունկնդրած լսում էր թէ նրա լացը և թէ այդ լացի տարօրինակ արձագանգը, որ հրնչում էր իւր սրտի մէջ: Նա յիշեց առաջուայ տարիները՝—ինքը նստած էր բլրի վրայ՝ դարձեալ այսպէս վրշտաբեկ, իսկ Էւելինան իւր կողքին լաց էր լինում, ինչպէս այժմս....:

Բայց յանկարծ Էւելինան քաշեց իւր ձեռքը, և կոյրը դարձեալ զարմացաւ՝—աղջիկը ծիծաղում էր:

—Ինչ լիմարն եմ եղել: Եւ ինչի՞ համար էի լաց լինում:

Նա աչքերը սրբեց ու յետոյ սկսաւ յուզուած ու բարի ձայնով խօսել:

—Ո՛չ, պէտք է արդարադատ լինել: Նրանք երկուսն էլ պատուական երիտասարդներ են: Եւ այն, ինչ որ այս բոլորին խօսում էին, այդ էլ էր լաւ: Բայց հօ այդ ամենքի համար չէ:

—Ով որ կարող է՝ ամենքի համար է, — ասաց կոյրը:

—Գատարկ բան է, — պատասխանեց աղջիկը որոշակի, թէև նրա ձայնի մէջ ժպիտի հետ արտայայտւում էր նաև դեռ նոր թափուող արտասուքը: Ահա հէնց Մակսիմը, քանի կարողանում էր՝ պատերազմում էր, իսկ այժմ ապրում է՝ ինչպէս որ կարողանում է: Ուրեմն մենք էլ...

—Մենք մի ասիլ: Քու բանդ բոլորովին ուրիշ է:

—Ոչ, ուրիշ չէ:

—Ինչի՞:

—Որովհետեւ... Դէ նրա համար, որ դու հօ ինձ հետ պսակուելու ես, հետեաբար նշանակում է, որ մեր կեանքն էլ միատեսակ կ'լինի:

կոյրը զարմացած կանգ առաւ:

— Ե՞ս... քեզ հետ...: Ուրեմն դու ինձ... գալիս ես...

— Ի հարկէ, ի հարկէ, անշուշտ, — պտտասխանեց աղջիկը հապճեպ շփոթութեամբ: — Ի՛նչքան անհասկացող ես: Միթէ երբէք մտքովդ անցած չէր այդ: Շատ հասկանալի բան է: Ել ում հետ ես ամուսնանալու, եթէ ոչ ինձ հետ:

— Ի հարկէ, — մի տեսակ տարօրինակ եսականութեամբ համաձայնեցաւ կոյրը: Բայց իսկոյն տւեւացրեց.

— Լսիր, Վելիա, — ասաց նա Էւելինայի ձեռքը բռնելով. — հէնց նոր նրանք ասում էին՝ — մեծ քաղաքներում աղջկերքն ամեն բան էլ սովորում են. քու առաջդ էլ կարող էր ընդարձակ ճանապարհ բացուել...: Իսկ ես...

— Դու ի՛նչ:

— Իսկ ես... կոյր եմ, — վերջացրեց նա բոլորովին անկապ կերպով:

Եւ կոյրը դարձեալ յիշեց իւր մանկութիւնը, գետի խաղաղ ճզփիւնը, Էւելինայի հետ առաջին ծանօթութիւնը, և «կոյր» բառը լսելիս նրա լացը...: Նա բնագդմամբ զգաց, որ այժմ էլ նոյնպիսի վերք է հասցնում նրան, և կանգ առաւ: Մի քանի վայրկեան լռութիւն տիրեց. միայն ջրարգելից հոսող ջուրն էր գլգլում խաղաղ ու փաղաքուշ: Էւելինան ձայն ծպուտ չէր հանում, կարծես անհետացած լինէր: Եւ յերաւի, աղջկալ դէմքը ջղաձգաբար ցնցուեց, բայց նա զսպեց իրեն, և երբ սկսեց խօսել, նրա ձայնը կատակով էր ու զուարթ հընչում:

— Ի՛նչ անենք որ կոյր ես, — ասաց նա. — եթէ մի աղջիկ կոյրի սիրէ, պէտք է ուրեմն նրա հետ էլ ամուսնանայ: Միշտ այդպէս է լինում, մէնք ինչ անենք:

— Սիրէ... — մտքի տունն ընկած ասաց կոյրը և

յոնքերը կիտեց. նա աւանջ էր դնում այդ ծանօթ խօսքի իրեն համար նոր հնչիւններին...:—Սիրէ,—կրկնեց նա առաւելող յուզմունքով:

—Անշուշտ: Ես էլ, դու էլ, մենք երկուսս էլ սիրում ենք միմեանց...: Ի՛նչ անհասկացողն ես: Դէ ինքդ մտածիր,—կարո՞ղ էիր դու այստեղ մենակ, առանց ինձ մնալ...:

Կոյրի դէմքը յանկարծ գունատուեց, և նրա անլոյս աչքերը կանգ առին՝ խոշոր ու անշարժ:

—Կ'մեռնէի,—խուլ ձայնով ասաց կոյրը:

Էւելինայի շրթունքները դողդողացին, ինչպէս իրենց հանդիպման առաջին օրը, և նա դժուարութեամբ, թոյլ ու մանկական ձայնով ասաց.

—Ես էլ նոյնպէս...: Առանց քեզ, մենակ... Հեռու աշխարհում...

Կոյրը աղջկայ մանրիկ ձեռքը հուպ տուեց իւր ձեռքի մէջ: Նրան տարօրինակ էր թւում, որ Էւելինան մեղմօրէն էր պատասխանում իւր ձեռք սեղմելուն, որ բոլորովին նման չէր առաջուանին՝—նրա մանրիկ մատների թոյլ շարժումն արձագանգ էր տալիս իւր սրտի խորքում: Առ հասարակ բացի նախկին, իւր մանկութեան ընկեր Էւելինայից, նա մի այլ, նոր աղջիկ էր զգում նրա մէջ: Նա ինքն իրեն թւում էր զօրաւոր և ուժեղ, իսկ Էւելինան՝ թոյլ և լաց լինող: Այն ժամանակ խորին զգացմունքի ազդեցութեամբ, մի ձեռքով գրկախառնեց աղջկան, իսկ միւս ձեռքով սկսաւ նրա մետաքսանման մազերը շոյել:

Եւ նրան թուաց, թէ իւր բոլոր վիշտը լռեց իւր սրտի խորքում և թէ ոչ մի բուռն յոյզ ու ցանկութիւն չունի այլ ևս, այլ ներկայ բոլէն էր, որ գոյութիւն ունէր:

Սոխակը, որ քանի ժամանակ է իւր ձայնն էր փոր.

ձուժ, սուլեց և անգուսպ դայլայլիկը սփռեց պարտիզի մէջ: Աղջիկը սթափուեց և ամօթխածութեամբ հեռացրեց Պետրոսի ձեռքը:

Կուրը չընդդիմացաւ և նրան բաց թողնելով լիակուրծն շուռչ քաշեց: Նա լսում էր, թէ ինչպէս էւե. լինան իւր մագերն էր ուղղում: Նրա սիրտը ուժգին, բայց հաւասարաչափ և հաճելի կերպով բաբախում էր. զգում էր, թէ ինչպէս տաք արիւնը մի կեղրոնացած ոյժ էր տարածում ամբողջ մարմնի մէջ: Երբ մի րոպէից էւելինան իւր սովորական ձայնով ասաց. «Ռէ, այժմ գնանք հիւրերի մօտ», նա զարմացմամբ լսում էր այդ սիրալիւր ձայնը. որի մէջ այժմ բոլորովին նոր հնչիւններ էին լսւում:

IX

Հիւրերն ու տանտէրերը փոքրիկ ընդունարանումն էին հաւաքուել. միայն Պետրոսն ու էւելինան էին պակաս: Մակսիմը իւր հին բարեկամի հետ էր խօսում. երիտասարդները լուռ նստած էին բաց պատուհանների առաջ. փոքրիկ հասարակութեան մէջ տիրած էր այն մի առանձին խաղաղ տրամադրութիւնը, որի խորքում, թէպէտ ոչ ամենքի համար պարզ, բայց բոլորին էլ հասկանալի դրամա է զգացւում: Խիստ զգալի էր կուրի ու աղջկայ բացակայութիւնը: Մակսիմը խօսակցութեան միջոցին մերթ ընդ մերթ կարճ, ակնկալու հայեացք էր ձգում դրան կողմը: Աննա Միխայլովնան տխուր ու ասես թէ մեղապարտ դէմքով յայտնապէս աշխատում էր ուշադիր և հաճելի տիրուհի լինել. միայն ինչպէս միշտ, բարեհոգի և բաւական կլորացած պան Պոպելսկին էր, որ ընթրիքի սպասելով ներհում էր բազկաթուռի մէջ:

Երբ պարտիզից ընդունարան տանող դաշտակերտի վրայ ոտքի ձայն լսուեց, բոլորի աչքն էլ այն կողմը դարձաւ: Լայն դրան խաւար քառակուսու մէջ երևեցաւ Էւելինայի պատկերը, իսկ նրա ետեւից աստիճաններով ծանր-ծանր բարձրանում էր կոյրը:

Նորատի աղջիկը զգաց ամենքի՝ իւր վրայ կեդրոնացած, ուշադիր հայեացքը. բայց այդ նրան չշփոթեցրեց: Նա իւր սովորական համաչափ քայլուածքով անցաւ սենեակի միջով և մի վայրկեան միայն, Մակսիմի լոնքերի տակից ձգած կարճ հայեացքին հանդիպելով, թեթևակի ժպտաց և նրա աչքերը ծաղրական ու կասես մարտաւերի փայլ արձակեցին: Պանի Պոպելսկոյան ուշադրաւ իւր զաւակն էր դիտում:

Երիտասարդն աղջկայ ետեւից էր գնում կարծես ինքն էլ լաւ չհասկանալով, թէ ո՛ր էր տանում իրեն: Երբ դրանք երևաց նրա դժգոյն դէմքը, բարակ իրանը, նա յանկարծ կանգ առաւ այս լուսաւորուած սենեակի շեմքում: Բայց յետոյ անցաւ շեմքն ու արագութեամբ, թէպէտ նոյն կիսամոլոր ու կեսուշադիր կերպարանքով մօտեցաւ դաշնամուրին:

Թէև դաշնամուրը անդորր ապարանքի մէջ սովորական տարր էր կազմել, բայց միևնոյն ժամանակ մրտերմական, այսպէս առած, զուտ ընտանեկան տարր էր դա: Այն օրերը, որ ապարանքը լցուել էր եկուոր երիտասարդների խաղ ու տաղով, Պետրոսը ոչ մի անգամ դաշնամուրին չէր մօտեցել, միայն Ստաւրուչենկոի աւագ որդին էր նուագում, որ երաժիշտ էր տրուեստով: Այսպիսով Պետրոսն աւելի ևս աննկատելի էր մնում կենդանի հասարակութեան մէջ, և մայրը ցաւ ի սիրտ դիտում էր իւր զաւակի մութ կերպարանքը, որ կորչում էր այս ընդհանուր փայլի և կենդանացման մէջ: Այժմ առաջին անգամն էր, որ Պետրոսը

Համարձակ և մինչև իսկ կարծես ոչ լիովին գիտակցաբար մօտենում էր իւր սովորական տեղին.. : Ըստ երեւութին նա մոռացել էր օտարների ներկայութիւնը: Ասենք նրա ներս մտնելու միջոցին ընդունարանում մի այնպիսի լռութիւն էր տիրած, որ կոյրը կարող էր սենեակը դատարկ համարել:

Նա բաց արաւ դաշնամուրի խուփը, թեթևակի դիպաւ ստեղներին և մի քանի արագ, թեթև դաշնակներ հնչեցրեց: Թւում էր, թէ նա մի բան է հարցնում ո՛չ գիտես գործիքին, ոչ գիտես՝ իւր սեփական տրամադրութեանը:

Ապա, ձեռները ստեղների վրայ մեկնած, նա մտքի ծովն ընկաւ և ընդունարանի լռութիւնն աւելի ևս խորը դարձաւ:

Պտտուհանների խաւար բացուածքից նայում էր գիշերը. լամպարի լուսով լուսաւորուած տերեւների կանաչ խումբերը պարտիզից, տեղ տեղ, հետաքրքրութեամբ դիտում էին ներսը: Հիւրերը, դեռ նոր լուծ դաշնամուրի նսեմ դղորդից նախապատրաստուած, մասամբ էլ կոյրի գունատ դէմքի վրայ սոււառնող տարօրինակ ոգևորութեամբ համակուած, նստած էին լուռ սպասողութեան մէջ:

Իսկ Պետրոսը, կոյր աչքերը վեր ամբարձած, լուռ էր դեռ և կարծես շարունակ դեռ մի բանի ականջ էր դնում: Բազմազան զգացողութիւնները, խռովուած ալիքների նման, բարձրանում էին նրա հոգու մէջ: Ինչպէս ծովի ալիքներն փփին, աւազի վրայ, երկար և հանգիստ մնացած նաւակը կորզում են տանում, այնպէս էլ անյայտ կեանքի յորձանքն ընդգրկել էր նրան.. : Դէմքի վրայ արտայայտուում էր ապշութիւն, հարցում, — իսկ մի տեսակ էլ առանձին յուզում արագտաս

ստուերի նման անցնում էր նրա վրայով: Կոյր աչքերը խորն էին թւում և մութը:

Մի առ վարկեան կարելի էր կարծել, թէ նա իւր հոգու մէջ չէ գտնում այն, ինչ բանի որ այնպիսի անլափ ուշադրութեամբ ունկնդրում էր: Բայց յետոյ, թէպէտ դարձեալ միւսնոյն ապշած կերպարանքով և դարձեալ ասեւ թէ իւր ցանկացածին չհասած, նա ցնցուեց, ստեղները շարժեց և խուժած զգացմունքի նոր կոհակին մատնուած, անձնատուր եղաւ լիալիւր սահուն, քաղցրահունչ, երգակ դաշնակներին .. ¹⁾:

X

Առ հասարակ կոյրի համար շատ դժուար բան է ձայնախազեր գործածելը: Ինչպէս և սովորական գրերը, ձայնախազերն էլ դուրս են ցցուած լինում. ձայները (տոն) ²⁾ նշանակում են առանձին նշաններով և

¹⁾ Ինչպէս յայտնի է, հիմնական ձայները 7 են՝ փո, է, վէ, բէ, խո, նէ, պա (գո, րէ, մի, ֆա, սօլ, լա, սի). երբ դրանցից առնուազն երեքը, մէջ ընդ մէջ առած, միասան՝ կազմում են ակկորդ, դաշնակ, օրինակ՝ փո վէ-խո կամ է-բէ-նէ, կամ վէ խո պա: Բայց ակկորդը կարող է կազմուել նաև 4 ձայներից, արտակարգ դէպքերում նոյն իսկ 5, 6, 7 ձայներից և լինում է երկու տեսակ՝ ներդաշնակ (կոնսոնանս) և անդաշնակ (դիսսոնանս). ներդաշնակ են, երբ ձայներն իրար բռնում են, ինչպէս վերևում բերած օրինակներում, իսկ անդաշնակ—երբ ձայներից մէկն ու մէկը չի բռնում միւսներին. օրինակ փո-վէ-խո-պա, ուր առաջին և վերջին ձայներն իրար չեն բռնում: Դաշնակ կազմող ձայները միասնաբար, մէկ անգամից են երգում կամ ածում իբրև մի ձայն, ինչպէս օրինակ եռաձայն կամ քառաձայն երգեցողութեան միջոցին կամ դաշնամուր ածելիս, և դաշնակի ձայները սովորական միջոցին գրւում են իրար տակ, իսկ կոյրերի համար գրւում են մի շարքով, իրար ետևից՝ հարցական նշաններով իրար հետ միացած:

²⁾ Հայերէն ձայն բառը գործ է ածւում անխտիր—մարդու ձայն, զանգակի ձայն, քամու ձայն, ոտքի ձայն: Զայնը, ինչպէս յայտնի է, առաջանում է մարմնի մասնիկների տատա-

շարուած են լինում մի կարգի, ինչպէս գրքի տողերը։ Յոյց տալու համար, թէ ձայներից դաշնակ է կազմուած, նրանց միջև դնում են հարցական նշաններ։ Հասկանալի է, որ կոյրը պէտք է բերան անէ այդ ամենը, և այն էլ իւրաքանչիւր ձեռքի համար առանձին։ Այսպէսով դա մի շատ բարդ և դժուար աշխատանք է։ Սակայն այս անգամ էլ Պետրոսին օգնեց այն սէրը, որ նա ունէր դէպի աշխատանքի բաղադրիչ մասերը։ Իւրաքանչիւր ձեռքի համար մի քանի դաշնակ անգիր սովորելուց յետոյ նստում էր դաշնամուրի առաջ, և երբ այդ դուրս ցցուած նշանագրերի միութիւնից լանկարծ, իրեն համար էլ անակնկալ կերպով վայելչակազմ ներդաշնակութիւն էր կազմուում, մի այնպիսի հաճութիւն էր ստանում և այնպիսի բուռն հետաքրքրութեամբ բոլրեռում, որ այդ տաղտկալի աշխատանքը կարճանում, նոյն իսկ գրաւիչ էր դառնում։

նումներից (այլքանման)։ Եթէ տատանումները իրար անկանոն կերպով են յաջորդում, առաջանում է աղմուկ (քամու հունչը), եթէ կանոնաւոր ընդմիջումներով յաջորդում, առաջանում է զողանջիւն, իսկ եթէ դրանք պարզ, այսպէս ասած ճօճանակաւոր են, առաջանում է իսկական ձայնը, տոն, որը լինում է բարձր կամ ցած՝ նայելով, թէ որքան արագ կամ դանդաղ տատանումն է գործում ժարմինը մի վայրկեանում։

Տոնը ձայնն է, նոտը՝ ձայնի նշանը, ինչպէս հնչիւն և տառ։ Երաժշտական ձայնն ունի ոյժ, բարձրութիւն և երանգ։ — Եթէ վանգը ուժով հնչեցնենք կամ երկու հատ միատեսակ լարած լար կամ ստեղն միաժամանակ հնչեցնենք, ձայնի ոյժն էլ աւելի զօրեղ կ'լինի. միևնոյն կ'լինի նաև նման դաշնակներ հնչեցնելիս։ Տօնի բարձրութիւնը զանազանում ենք ականջով. ջութակը կարելի է լարել բարձր կամ ցած տոնով, միևնոյն բանը կարելի է բարձր և ցած տօնով երգել։ Հեշտ չէ տարբերել, աւելի ևս բացադրել տոնի երանգը. — միևնոյն ձայնը տարբեր գործիքների վրայ միևնոյն աստիճանում տարբեր երանգ ունի — սրինգը, ջութակը, դաշնամուրը օրինակ։ Այդ առաջանում է նրանից, որ իւրաքանչիւր ձայն, բացի հիմնական ձայնից, տոնից, ունի նաև լրացուցիչ, բարձր երաժշտական տոն, որը իւրաքանչիւր գործիքի համար տարբեր է լինում. ահա այդ տարբեր լրացուցիչ տոներն են, որ երանգ են տալիս։

Բայց և այնպէս թղթի վրայ նշանագրած պիէսի ու ալդ պիէսը եղանակի վերածելու միջև, այս դէպքում խիստ շատ միջանկեալ գործողութիւններ կային լինելու: Մինչև որ նշանագրերը մարմնանային ու մեղեդի դառնային, պէտք է գրանք անց կենային կոյրի ձեռների տակով, հաստատուէին յիշողութեան մէջ և այնուհետև լետադարձ շաւղով հասնէին մինչև մատների ծայրը: Միևնոյն ժամանակ կոյրի խիստ զարգացած երաժշտական երևակայութիւնը միջամտում էր սերտողութեան բարդ աշխատանքին և նկատելի կերպով իւր անձնական դրոշմը դնում ուրիշի պիէսի վրայ: Պետրոսի երաժշտական զգացումը ձուլուել, հէնց այն ձևերն էր ստացել, ինչ ձևերով որ նա սկզբում ըմբռնել էր մեղեդին, իսկ լետոյ էլ՝ ինչ ձևերով որ արտայայտուում էին մօր նուագները: Այդ ժողովրդական երաժշտութեան ձևերն էին, որ անխափան հնչում էին իւր հոգու մէջ, և որոնց միջոցով իւր հոգու հետ խօսում էր հարազատ բնութիւնը:

Եւ այժմ, երբ թրթռուն սրտով և խանդալից հոգով իտալական մի պիէս էր նուագում, հէնց որ առաջին դաշնակը հնչեցրեց, նրա ածուածքի մէջ մի այնպիսի ինքնուրոյն բան էր արտայայտուում, որ ունկնդիրներն ապշեցան: Սակայն մի քանի րոպէից հիացումը պատեց բոլորին և միայն Ստաւրուչենկօի փառք որդին, որ արուեստով երաժիշտ էր, դեռ երկար ժամանակ ուշադրութեամբ ունկնդրած լսում էր ածուածքը՝ աշխատելով ըմբռնել այդ ծանօթ պիէսը և միևնոյն ժամանակ վերլուծել դաշնակահարի ինքնատեսակ ածելու եղանակը:

Լարերը հնչում էին, դղորդում և լքցուելով սենեակը, տարածւում լուռ պարտիզի մէջ....

Երիտասարդների աչքերը աշխուժութեամբ ու հե-

տաքըքրութեամբ փայլում էին: Սկզբում ծերունի Ստա-
րուչենկոն գլուխը քաշ նստած լուռ ականջ էր դնում,
բայց յետոյ սկսաւ աւելի ու աւելի ոգևորուիլ, արմու-
կով հրհրում էր Մակսիմին ու շշնջում.

— Այ ինչ կ'ասեմ. ածելը սրան կ'ասեն: Հը: Այն-
պէս չէ:

Դաշնամուրի ձայների աճելովը, ծերունի վիճաբա-
նի միտքը բան էր ընկնում, երևի իւր երիտասարդու-
թիւնը լիջէց. որովհետև աչքերն առ կայծեցին, դէմքը
կարմրեց, մարմինն ուղղուեց և, ձեռքերը վեր բարձ-
րացնելով, մինչև անգամ ուզում էր բռննցքով սեղա-
նին զարնել, բայց ինքն իրեն զսպեց և առանց մի ձայն
հանելու, ձեռքը ցած թողեց: Նա արագ հայեացք ձը-
գեց իւր կտրիճների վրայ, շփեց բեխերը և դէպի Մակ-
սիմը կռանալով ասաց.

— Ուզում են ծերերին դէն ձգել...: Ո'նց չէ...: Մի
ժամանակ մենք էլ, եղբայր, նոյնպէս...: Հէնց այժմս
էլ...: Ուղիղ է թէ չէ:

Մակսիմը, որ սովորաբար բաւական անտարբեր էր
վերաբերում դէպի երաժշտութիւնը, այս անգամ մի
ուրիշ բան էր զգում իւր սանի ածուածքի մէջ և, ծխի
բարդերով շրջապատուած, լսում էր, գլուխը շարժում
և տչքերը Պետրոսի վրայից Էւելինային դարձնում: Այս
անգամ էլ նրա ծրագրի մէջ խուժել էր անմիջական
կեանքի բուռն ոյժը ոչ այնպէս, ինչպէս, ինքն էր ու-
զում...: Աննա Միխայլովնան նոյնպէս հարցական նշան
էր ձգում Էւելինայի կողմը և ինքն իրեն հարց տալիս,
— ի՞նչ է սա. երջանկութիւն է հնչում իւր զաւակի
նուազի մէջ, թէ՞ վիշտ...: Էւելինան նստած էր լուսամ-
փոփի ստուերում, և լոկ նրա խոշոր ու մթագնած աչ-
քերն էին երևում կիսամութի մէջ: Միայն նա էր ու-
րոյն, իւր հանգի հասկանում այդ հնչիւնները, — այդ

նուագի մէջ նա լսում էր հին ջրարգելի արանքներից հոսող ջրի խոխոջը և մթնած ճեմելիքում կեռասենու շշուկը:

XI

Եղանակը վաղուց արդէն փոխուել էր: Պետրոսը իտալական պիէսը թողած իւր երևակայութեանն էր անձնատուր եղել: Այդտեղ կար այն ամենը, որ խռնում էր նրա յիշողութեան մէջ, երբ նա մի րոպէ առաջ լուս, գլուխը խոնարհած ականջ էր դնում իւր անցկացրած կեանքի տպաւորութիւններին: Այդտեղ կային բնութեան ձայները, քամու հունչը, անտառի շշուկը, գետի վշտոցը և անյայտ հեռաւորութեան մէջ լռող անմեկին ժխորը: Այս ամենը ընդելուզում էր և հնչում այն առանձին, խոր և սիրտ լայնացնող զգացողութեան շուքի (Ֆոն) վրայ, որ բնութեան խորհրդաւոր գրոյցը ծնեցնում է հոգու մէջ և որին շատ դժուար է մի որոշում տալը...: Թախի՛ճ է...: Բայց ինչի՞ ուրեմն այդքան ախորժ... է Բերկրանք...: Բայց ինչի՞ դա այսքան խոր, այսքան անսահման տխուր է:

Մերթ ընդ մերթ հնչիւնները զօրանում էին, աճում, ամրանում: Երաժշտի դէմքը տարօրինակ կերպով խոժորում էր: Կարծես նա ինքն էլ էր զարմանում այս նոյն իսկ իրեն: Համար անսկնկալ մեղեդիների ոյժի վրայ, և դարձեալ մի ուրիշ բանի էլ սպասում...: Թւում էր, թէ հէնց այս է, մի քանի բաղխումով պիտի կարող լինի այս ամենը մի հզօր և սքանչելի ներդաշնակութեան վայելչակազմ հոսանքի վերածել, և այդպիսի վայրկեաններին ունկնդիրները թալկանում էին ակնկալութեամբ: Բայց դեռ չլրացած, մեղեդին մի տեսակ աղերսալի տրտուկ էր հանում և, փրփուր ու ցայտեր դար-

ձող ալիքի նման, խորտակում, և դառն վարանման ու հարցման ձայները թալկանալով հնչում էին դեռ երկար:

Կոյրը մի առ վայրկեան դադարում էր և ընդունարանում կրկին լռութիւն տիրում, որ միայն պարտիզի տերեւների շշուռջովն էր խանգարւում: Ունկնդիրներին սլաշարած և նրանց այս համեստ պատերից հեռու-հեռու սլացնող տպաւորութիւնը փչանում էր, և փոքրիկ սենեակը չորս բոլորքից մօտենում նրանց, և գիշերը մութ պատուհաններից ներս գիտում, մինչև որ երաժիշտը նորից ոյժերը հաւաքած՝ կրկին ստեղներին էր բաղխում:

Եւ ձայները կրկին հաստատուն էին դառնում ու, կարծես մի բան որոնելով, իրենց ամբողջականութեամբ աւելի բարձրանում, աւելի զօրանում...: Ժողովրդական երգի մեղեդիները, որ մերթ սէր և թախիժ էին արտայայտում, վերթ անցեալ տանջանքների ու փառքի յիշատակ, մերթ խիզախ երիտասարդական քէֆ և լոյս, ընդելուզւում, անորոշ ու շփոթ ղողանջիւն և դաշնակների խուլ աղմուկ էին կազմում.—կոյրը փորձում էր իւր զգացումները պատրաստի և իրեն լաւ ծանօթ ձեւերով արտայայտել:

Բայց երգն էլ նոյն անվճիռ մնացած հարցումների վշտահար հնչիւններն արձակեց և, փոքրիկ ընդունարանի մէջ դողդողալով, լռեց:

XII

Երբ վերջին անմեկին զժգոհ ու վշտալի հնչիւններն էլ դողդողացին, Աննա Միխայլովնան նայեցաւ իւր որդուն և նրա դէմքի վրայ տեսաւ մի արտայայտութիւն, որ ծանօթ էր թւում իրեն՝—մօր լիշողութեան մէջ արթնացաւ հեռաւոր գարնան արեգակնա-

լին օրը, երբ իւր երեխան, գարնանային գրգռիչ բնութեան չափազանց պայծառ տպաւորութիւններից ընկճուած, ընկել էր գետափին:

Բայց այդ արտայայտութիւնը միայն մայրը նկատեց: Ընդունարանում աղմկալի խօսակցութիւն սկսուեց: Ստաւրուչենկօ-հայրը Մակսիմին մի բան էր գորգուում. երիտասարդները, դեռ յուզուած ու գրգռուած, երաժշտի ձեռքն էին սեղմում և նրան գեղարուեստագէտի մեծանուն հռչակ գուշակում:

— Եւ այդ ճշմարիտ է, — հաստատեց մեծ եղբայրը: — Ժողովրդական մեղեդիի իսկական բնաւորութիւնը զարմանալի կերպով կարողացել էք իւրացնել: Դուք ըմբռնել և լիովին տիրել էք նրան: Բայց, ասացէք խնդրեմ, այն ինչ պիէս էր սկզբի ածածներդ:

Պետրոսը իտալական պիէսի անունը տուաւ:

— Հէնց այդպէս էլ կարծում էի, — պատասխանեց երիտասարդը: — Այդ պիէսն ինչ մասամբ ծանօթ է...: Բայց դուք զարմանալի ինքնուրոյն ձև ունիք: Շատերն են ձեզանից լաւ ածում, բայց այդ պիէսը դեռ ոչ ոք ձեզ նման ածած չէ: Դա... կարծես իտալական երաժշտական լեզուի մալաուսական թարգմանութիւն է...: Ձեզ կանոնաւոր դպրոց է պէտք, և այն ժամանակ...

Կոյրն ուշադրութեամբ լսում էր: Առաջին անգամն էր, որ նա այդ ջերմ խօսակցութիւնների կեդրոն էր դարձել, և նրա հոգու մէջ ծնունդ էր առնում իւր ոյժերի հպարտ գիտակցութիւնը: Միթէ այս հնչիւնները, որոնք երբէք իւր կեանքում այսչափ անգոհունակութիւն ու տանջանք պատճառած չէին իրեն, ինչպէս այս անգամ, միթէ դրանք կարող են այսպիսի ներգործութիւն ունենալ: Ապա ուրեմն ինքն էլ կարող է կեանքի մէջ պիտանացու լինել: Նա, ձեռները ստեղների վրայ մեկնած, նստած էր իւր աթոռի վրայ,

Երբ այս խօսակցութեան աղմուկի միջոցին մի ջերմ հպում զգաց իւր ձեռքին: Այդ Էլեւիինան էր նրան մօտեցել և, աննկատելի կերպով նրա մատները սեղմելով, ուրախ յուզմունքով շշնջաց.

— Լսեցի՞ր: Դու էլ անելու գործ կունենաս...: Մի տեսնէիր, մի գիտենայիր, թէ ի՞նչ կարող ես անել մեզ ամենքիս...:

Կոյրը ցնցուեց և շտկուեց:

Բացի մօրից ոչ ոք չնկատեց այդ կարճ տեսարանը: Մայրը կարմրատակեց, կարծես նորաբողբոջ սիրոյ անդրանիկ համբոյրը ստացած լինէր:

Կոյրը դեռ էլի նստած էր նոյն տեղը: Նա մաքառում էր իւր վրայ զեղուած նոր երջանկութեան տպաւորութիւնների դէմ, բայց գուցէ և զգում էր մօտալուտ փոթորիկը, որ արդէն անկերպարան և ծանր, սեւաթուր ամպի նման բարձրանում էր իւր ուղեղի խորքերից:

2. ԳԼՈՒԽ

I

Յաջորդ օրը Պետրոսը վաղ զարթեցաւ: Սենեակում հանգստութիւն էր տիրում. դեռ ևս տան մէջն էլ ցերեկուայ շարժումը չէր սկսուել: Պատուհանից, որ ամբողջ գիշերը բաց էր մնացած, վաղ առաւօտուայ թարմութիւնը պարտիզից զեղւում էր ներս: Պետրոսը, չը նայելով իւր կուրութեան, շատ լաւ զգում էր բնութիւնը: Նա գիտէր, որ դեռ վաղ է, որ իւր պատուհանը բաց է—տերեւների սօսաւիւնը, որ ոչնչով բաժանուած և հեռացած չէր, լսում էր մեկին և մօտիկ: Պետրոսն այսօր այս ամենը առանձնապէս պարզ

էր զգում—մինչև անգամ նա գիտէր, որ արևը լուսաւորել է իւր սենեակը և եթէ ձեռքը պատուհանից դուրս մեկնէ, թփերից ցօղ կ'թափուի: Բացի դրանից նա այս էլ էր զգում, որ նրա ամբողջ էութիւնը լցուած է մի տեսակ նոր, դեռ չճաշակած զգացողութեամբ:

Ահա քանի ըոպէ է նա անկողնում պառկած ականջ էր դնում պարտիզում երգող մի թռչնի թռչլ ճռռողին և իւր սրտում աճող մի տարօրինակ զգացման:

«Այս քնչ էր եղել ինձ» — մտածեց նա և միևնույն միջոցին նրա լիշողութեան մէջ հնչեցին այն խօսքերը, որ երեկ երեկոյեան, մթնշաղին, հին ջրաղացի մօտ ասել էր Էւելինան. «միթէ՞ դու երբէք չէիր մտածել այդ մասին...: Ինչ անհասկացողն ես եղել...»:

Այո, նա այդ մասին ամենեւին չէր մտածել: Էւելինայի մօտիկութիւնը իրեն հաճուք էր պատճառում, բայց մինչև երէկ նա այդ բանը չէր հասկանում, ինչպէս որ մենք չենք զգում օդը, որ շնչում ենք: Այդ պարզ խօսքերը երէկ ընկան նրա հոգու մէջ այնպէս, ինչպէս բարձրութիւնից ընկնում է քարը վճիտ ջրի անդորը մակերևոյթի վրայ, — դեռ մի վայրկեան առաջ անշարժ էր նա և խաղաղ անդրադարձնում էր արևի լոյսն ու կապուտ երկինքը... բայց մի հարուած — և նա մինչև յատակը յուզուեց:

Այժմ նա զարթել էր վերանորոգուած ոյժով, և Էւելինան, իւր վաղուցուայ բարեկամուհին, մի նոր լուսով լուսաւորուած երևեցաւ նրան: Մանրամասնաբար լիշելով այն բոլորը, որ պատահել էր երէկ, նա զարմացմամբ ականջ էր դնում նրա ճնոր». ձայնի եղանակին, որը նա երևակայութեամբ նորոգում էր իւր լիշողութեան մէջ: «Սիրեցի... քնչ անհասկացող ես...»:

Պետրոսն արագութեամբ վեր թռաւ տեղից, շորերը հագաւ և պարտիզի ցողապատ ուղիներով դէպի հին

ջրաղացը վազեց: Զուրը խոխոչում էր, որպէս երէկ, և կեռասենինները նոյնպէս շշնջում, միայն երէկ մութն էր, իսկ այժմ արեգակնային պայծառ առաւօտ: Եւ երբէք նա լոյսն այսպէս պարզ «չէր զգացել»: Ասես թէ անուշաբոյր խոնաւութեան հետ, առաւօտուայ թարմութեան զգացողութեան հետ միասին նրա մէջն էին թափանցում նաև այս զուարթ օրուայ ծիծղուն ճառագայթները, որ խտխտում էին նրա ջղերը:

II

Կարծես ամբողջ տպարանքն աւելի պայծառացած ու զուարթացած լինէր: Ասես թէ Աննա Միխայլովնան ինքն էլ էր երիտասարդացել. Մակսիմը յաճախակի կատակներ էր անում, թէպէտ և դարձեալ ծուխի ամպերի միջից, որպէս մօտից անցնող փոթորկի որոտ, լսում էր նրա փնթփնթոցը: Նա տրտնջում էր, թէ՛ ինչպէս երևում է ոմանք կարծում են, որ կեանքս մի հասարակ վէպի նման մի բան է՝ որը ամուսնութեամբ պիտի վերջանայ, և թէ կեանքի մէջ կան այնպիսի բաներ, որոնց վրայ արժէր որ ոմանք մտածէին: Պան Պոպելսկին, որ մի շատ հետաքրքրական կլորիկ մարդ էր դարձած—կարմիր գէմքով, հաւասարապէս ու գեղեցիկ սպիտակացող մազերով,—երևի կարծելով թէ այդ խօսքերն իրեն էին ուղղուած, այսպիսի գէպքերում միշտ համաձայնում էր Մակսիմի հետ և անմիջապէս վեր կենում ու իւր գործին գնում. իսկ նրա գործերը շատ լաւ էին գնում: Երիտասարդները քմծիծաղ էին տալիս և ինչ որ ծրագիրներ կազմում: Պետրոսը պէտք է իւր երաժշտական կրթութիւնն աւարտէր:

Միանգամ, աշնան, երբ արդէն հունձը վերջացած էր, Պոպելսկիներն ամբողջ ընտանիքով Ստաւրուչենկո-

յին հիւր գնացին: Ստաւրուչենկոյի կալուածքը Պոպելսկու ապարանքից 70 վերստ հեռու էր գտնուում, բայց այդ տարածութեան վրայ տեղի դերքը բոլորովին փոխուում է— Կարպատեան լեռների վերջին ճիւղերը, որոնք դեռ ևս Վոլընում ու Բուզի մերձակայքում երևում են, այստեղ անհետանում են և երկիրը տափաստանային Ուկրայինայի փոխարկւում: Այդ հարթավայրում, որ տեղ-տեղ ձորերով է կտրատուած, գտնւում են պարտէզների ու այգիների մէջ թաղուած գիւղերը, և վաղուց վարած ու ոսկեգոյն խոզաններով ծածկուած հորիզոնի վրայ այստեղ-այնտեղ երևում են բարձր շիրիմներ:

Առ հասարակ Պոպելսկիներն այսպիսի հեռաւոր ճանապարհորդութիւն անելու սովորութիւն չունէին: Պետրոսը իւր ծանօթ և շատ լաւ ուսումնասիրած գիւղի և մօտակայ դաշտերի սահմանից դուրս մօլորւում էր, խիստ կերպով զգում իւր կուրուծիւնը և դիւրագրգիռ ու անհանգիստ էր դառնում: Բայց նա այժմ հրաւէրն ուրախութեամբ ընդունեց: Արժանայիշատակ երեկոյից յետոյ, երբ նա միանգամից գիտակցել էր իւր զգացմունքն ու տաղանդի զարթնող ոյժը, աւելի համարձակութեամբ էր վերաբերւում դէպի մութ ու անորոշ տարածութիւնը, որով շրջապատուած էր նրա արտաքին աշխարհը: Այդ տարածութիւնը նրա երևակայութեան մէջ աւելի ու աւելի ընդարձակուելով, սկսել էր հրապուրել նրան:

Մի քանի օրեր շատ շուտ անցան: Պետրոսն այժմ երիտասարդների շրջանում անհամեմատ աւելի ազատ էր զգում իրեն: Նա անյադ ուշադրութեամբ լսում էր աւագ Ստաւրուչենկոյի հմուտ նուագն ու կոնսերվատօրիայի և մայրաքաղաքում սարքուող նուագահանդէսների մասին պատմածները: Եւ ամեն անգամ, որ երի-

տասարդ հիւրընկալը սկսում էր ոգևորութեամբ գովասանել նրա երաժշտական թէպէտ անմշակ, բայց զօրեղ զգացմունքը, Պետրոսի դէմքը կարմրում էր: Նա այժմ արդէն հեռաւոր անկիւններում չէր թաք կենում, հապա, որպէս հաւասար մէկը, թէպէտ և փոքր ինչ իրեն զսպած, մասնակցում էր ընդհանուր խօսակցութեան: Անհետացել էր նաև Եւելինայի մօտերքս ցոյց տուած սառնութիւնն ու զգուշութիւնը: Նա իրեն ազատ և ուրախ էր պահում ու իւր անակնկալ և պայծառ գութութեամբ, որ առաջ չունէր, ամենքին հրապուրում:

Կարուածքից մի տասը վերստ հեռու գտնւում էր Բ. վանքը, որ այդ կողմերում մեծ համբաւ ունէր: Մի ժամանակ դա մեծ դեր է խաղացել տեղական պատմութեան մէջ՝ շատ անգամ են թաթարների հրոսակները մորեխի նման պաշարել այդ վանքը և նետի ամպեր արձակել պարսպի վրայով. երբեմն ևս լեհական խայտաճամուկ գունդերը խիզախելով մագլցել են պարիսպների վրայ, կամ ընդհակառակն, կազակները կատաղաբար յարձակուել են, որպէս զի յետ խլեն այդ կռուանը թագաւորական զինուորների ձեռքից... Այժմ հին աշտարակները քանդուել են, պարսպի փոխարէն տեղ-տեղ միայն ցանկապատ է քաշած՝ գիւղական գործունեայ տաւարի երեսից բանջարանոցը ազատ պահելու համար, իսկ լայն խրամների մէջ կորեկ է բուսած:

Մի անգամ, աշնան վերջին, մի պայծառ և փաղաքուշ օր տան տէրերն ու հիւրերն այդ վանքը գնացին: Մակսիմն ու կանաք նստած էին լայն ու արձակ կառք, որ մեծ նաւակի նման օրօրում էր իւր բարձր բարձերի վրայ, իսկ երիտասարդները, ի թիւս որոց և Պետրոսը, ձիով էին:

Կոյրը ընտելացած միւս ձիերի տոփիւնին ու առջևից գնացող կառքի անիւների ձայնին, ազատ ու ար-

ձակ քշում էր ձին: Նայելով նրա ճարպիկ ու համար-
ձակ հեծուածքին, գոռար էր կարծել, թէ այդ հեծեա-
լը իւր ճանապարհը չէ տեսնում, հապա միայն սովոր
է խիզախօրէն անձնատուր լինել իւր ձիու բնաղբին:
Սկզբում Աննա Միխայլովնան վախվխելով յետ էր դարձ-
նում գլուխը, երկիւղ կրելով, որ ձին օտար էր և ճա-
նապարհն էլ անծանօթ, իսկ Մակսիմը մենտորի հպար-
տութեամբ աչքի պոչովը դիտում էր ու քմծիծաղում
կանացի երկիւղի վրայ:

— Գիտէք ինչ կայ... — ասաց ուսանողը ձին կառ-
քի մօտ քշելով: — Այս ըռպէիս միտս ընկաւ մի հետա-
քրքրական շիրիմ, որի պատմութիւնը մենք իմացանք
վանքի հնութիւնները քրքրելիս: Եթէ կամենաք կա-
րող ենք այն կողմը գնալ, հեռու չէ, գիւղի ծայրին է:

— Այդ ինչիցն է, որ հէնց մեր ընկերութեան մէջ
են ձեր միտքն ընկնում այդպիսի տխուր յիշողութիւն-
ներ, — ուրախ-ուրախ ծիծաղեց Էւելինան:

— Դրա պատասխանը վերջը կ'տամ: Շուռ տուր դէ-
պի Կալոդնա, Օստապի ցանկը. մուտքի մօտ կանգ կառ-
նես, — կանչեց նա կառապանին և, ձիու գլուխը յետ
դարձնելով, քշեց գնաց իւր ընկերների մօտ:

Մի քանի ըռպէից, մինչև կառքը փոշու մէջ թե-
թեակի գլրդալով ու տատանուելով գիւղական նեղ ճա-
նապարհով առաջ էր գնում, երիտասարդները սրարշաւ
անցան նրա մօտից և վէր գալով ձիանը կապեցին ցան-
կապատից: Նրանցից երկուսն ընդառաջեցին, որ կանանց
օգնեն, իսկ Պետրոսը իւր ձիու թամբին յենած և, ըստ
սովորութեան, գլուխը քաշ, մտադրութեամբ ականջ էր
դրել, որ կարողանայ այս անծանօթ վայրում իւր դիր-
քը որոշել:

Այս աշնանային պայծառ օրը խաւար գիշեր էր
նրա համար, որ լոկ ցերեկուայ պայծառ ձայներով էր

կենդանացած: Նա լսում էր ճանապարհով եկող կառքի ձայնն և նրան ընդառաջող երիտասարդների ուրախ կատակները: Իւր կողքին ձիերը, սանձի պողպատեայ մասերը զնգզնգացնելով, գլուխները ցանկապատի միւս կողմը, դէպի բարձր արօտն էին մեկնում...: Մօտակայքում մի տեղից, երեւի բանջարանոցից, երգի թոյլ ձայն էր գալիս, որ մեզմ քամու հետ դանդաղ ու մտախոհ տարածւում էր: Ծառերի տերեւները խշխշում էին, մի տեղ արագիւն էր ճռճռում, լսելի էր թռչնի թևերի աղմուկն ու կարծես յանկարծ մի բան միտքն ընկած աքլորի կուկուլիկուն, ջրհորի գլխին շինած ջրհանի ճրուռնչիւնը—այս բոլորը ցոյց էր տալիս, թէ գիւղական աշխատաւոր օրը հեռուն չէ:

Եւ արդարեւ, նրանք ամենածայրի պարտիզի ցանկապատի մօտն էին կանգ առել...: Հեռաւոր ձայների մէջ տիրապետողը վանքի զանգակի բարձր ու զիլ զօղանջիւնն էր: Այս զանգակի ձայնէջն էր, թէ քամու հունչից կամ թէ մի ուրիշ, գուցէ և դեռ իրեն համար էլ անյայտ նշաններից, Պետրոսն զգում էր, որ այն կողմը, վանքի քամակին մի տեղ հողը յանկարծ կտրւում է, գուցէ գետի ափին, և ապա տարածուած է հարթավայրը, որտեղից գալիս հասնում են խաղաղ կեանքի անորոշ, դժուար ըմբռնելի հնչիւնները: Այդ հնչիւններն իւր ականջին հասնում էին բեկբեկ ու թոյլ և լսողական տպաւորութիւն թողնում հեռաստանի մասին, որի մէջ առփայլում է, զգացւում մի լարուած, անորոշ բան այնպէս, ինչպէս որ մեզ համար երեկոյեան աղջամուղջի մէջ առփայլում են հեռու տարածութեան գծերը...:

Քամին շարժում էր նրա մազերի խոպուսը, որ դուրս էր ընկած գլխարկի տակից և, էօլեան ¹⁾ քնարի երկար

¹⁾ Էօլեան քնարը—մի երկայն և նեղ արկղ է, որի մէջ

ձայնի նման, անցնում ականջի մօտով: Ինչ որ անմեկին յիշողութիւններ, հեռաւոր մանկութեան րօպէները շարժում էին նրա մտքում և, երեակայութեամբը անցեալի մոռացութիւնից դուրս կորզուած, կենդանանում որպէս խարբալանք, հպումն, հնչիւն...: Նրան թւում էր, թէ այս հեռաստանի զօղանջիւնով ու երգի բեկորներով ընդելուզուած քամին իրեն մի հնաւուրց տխուր հեքեաթ է ասում այս երկրի, նրա անցեալի մասին, կամ անորոշ ու մութ ապագայի մասին:

Շուտով մօտ եկաւ կառքը, ամենքն էլ դուրս եկան և ցանկապատն անցնելով մտան ներս: Այդտեղ մի անկիւնում ընկած էր մի լայն տապանաքար, որ մօլախոտով ու արօտով ծածկուած, խորը մտել էր գետնի մէջ: Արօտի միջից աչքի էին ընկնում ագրիկոնի կանաչ տերեւներն իրենց ալ կարմիր ծաղիկներով, լայնանիստ կռատուկը, որոմն իւր բարակ ցօղունով, որոնք տատանւում էին քամուց, և Պետրոսը լսում էր շիրմի վրայ նրանց յամրաձայն զրուցը:

— Մենք դեռ նորեքս իմացանք այս մահարձանի գոյութիւնը, — ասաց երիտասարդ Ստաւրուչենկոն, — մինչդեռ գիտէք ո՞վ է այդտեղ հանգչում: Մի ժամանակ յայտնի կտրի՞ճ Իգնատ Խաթիկը:

— Այստեղ ես հանգիստ գտել հա՛, ա՛յ ծեր աւագակ, — ասաց Մակսիմը մտախոհ: — Ինչպէ՛ս է եղել, որ դա այստեղ, Կալոգնիա է ընկել:

— Հազար եօթհարիւր... թուին կաղակներն ու թաթարները պաշարել են այս վանքը, որին լեհական զօր-

մի քանի լարեր են ձգուած՝ դաշնակաւոր լարուած. դնում են բարձր տեղեր, քամու առաջ. քանի քամին մեղմ է, այնքան թոյլ է հնչում նաև քնարը, իսկ քանի քամին զօրեղանայ, այնքան ուժեղ է հնչում նաև քնարը: Էօլը քամու թագաւոր էր:

Մ. Թ.

քերն են տիրած եղել... Գիտէ՞ք արդէն, որ թաթարները միշտ վտանգաւոր դաշնակից են եղած...: Երեւի պաշարուածները կարողացել են մի կերպ միրզային կաշառել, և գիշերը թաթարները լեհացիների հետ միաժամանակ յարձակուել են կազակների վրայ: Այստեղ, կալոդնիայում մթնով զարհուրելի կոտորած է եղել: Կարծեմ թաթարները ջարդուում են և վանքը էլի կազակների ձեռքն ընկնում. բայց գիշերուա՛յ կռուի միջոցին կազակների ատամանն ընկնում է:

— Այս արկածին, — մտախոհութեամբ շարունակեց երիտասարդը, — մասնակից է եղել նաև մէկ ուրիշ անձ. նրա տապանաքարն էլ ենք այստեղ որոնել, բայց իզուր: Մի հին ձեռագրի խօսքերին նայած, որ մենք գտել ենք վանքում, Իգնատի կողքին թաղուած է մի երիտասարդ աշուղ, որ ուղեկցել է ատամանի արշաւանքներին և... կոյր է եղել...:

— Կոյր... արշաւանքներին, — վախեցած բացականչեց Աննա Միխայլովնան, որ իսկոյն երևակայեց իւր որդուն գիշերային սարսափելի կոտորածի մէջ:

— Այո, կոյր: Ինչպէս երևում է դա Զապարոփէում յայտնի երգիչ է եղած... գոնէ նրա մասին այդպէս է ստում ձեռագիրը, որ լեհ-մալաուուս-եկեղեցական տաճարինակ լեզուով է գրուած: Որքան յիշում եմ, միտքն այս է. «նրա հետ էր նաև կազակաց բանաստեղծ Իւրկոն, որ երբէք Խաթիկից չէր բաժանուում և շատ սիրելի էր: Պիղծ թշնամին Խաթիկին սպանելով, մահացրեց նաև այդ Իւրկոյին, որի երգն ու քնարը նոյն իսկ անապատի գալլերին կարող էին մեղմացնել, բայց անիծեալները գիշերային յարձակման միջոցին չխնայեցին նրան: Եւ ասպետն ու երգիչը ամփոփուած են իրար մօտ, յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ եղիցի յաւիտեանս ամէն...»:

—Տապանաքարը բաւական լայն է,—նկատեց մէկը: —Գուցէ հէնց երկուսն էլ այստեղ են հանգչում...

—Եւ ճշմարիտ որ, բայց տապանաքիւրը մամուռտել, փչացել է...: Այ, տեսէք, վերևում ատամանի գնդագլուխ գաւազան ու փնջուխն է նկարած: Մնացածը մամուռից բոլորովին կանաչած է:

—Սպասեցէք, — ասաց Պետրոսը, որ խիստ մեծ յուզմունքով լսում էր այս ամենը:

Նա մօտեցաւ տապանաքարին, կռացաւ վրան և նրա բարակ մատները ագահաբար կ'զան տապանաքարի երեսը ծածկող մամուռի շերտին: Նա մամուռի արանքից շօշափում էր քարի գուրս ցցուած պինդ մասերը:

Մի րոպէ, դէմքը բարձրացրած, յօնքերը կիտած նստած էր նա: Յետոյ սկսաւ կարգալ.

. . . «Իգնատիյ, մականուանեալ Խաթիկ... կամօքն Աստուծոյ... Թաթարաց նետից խոցուած...»

—Այդ մենք էլ էինք կարգացել, — ասաց ուսանողը:

Կոյրի մատները, որոնց յօդերը ջղաձգաբար լարուած ու ծռուած էին, տապանաքարի տողերի վրայով աւելի ու աւելի ներքեւ էին իջնում:

—«Որին սպանեց»...

—«Պիղծերի զօրքը»... իսկոյն վրայ բերեց ուսանողը... այդ խօսքերը գործածուած էին նաեւ Իւրկոյի մահուան նկարագրութեան մէջ... ուրեմն ուղիղ է, նա էլ այս միւսնոյն տապանաքարի տակն է թաղուած...

—Այո, — «Պիղծերի զօրքը» — կարդաց Պետրոսը, — այնուհետեւ ամեն ինչ եղծուած է... սպասեցէք, ահա դարձեալ. «Թաթարների թրերով կոտորուած»... կարծես էլի մի խօսք կալ... բայց ոչ, էլ ոչինչ չէ մնացել:

Արդարեւ, այնուհետեւ երգչի յիշատակը կորած էր հարիւրլիսնամետայ տապանաքարի լայն վերքի մէջ...

Մի քանի րոպէ խորին լռութիւն տիրեց, որ լոկ

տերևներն շշխնով էր խանգարուում: Մի երկար, երկիւղած հառաչանք խզեց լռութիւնը: Այդ մարգի տէրը Օստապն էր, որ վաղնջականութեան զօրութեամբ տիրացել էր հնաւուրց ատամանի վերջին բնակարանին և այժմ պարոններին մօտ եկած ապշած նայում էր, թէ ինչպէս մի երիտասարդ, անշարժ աչքերը վերև ուղղած, շօշափելով կարդում էր այն բառերը, որ անձրևն ու փոթորիկը հարիւրաւոր տարիների ընթացքում ծածկել էին աչք ունեցողներին:

— Փնռքդ շատ, Աստուած, — ասաց նա երկիւղածութեամբ Պետրոսին նայելով: — Ինչ որ Աստուած տեսանողներին ծածկել է, կոյրին է ցոյց տալիս...

— Այժմ հասկանում էք, օրիորդ, ինչո՞ւ երգիչ Իւլիոն միտս ընկաւ, — հարցրեց ուսանողը, երբ հին կառքը նորից փոշոտ ճանապարհով դանդաղաբար դէպի վանքն ուղղուեց:

— Ես ու եղբայրս զարմանում էինք, թէ ինչպէս կարող էր կոյրը Խաթիկի ու նրա արագաշարժ գնդին ուղեկցել: Դնենք թէ այն ժամանակ Կաշեվօյ ¹⁾ չէր, այլ պարզ խմբապետ: Բայց յայտնի է, որ նա միշտ կամաւոր հեծեալ կազակների պարագլուխ է եղած, և ոչ հասարակ հայդամակների ²⁾: Սովորաբար աշուղները աղքատ ծերունիներ էին լինում, որ տոպրակն ուսերին տաղ ու խաղ ասելով գիւղէ գիւղ էին շրջում...: Մի-

¹⁾ Զապարոժցիները կառավարում էին գետմանով Կաշեվօյի ընդհանուր իշխանութեան տակ, վերջինս էր նրանց դատն ու դատաստանն անողը: Ծ. Թ.

²⁾ Հայդամակները լեհաց բաժնում կազմուած զապառուժեան կազակների զինեալ խմբերն են. նրանք երբեմն լեհական գիւղերի վրայ էին յարձակւում ու աւարի առնում և երբեմն պրաւոսլաւնիներ: Յայտնի էր 1769-ին Մերոն Գուրայի խումբը, որ 700 հոգուց էր բաղկացած և մեծ աւերածոյք էր գործում ռուսաց բաժնում և նոյն իսկ կանոնաւոր զօրքերին նեղում: Ծ. Թ.

միայն այսօր, մեր Պետրոսի վրայ նայելով, յանկարծ աչքիս առաջ պատկերացաւ կոյր Իւրկոյի պատկերը՝ փանդիւռն ուսին, ձիւ վրայ...

— Գուցէ և կռիւների մէջ մտած...: Գոնէ արշաւանքների, ինչպէս նաև վտանգի մէջ մտած...: մտախոհ շարունակեց երիտասարդը: Ինչ ժամանակներ են եղել մեր Ուկրաինայում:

— Ինչ զարհուրելի բան, — հառաչեց Աննա Միխայլովնան:

— Ինչ հիանալի բան, — պատասխանեց երիտասարդը...

— Ներկայումս ոչ մի այդպիսի բան չկայ. — կտրեց Պետրոսը, որ նույնպէս կառքին էր մօտեցել:

Յոնքերը վեր բարձրացրած և ականջ դրած ձիանոնց ոտնաձայնին, նա իւր ձին քշում էր կառքի կողքով: Նրա դէմքը սովորականից դժգոյն էր և ներքին խոր յուզմունք արտայայտում...: — Այժմ այդ ամենն անհետ կորել է, — կրկնեց նա:

— Ինչ որ կորչելու էր՝ կորել է, — մի տեսակ սառնութեամբ ասաց Մակսիմը...: — Նրանք ապրել են այնպէս, ինչպէս հասկացել են, իսկ դուք որոնում էք ձերը:

— Զեզ համար հեշտ է ասելը, — պատասխանեց ուսանողը, — դուք արդէն ձեռն առել էք կեանքից...

— Եւ կեանքն էլ իմն է առել ինձանից, — քմծիծաղեց գարիբալդիական ծերունի զինուորը իւր անթացուպերին նայելով:

Ապա, լռելուց յետոյ, աւելացրեց.

— Մի ժամանակ ես էլ եմ երազել Սեչայի, նրա աղմկալի հրապույրների ու ազատութեան մասին... Նոյն իսկ Թիւրքիայում Սադըկի մօտ եմ եղել ¹⁾:

¹⁾ Չայկովսկին, որ Ուկրաինացի ռոմանտիկ է և յայտնի

—Յետո՞յ, — հարցրին երիտասարդները շտապով...

— Հէնց որ ձեր «ազատ զաղախներին» տեսալ թուրք բռնակալի ծառայութեան մէջ՝ բժշկուեցալ...: Պատմական դիմակահանդէս է միայն և խարդախութիւն...: Ես հասկացայ, որ պատմութիւնն արդէն այդ ցնցոտին դուրս է շարտել և թէ խնդրի գլխաւոր էութիւնը ոչ թէ այդ գեղեցիկ ձևերի մէջն է, այլ նպատակի...: Ես ահա այնուհետև վեր կեցայ ու գնացի Իսալիա: Նոյն իսկ այդ մարդկանց լեզուն չհասկանալով հանգերձ, ես պատրաստ էի նրանց նպատակների համար մեռնել:

Մակսիմը լուրջ և մի տեսակ անկեղծ ծանրութեամբ էր խօսում: Սովորաբար նա չէր մասնակցում այն բուռն վեճերին, որ լինում էին Ստուրուշէնկոյի ու որդոց մէջ, ալ միայն ծիծաղում էր բարեւորութեամբ ժպտալով, երբ երիտասարդները, կարծելով թէ նա իրենց դաշնակիցն է, նրան էին դիմում: Այժմ, երբ այդ սրտայուզ դրամայի արձագանգները, որ բոլորի համար էլ այսպէս անակնկալ կերպով կենդանութիւն էր առել է Սաբրկ-փաշա անունով, աշխատում էր զաղախութիւնը թիւրքիայում կազմակերպել որպէս մի ինքնուրոյն քաղաքական ոյժ. Ծ. Հ.

Միխայիլ Չայկովսկին (1808—1886) լեհական չարժումից յետոյ (1830 թ.) շատ նշանաւոր լեհացիների հետ տեղափոխուեցաւ Պարիզ, ուր յոյս ունէին Փրանսիական կառավարութեան միջոցով լեհաստանի անկախութիւնը ձեռք բերել: Փրանսիական կառավարութիւնը նրան ուղարկեց Կ. Պոլիս, ուր ծառայութեան մտնելով հաւատը փոխեց և մինչև փաշայութեան աստիճանի հասաւ: Նրա նպատակն էր ենիչէրիներից և այլ խիզախ տարրերից զաղախների նման զօրք կազմակերպել իւր հայրենիքը՝ Լեհաստանն ազատելու համար: Նրան միացան նաև ուրիշ նշանաւոր լեհացիներ, որոնց մէջ էր նաև հռչակաւոր լեհացի բանաստեղծ Ադամ Միցկևիչը (1798—1855), որ Իտալիայում լեհական լեզիոն կազմակերպելու անաջող փորձից յետոյ Ղրիմի պատերազմի միջոցին անցաւ Կ. Պոլիս, միացաւ Սաբրկ փաշային և այնտեղ էլ մեռաւ: Չայկովսկին վերջերս հաշտուեցաւ ռուսաց կառավարութեան հետ, փոխադրուեցաւ Ռուսիա և անձնասպանութեամբ վերջ տուեց իւր կեանքին: Ծ. Թ.

Հնաւուրց մամուլատ շիրմի վրայ, շօշափեցին Մակ-
սիմին ևս, նա զգում էր, որ այդ անցեալի դիպուածքը
մի զարմանալի կերպով, ի դէմս Պետրոսի, կապ ունէր
իրենց ամենքի սրտին մօտիկ ապագայի հետ...:

Երիտասարդներն այս անգամ չհակաճառեցան,—
գուցէ մի քանի րոպէ առաջ Օստապի մարգում զգացած
տպաւորութեան տակ,— շիրիմը պարզ կերպով ապացու-
ցանում էր, որ անցեալը մեռած էր,— կամ գուցէ և հին
զինուորականի անկեղծութեան ազդեցութեան պատճա-
ռով...:

— Ուրեմն ի՞նչ է մնում մեզ անել,— կարճ լուս-
թիւնից յետոյ հարցրեց ուսանողը:

— Շարունակել նոյն մշտական կռիւր:

— Ո՞ւր: Ի՞նչ ձևով:

— Որոնեցէք,— կարճ պատասխանեց Մակսիմը:

Ինչպէս երևում է Մակսիմը մի անգամ թողնելով
իւր սովորական, թեթեակի հեղնական եղանակը, տրա-
մադիր էր լրջօրէն խօսել: Իսկ այժմ այդ խնդրի մա-
սին լրջօրէն խօսելու համար ժամանակ չէր մնացել...:
Կառքը մօտեցաւ վանքի դրանը և ուսանողը, կռանա-
լով, բռնեց Պետրոսի ձիու սանձից. Պետրոսի դէմքի վը-
րայ, ինչպէս հայելու մէջ, պարզ երևում էր ներքին
խոր յուզումը:

III

Սովորաբար վանք գնացողները՝ գնում էին դիտե-
լու հին եկեղեցին, բարձրանում էին զանգակատունը,
որտեղից հեռաւոր տեսարան էր բացւում: Եղանակը
պարզ եղած միջոցին աշխատում էին տեսնել նահանգա-
կան քաղաքի սպիտակ բծերը և հորիզոնի վրայ Դնեպր
գետի արտացոլումը:

Արևն արդէն դէպի մուտքն էր խոնարհում, որ

փոքրիկ խումբը, Մակսիմին վանական խուցերից մէկի պատշգամբում թողած, մօտեցաւ զանգակատան գոց դռան: Մի երիտասարդ, բարակ մարմնով մօնթ, վերարկուն հագին և սրածայր գլխարկը գլխին, մի ձեռքով գոց դռան կողպէքը բռնած կանգնել էր կամարի տակ: Նրանից ոչ հեռու, ահաբեկ եղած թռչունների երամի նման կանգնած էին մի խումբ երեխաներ. երևում էր, որ երիտասարդ մօնթի և այս կայտառ մանուկների խմբի միջև ընդհարում էր պատահել: Նրա բռնած փոքր ինչ սպառնական դիրքից և դռան կողպէքը բռնելու ձեւից երևում էր, որ երեխաներն ուզում էին պարօնների ետևից իրենք էլ զանգակատուն բարձրանան, իսկ մօնթը չէր թողնում: Նրա դէմքը բարկացալտ էր և դժգոյն, և միայն տեղ-տեղ դէմքի վրայ կարմրած խայտեր էին երևում:

Մօնթի աչքերը տարօրինակ կերպով անշարժ էին...: Աննա Միխայլովնան առաջինն եղաւ, որ նկատեց այդ դէմքի ու աչքերի արտայայտութիւնը և ջղաձգաբար բռնեց էվելինայի ձեռքը:

— Կոյր է,— թեթեւակի վախեցած շշնջաց աղջիկը:

— Կամաց, — պատասխանեց մայրը, — բացի դրանից և...: Նկատում ես:

— Այո...:

Դժուար էր չնկատել այն նմանութիւնը, որ կար մօնթի և Պետրոսի դէմքի մէջ: Նոյն ջղալին դժգունութիւնը, նոյն մաքուր, բայց անշարժ բիբերը, նոյն յոնքերի անհանգիստ շարժումները, յոնքերի, որոնք ամեն մի ձայնի վրայ լարւում էին և աչքերի վերելում շարժում, հէնց իմանաս վախեցրած միջատի շօշափուկներ լինին...: Նրա դիմադներն աւելի կոպիտ էին, շարժումներն անտաշ, — բայց հէնց դրանից էլ աւելի աչքի էր ընկնում նմանութիւնը: Երբ որ նա ձեռքով կուրծ-

քը բռնած խուլ կերպով հազաց, Աննա Միխայլովնան աչքերը լալն բացած նայում էր նրան, ասես թէ նրա առաջ յանկարծ ուրուական էր երևացել...:

Մոնթը հազը վերջացնելով բաց արաւ դուռը և, շեմքում կանգնած, փոքր ինչ խոստով ձայնով հարցրեց.

— Երեխերքն այստեղ չէն: Կորէք, անիծեալներ, — ասաց նա ամբողջ մարմնով դէպի մանուկների կողմը ձգուելով և ապա, երիտասարդներին ներս թողնելով, մի այնպիսի ձայնով, որի մէջ շողորքորթութիւն ու ագահութիւն էր արտայայտուում, ասաց.

— Ժամահարիս մի բան կ'բախշէք...: Զգուշ գնացէք, — մութն է...:

Ամբողջ խումբը սկսաւ աստիճաններով վեր բարձրանալ: Աննա Միխայլովնան, որ սկզբում տատանուում էր անյարմար և դիք աստիճաններով բարձրանալու համար, այժմ մի տեսակ խոնարհութեամբ գնում էր միւսների ետեւից:

Կոյր ժամհարը դուռը գոցեց...: Լոյսը մարեցաւ և միայն մի քանի ժամանակից յետոյ Աննա Միխայլովնան, որ վեհերկոտ կանգնած էր ներքեւում, մինչ երիտասարդներն իրար բռնաբերելով սանդուխքի պտուտներից վեր էին բարձրանում, կարողացաւ նկատել մի աղօտ, մթնշաղի նման լոյսի հոսանք, որ քարէ հաստ բանուածքի միջից շեղակի անցքով ներս էր թափանցում: Այդ լոյսի դէմ ու դէմ երևում էին մի քանի փոշոտած, անկանոն ձևի քարեր...:

— Քեռի ջան, քեռի, թող մտնենք, — դրան ետեւից լսում էին մանուկների բարակ ձայնը: — Մեզ էլ թող, քեռի, սիրելի քեռի:

Ժամհարը բարկացած վազեց դէպի դուռը և բռունցքներով կատաղաբար թակեց դրան երկաթածածկը:

— Կորէք, կորէք անիծուածներ... Քրողը տառնի

ձեզ..., — գոռում էր նա խոպոտ ձայնով և չարութիւնից թուքը կուլ տալով:

— Քոռ սատանայ, — յանկարծ մի քանի զիւ ձայներ պատասխանեցին նրան և դրան ետեւից լսուեցան տասնեակ բոբիկ ոտների վազելու ձայներ...

Ժամհարը սկանջ դրեց և ազատ շունչ քաշեց:

— Գետինը մանէք... իժի ծնունդներ... սև ցաւի հանդիպիք...: Օ՛հ, Տէր, Տէր արարիչ Աստուած իմ... ընդէր թողեր զիս..., — յանկարծ բոլորովին ուրիշ ձայնով ասաց նա, և նրա ձայնի մէջ արտայայտուած էր բազմաշարժար և տանջուած մարդու յուսահատութիւն:

— Ո՛վ է այստեղ...: Ինչո՞ւ ես մնացել, — ասաց նա խստութեամբ, երբ ընդհարուեց Աննա Միխայլովնային, որ առաջին աստիճանների վրայ մնացել էր սառած:

— Գնացէք, գնացէք: Ոչինչ, — աւելացրեց նա աւելի մեղմ կերպով: — Սպասեցէք, բռնեցէք ինձանից...: Ժամհարին մի բան կ'բախշէք, — կրկին հարցրեց նա առաջուայ տնախորժ շողոքորթով ձայնով:

Աննա Միխայլովնան քսակից թղթէ փող հանեց և միծնում տուեց նրան: Կոյրը շտապով փողը խլեց տիկնոջ ձեռքից, որ մեկնած էր դէպի նա և, աղօտ լուսով, որին արդէն հասել էին նրանք, Աննա Միխայլովնան տեսաւ, թէ ինչպէս նա թուղթը կայցրեց երեսին և սկսաւ մատներովը շօշափել: Տարօրինակ կերպով լուսաւորուած և դժգոյն դէմքը, որ այդքան նման էր իւր որդու դէմքին, յանկարծ միամիտ և ազահ ուրախութեան արտայայտութիւնից ակաւերպեցաւ:

— Ա՛յ շնորհակալ եմ, շատ շնորհակալ եմ: Իսկապէս մանէթ է...: Կարծում էի ծաղր է... ծիծաղել էք ուզում կոյրի վրայ...:

Խեղճ կնոջ ամբողջ դէմքն արտասուքից թրջուած էր: Նա շտապով սրբեց արտասուքը և բարձրացաւ վե-

րև, ուր լսւում էին իրենից առաջ անցած խմբի խառնակ ձայներն ու ոտքի խուլ տրոփը, կարծես պատի ետևում ջուր թափուելիս լինէր:

Երիտասարդները պտույտքներից մէկի մօտ կանգ առան: Նրանք արդէն բաւական բարձրացել էին և նեղ լուսամուտից, աւելի թարմ օդի հետ, ներս էր թափանցում աւելի մաքուր, թէպէտ և շաղուած լուսոյ փոքրիկ հոսանք: Այդտեղ պատի վրայ, որն առաւել ողորկ էր, բաներ էին գրուած: Դրանք մեծ մասամբ այցելունների անուններն էին:

Երիտասարդներն ուրախ-ուրախ նկատողութիւններ էին անում և իրենց ծանօթների անունները գտնում:

— Ահա և մի առած, — ասաց ուսանողը և փոքր ինչ զգուշացնելով կարգաց. «շատերն են սկսում, բայց քչերն աւարտում»...: — Հաւանօրէն խօսքը այս զանգակատունը բարձրանալու մասին է, — աւելացրեց նա հանաքով:

— Ինչպէս ուզում ես հասկացիր, — կոպտութեամբ նկատեց ժամհարը՝ ականջը նրա կողմը դարձնելով, և նրա յոնքերն արագ ու անհանգիստ կերպով շարժւում էին: — Այստեղ մի տուն էլ կայ, փոքր ինչ ներքև է: Ահա այդ կարգա...:

— Ո՞ւր է. այստեղ ոչինչ չկայ:

— Դու պնդում ես թէ չկայ, իսկ ես ասում եմ, որ կայ: Զեղանից, աչք ունեցողներից, շատ բան ծածուկ է մնում...:

Նա երկու աստիճան ցած իջաւ և մթնում, ուր ցերեկուայ լոյսի թոյլ ցոլմունքն արդէն անհետացած էր, ձեռներով շօշափելուց յետոյ ասաց.

— Ահա այստեղ է: Լաւ ոտանաւոր է, բայց ինչօգուտ, առանց լապտերի չպիտի կարողանաք կարդալ...:

Պետրոսը մօտեցաւ նրան և ձեռքով պատը շփե-

լիով հեշտութեամբ գտաւ գրուածքը, որ փորած էր պատի մէջ գուցէ դարեր առաջ վախճանած մարդու ձեռքով:

Մտիդ լինի մահու ժամը,
Մտիդ լինի փողի ձայնը,
Մտիդ լինի քու վախճանը,
Յաւիտենական տանջանքը:

— Նոյնպէս առած է,— դարձեալ ուզեց կատակ անել ուսանողը, բայց կատակը չսաղեց:

— Ի՛նչը չեկաւ,— նենգութեամբ ասաց ժամհարը: — Ի հարկէ, դու դեռ երիտասարդ ես, բայց նոյնպէս... հով գիտէ: Մահուան ժամը հասանէ որպէս Տէրն ի գիշերի...: Լաւ ոտանաւոր է,— ասաց նա նորից բոլորովին ուրիշ եղանակով...: — «Մտիդ լինի մահուանդ ժամը, մտիդ լինի փողի ձայնը...: Ահ, տեսնես թէ ի՛նչ է լինելու այնտեղ,— վերջացրեց նա իւր խօսքը չարացած:

Մի քանի աստիճան էլ բարձրանալով նրանք բոլորն էլ հասան զանգակատան առաջին հրապարակին: Արդէն այս տեղն էլ բաւական բարձր էր, բայց պատի միջի բացուածքը առաւել անյարմար անցքով աւելի ևս բարձրն էր տանում: Վերջին հրապարակից ընդարձակ և հիանալի տեսարան էր բացւում: Արևը արևմտեան կողմում դէպի հորիզոնն էր խոնարհում, ցած տեղերում երկայն ստուեր էր ընկած, արևելքում մթին ամպ էր հաւաքուած, հեռաստանը կորչում էր փրեկոյեան մշուշի մէջ և միայն տեղ տեղ առիշեղ ընկած ճառագայթները կապտաւուն ստուերների միջից լուսաւորում էին մերթ սուաղած խրճիթի սպիտակ պատը, մերթ սուտակի նման բորբոքուող պատուհանի ապակին, մերթ հեռաւոր զանգակատան խաչի վառ վայծը:

Ամենքն էլ լուռ էին: Բարձրից փչող քամին, ազատ և երկրի գոլորշիներից մաքուր քամին, անցնում էր զանգակատան բացուածքներից ու շարժում զանգակների թփերը և, նոյն իսկ զանգակների մէջ մտնելով, ժամանակ տու ժամանակ երկարաւուն արձագանգ տալիս: Չանգակները մետաղական խաղաղ հունչ էին արձակում, և այդ հունչի մէջ մարդուս տկանջին խփում էր նաև մի ուրիշ բան, հէնց իմանաս հեռուից անուրիշ նուագող երաժշտութիւն լինէր կամ թէ չէ այդ պղինձն էր խոր թառանչ արձակում: Անվրդով հանգիստ և խորին խաղաղութիւն էր սփռուած ստորև բացուած ամբողջ տեսարանի վրայ:

Բայց փոքրիկ խմբակի մէջ տիրող լուսթեանը մի ուրիշ պատճառ էլ կար: Կոյրերն երկուսն էլ, մի ընդհանուր պատճառից դրդուած, որ հաւանօքէն ծագում էր բարձրութեան և իրենց անօգնական վիճակի զգացողութիւնից, մօտեցան զանգակատան անցքին և, երկու ձեռքով բացուածքի պատին յենած, դէմքերը դարձրին դէպի երեկոյեան մեղմ քամին:

Այժմ ամենքի համար էլ նկատելի էր նրանց տարօրինակ նմանութիւնը: Ժամհարը տարիքով փոքր ինչ մեծ էր. լայն վերարկուն ծալքեր կազմած կախուած էր նրա վտիտ մարմնի վրայ, դէմքի գծերն էլ կոպիտ էին և կոշտ: Ուշադրութեամբ նայելուց աչքի էին ընկնում նաև նրանց տարբերութիւնը—ժամհարը շիկահեր էր, քիթը կոր, շրթունքները բարակ. նրա բեխն արդէն դուրս էր եկել, իսկ խճուճ մօրուսը ծածկել էր կզակը: Սոկայն նրանց թէ շարժումները և թէ դիմագծերը, մանաւանդ շրթունքների ջղալին ծալքերն ու յոնքերի անդադրում շարժումները, մի այնպիսի տարօրինակ նմանութիւն ունէին, որ կարծես երկու կոյրերն էլ մի և նոյն բնագրի պատճէնները լինէին:

նրանց մէջ երևում էր այն առանձին, ասես թէ ազգակցական նմանութիւնը, որով շատ սապատողներ դէմքով նման են լինում իրարու, հէնց գիտենաս հարագատ եղբայր լինին:

Պետրոսի դէմքը փոքր ինչ աւելի խաղաղ էր: Նրա վրայ երևում էր սովորական թախիժը, որը ժամհարի վրայ աւելի սաստիկ էր թւում նրա սուր մաղձոտութեան և երբեմն չարասրտութեան պատճառով... Սակայն այժմ կարծես նա էլ էր հանգստացել: Քամու միապաղաղ հունչը կարծես թէ հարթում, հաւասարում էր նրա դէմքի բոլոր կնճիռները և նրա վրայ ևս զեղում այն խաղաղութիւնը, որ սփռուած էր անյուստացքերից ծածկուած տեսարանի վրայ... Նրա յոնքերը քանի զնում աւելի ու աւելի հանգարտ էին շարժւում:

Բայց ահա միաժամանակ նորից ցնցուեցան նրանց երկուսի յոնքերն էլ, կարծես ներքեւում հովտից նրանց ականջին զիպաւ մի ձայն, որ մնացեալներից ոչ ոքի համար լսելի չէր.

— Զանգ են տալիս, — ասաց Պետրոսը:

— Այդ քսան վերստ հեռուն Եգորիէի զանգն է, — բացատրեց ժամհարը: — Նրանք երեկոյեան ժամը միշտ մեզանից կէս ժամ առաջ են ասում... Դու էլ լսեցիր: Ես էլ եմ լսում, ուրիշները չեն լսում:

— Ինչքան լաւ է այստեղ, — ասաց նա ցնորքների անձնատուր եղած: — Մանաւանդ տօներին: Դուք իմ զանգակ լսփելս լսել էք:

Այդ հարցի մէջ արտայայտւում էր նրա միամիտ փառասիրութիւնը:

— Մի անգամ եկէք լսելու: Հայր Պանֆիլին... Դուք հայր Պանֆիլուն չէք ճանաչում: Նա յատուկ ինձ համար բերել տուաւ այս երկու մանր դանդակները:

Նա պատից հեռացաւ և քնքշութեամբ շօշափեց երկու մանր զանգակները, որոնք դեռ ևս, միւսների նման, չէին սևացել:

— Երևելի ձայն են պահում... Հէնց զիտենաս երգում են, ճիշտ որ երգում են... Մանաւանդ Զատիկին...

Նա վեր առաւ զանգակների թուր և մատների արագ շարժումով դողդողացրեց նրանց արագ, հատընդհատ խփելով: Զանգակների լեզուակներն այնքան թուլ էին դիպչում և միւսնուն ժամանակ այնպէս պարզ էին հնչեցնում զանգակները, որ զանգահարութիւնը լսելի էր բոլորին, բայց ըստ ամենայն հաւանականութեան ձայնը զանգակատնից դուրս չէր գնում:

— Իսկ ահա այս—դոն, դոն, դոն...:

Այժմ նրա դէմքը փալկեց մանկական ուրախութեամբ, որի մէջ սակայն մի ինչ որ խղճուկ և ցաւալի բան կար:

— Բայց ինչ անեմ որ, զանգակներ բերել տուեց, իսկ նոր մուշտակ կարել չէ տալիս: Ժլտո մարդ է: Սառչում եմ այս զանգակատանը... Ամենից վատն աշնան է... Ցուրտ...

Նա կանգ առաւ և փոքր ինչ ականջ դնելով շարունակեց.

— Ներքեից կաղը ձեզ է կանչում: Գնացէք ժամանակ է:

— Գնանք,—ասաց էվելինան ամենից առաջ վեր կենալով տեղից. նա մինչև այժմ, կարծես հմայուած, անթարթ նայում էր ժամհարին:

Երիտասարդները դէպի մուտքը գնացին, իսկ ժամհարը վերը մնաց: Պետրոսը, որ սկսել էր մօր ետեւից զնալ, յանկարծ կանգ առաւ:

— Գնացէք,—ասաց նա հրամայական ձայնով:— Ես էլ ալս րոպէիս կ'գամ:

Ոտքի ձայները կտրուեցան, միայն էվելինան, Ան-
նա Միխայլովնային իրենից առաջ հանելով, պատին
կպած, շունչը բռնած մնաց կանգնած:

Կոյրերը կարծում էին վերևում մենակ են: Մի
քանի վայրկեան, անշարժ ու անհամարձակ, մնացել
էին մի բանի ականջ դրած:

— Ո՞վ կալ այստեղ, — հարցրեց ժամհարը:

— Ես:

— Դու էլ կոյր ես:

— Կոյր եմ: Դու վաղձու ես կուրացել, — հարցրեց
Պետրոսը:

— Այդպէս եմ ծնուել, — պատասխանեց ժամհարը:

— Այստեղ մի ուրիշ կոյր էլ կալ, Ռոմանը, — նա եօթը
տարեկանից է կուրացել... Դու կարճ ես գիշերը ցե-
րեկից ջոկել:

— Կարող եմ:

— Ես էլ: Զգում եմ, որ լոյսը բացւում է: Ռոմա-
նը չէ կարողանում: Բայց և այնպէս նրա վիճակն ա-
ւելի թեթեւ է:

— Ինչո՞ւ, — իսկոյն վրալ բերեց Պետրոսը:

— Ինչո՞ւ: Զգիտե՞ս ինչո՞ւ: Նա լոյս տեսել է, իւր
մօրը յիշում: Հասկացար, — որ գիշերը չի քնում, մայրը
երազն է գալիս... Միայն թէ նրա մայրն այժմ արդէն
պառաւել է, մինչդեռ նա միշտ նորատի է տեսնում
նրան... Իսկ դու երազ տեսնո՞ւմ ես:

— Ոչ, — խուլ ձայնով պատասխանեց Պետրոսը:

— Հէնց այդ է է: Երազ տեսնում են նրանք, ո-
րոնք յետոյ են կուրացել, իսկ ով որ կոյր է ծնուել...

Մռայլ ու խոփոր կանգնած էր Պետրոսը. հէնց ի-
մանաս ամպել էր նրա դէմքը: Ժամհարի յոնքերն էլ
յանկարձ վեր-վեր բարձրացան և նրա աչքերի մէջ երևաց
այն տանջանքը, որ շատ լաւ ծանօթ էր էվելինային:

— Մարդ շատ անգամ մեղքի մէջ է ընկնում: Տէր Արարիչ Աստուած, Ամենասրբուհի Աստուածածին... թողէք գէթ մէկ անգամ, գէթ երազիս մէջ լոյս-խնդու-թիւնը տեսնեմ...

Նրա դէմքը ջղաւնաբար ձգձգուեց և առաջուայ մաղձոտ եղանակով ասաց.

— Բայց չէ, չեն տալիս... կարծես երազումդ մի բան տեսնում ես, բայց որ զարթեցար—ամեն ինչ մոռանում ես...:

Նա յանկարծ կանգ առաւ և ականջ դրեց: Նրա դէմքը դժգուհեց և մի ինչ որ ջղաձգական չար արտայայտութիւնից բոլորովին ալլանդակեցան զիմա-զծերը:

— Սատանի ճետերին ներս են թողել, — ասաց նա չարացած:

Արդարև, ներքեւը նեղ անցքից, հեղեղի ձայնի նըման, լսւում էին մանուկների քալլերն ու աղաղակները: Մի րոպէ ամեն ինչ լռեց. հաւանօրէն երեխաները բարձրացել էին միջին հրապարակը և աղմուկը դէպի դուրս էր գնում: Բայց յետոյ մութ անցքը խողովակի նման ղողանջեց և մանուկների զուարթ խումբը, միմեանց առաջկտրուկ անելով, անցաւ Էվելինայի մօտով: Աստիճանների գլխին նրանք մի առ վայրկեան կանգ առան, բայց յետոյ միմեանց ետեւից ծլկուեցան կոյր ժամհարի կողքից, որ չարութիւնից ալլանդակուած դէմքով բռունցքները դէս ու գէն էր ուղղում՝ աշխատելով փախուստ տուողներից մէկն ու մէկին հարուածել:

Յանկարծ անցքից դուրս եկաւ մի նոր մարդ: Երեւի այդ Ռոմանն էր: Նրա դէմքը լայն էր, ծաղկատար և չափազանց բարի: Փակ կոպերը ծածկել էին աչքի խողոչները, շրթունքների վրայ ժպիտ էր խաղում: Նա անցնելով պատին հուպ եկած Էվելինայի կողքով, բարձ-

րացաւ վեր: Կոյր ընկերոջ բռունցքի հարուածը կողքից նրա վզին դիպաւ:

— Եղբայր, — ձայն տուաւ նա կրծալին, հաճելի ձայնով, — Եգոր, դարձեալ կռուի մէջ ես:

Նրանք ընդհարուեցան և սկսան իրար շօշափել:

— Ինչի՞ ես այս դուերին ներս թողել, — սրտնեղած հարցրեց Եգորը:

— Էհ, վնաս չունի, — բարեհոգութեամբ պատասխանեց Ռոմանը. — անմեղ թռչնակներ են: Ի՞նչ ես դրանց այդպէս նեղում: Հը՛, չարաճճիներ, այստեղ էք...

Երեխերքը վանդակապատի անկիւնները քաշուած կուճ էին եկել, և նրանց աչքերից խորամանկութիւն և մասամբ երկիւղ էր ցայտում:

Էվելինան մթնում համը քայլեր փոխելով արդէն առաջին անցքի կէսն էր հասած, որ իւր ետեւից լսեց երկու կոյրերի հաստատուն ոտնաձայնը, իսկ վերեւից նրան հասնում էր երեխաների ուրախական կանչն ու ճիչը, որոնք ամբողջ խմբով ընկել էին իրանց հետ մնացած Ռոմանի վրայ:

Խուճը յամբարքայլ դուրս էր գալիս վանքի լայն դռնից, որ զանգակատնից լսուեց զանգի առաջին ձայնը: Այդ Ռոմանն էր երեկոյեան ժամը խփում:

Արեւը մայր մտաւ, կառքը սլանում էր մթազնած դաշտերով. լսում էր զանգի համաչափ, մեղմաղձոտ ձայնը, որ կորչում էր երեկոյեան կապոյտ մթնշաղի մէջ...

Ամբողջ ճանապարհէն մինչև տուն հասնելը ոչ ոք ձայն չհանեց: Երեկոյեան երկար ժամանակ Պետրոսը չէր երևում: Նա պարտիզի մութ անկիւններից մէկը քաշուած նոյն իսկ Էվելինայի ձայնին, որ կանչում էր նրան, պատասխան չտուեց, և շօշափելով հասաւ իւր սենեակն այն ժամանակ, երբ արդէն տանը ամենքն էլ սլառկած էին....:

IV

Պոպեւիկիները մի քանի օր էլ մնացին Ստաւրու-
չենկոյի տանը: Պետրոսը ժամանակ առ ժամանակ լի-
նում էր նոյն տրամադրութեան մէջ, ինչ որ ունէր մի
քիչ առաջ. նա կենդանանում էր և իւրատեսակ գուար-
թանում, փորձում էր նուազել իրեն համար նոր գոր-
ծիքներ, որոնց բաւական հարուստ ժողովածուն կար
Ստաւրուչենկոյի տագ որդու մօտ և որոնք խիստ հե-
տաքրքրում էին Պետրոսին՝ իւրաքանչիւրն իւր յա-
տուկ ձայնն ունէր և զգացմունքի առանձին կողմերն
արտայայտում: Բայց և այնպէս նրա վրայ նկատելի էր
մի առանձին մռայլ տրամադրութիւն, և հոգու սովո-
րական դրութիւնն այժմ միայն պատահական առկա-
ծումն էր թւում ընդհանուր, աւելի ու աւելի մթա-
գնող ստուերի վրայ:

Կարծես լռելեայն պայման էին կապել, որ ոչ ոք
խօսք չբռնայ վանքում պատահած դիպուածի մասին,
այնպէս որ այդ ամբողջ ուղեւորութիւնը հէնց իմանաս
բոլորովին մտքից ելած, մոռացուած լինէր: Սակայն
նկատելի էր, որ դա խոր տպաւորուել էր կոյրի հոգու
մէջ: Ամեն անգամ որ մենակ էր մնում, կամ երբ ը-
պէական ընդհանուր լռութիւն էր տիրում, երբ նրան
չէին գրաւում շրջապատողների խօսակցութիւնը, Պե-
տրոսը մտքի տունն էր ընկնում և մի տեսակ դառնու-
թեան արտայայտութիւն երևում նրա դէմքին: Դա
ամենքին էլ արդէն ծանօթ արտայայտութիւն էր, մի-
այն թէ այժմ դա աւելի ազդու էր թւում և... խիստ
նմանում կոյր ժամհարին:

Դաշնամուրն ածելիս, երբ բոլորովին անձնատուր
էր եղած լինում, այժմ շաա անգամ արդէն նրա ա-
ծուածքի մէջ խառնւում էր զանգակների մանրաբեկ-

բեկ զօղանջիւնն ու բարձր զանգակատան պղնձի երկար թառանչը...։ Եւ այն, որի մասին ոչ ոք սիրտ չէր անում խօսել, — պարզ կերպով պատկերանում էր ամենքի առաջ՝ մռայլ անցքերը, ժամհայի բարակ կազմն ու նրա թռքախտաւորի կարմրութիւնը, նրա քինախնդիր կանչն ու մաղձոտ տրտունջը բաղդի դէմ... Ապա և երկու կոյրերը միւսնոյն դիրքով զանգակատանը կանգնած, դէմքի միատեսակ արտայայտութեամբ, զգալիւն յոնքերի միատեսակ շարժումներով...։ Այն, ինչ որ հարազատները Պետրոսի անձնական առանձին յատկութիւններն էին համարում, այժմ կազմում էր մի ընդհանուր կնիք այն խաւար տարրի, որ իւր խորհրդաւոր իշխանութիւնը միակերպ տարածում է իւր բոլոր զոհերի վրայ։

— Ինչ եմ ասում, Անիա, — Մակսիմը տուն վերադառնալուց յետոյ հարցրեց քրոջը։ — Ձգիտե՞ս, մեր ուղևորութեան միջոցին ինչ է սլատահել...։ Տեսնում եմ, հէնց այդ օրից Պետրոսը փոխուել է։

— Ախ, այդ բոլորը կոյրին հանդիպելու հետեանքն է, — հառաչելով պատասխանեց Աննա Միխայլովնան։

Նա հէնց նորերս երկու տաք մուշտակ ու փող էր ուղարկել վանք հայր Պանֆիլիին և նամակով խնդրել, որ ըստ չափու հնարաւորութեան թեթևացնէ երկու կոյրերի վիճակը։ Առ հասարակ նա բարի սիրտ ունէր, բայց սկզբում Ռոմանին մոռացել էր և միայն Էվելինան էր որ լիջեցրեց, թէ հարկաւոր է երկուսի վրայ էլ խնամք տանել։ «Ո՛հ, անշուշտ, անշուշտ», — պատասխանեց Աննա Միխայլովնան, բայց պարզ երևում էր, որ նրա միտքը միայն մէկ կոյրովն էր զբաղուած։ Նրա գլխարտութեան միացել էր նաև մի սնոտիապաշտական զգացմունք՝ նրան թւում էր, թէ այդ նուիրաբերութեամբ պիտի կարողանար գութը շարժել մի խաւար

գօրութեան, որ արդէն մօռլ ստուերի նման կուտակ-
ւում էր իւր զաւակի գլխի վրայ...:

— Ի՞նչ կուրի, — զարմացած հարցրեց Մակսիմը:

— Ա՛յն կուրի, էլի... զանգակատան...:

Մակսիմը գալրացած անթացուպերը գետնին բաղ-
խեց:

— Սա ի՞նչ անէ՞ծք է, ոտագուրկ կոճղ լինելը: Մո-
ռանում ես, որ ես զանգակատներ չեմ բարձրանում,
ինչպէս երևում է կանանցից ոչ մի բան կարելի չէ ի-
մանալ: Էվելինա, գոնէ դու փորձիր մի կարգին պատ-
մելու, թէ ի՞նչ պատահեցաւ զանգակատներ:

— Այնտեղ, — ցած ձայնով պատասխանեց Էվելինան,
որ այս քանի օրս նոյնպէս դժգունել էր, — կոյր ժամ-
հար կայ...: Եւ նա...:

Նա կանգ առաւ: Աննա Միխայլովնան ձեռներով
ծածկեց իւր այրուող դէմքը, որի վրայով արտասուքն
էր հոսում:

— Եւ նա շատ նման է Պետրոսին...:

— Եւ դուք ինձ ոչինչ չէք ասել: Ե՛հ, յետո՛յ: Այդ
դեռ բաւական պատճառ չէ լաց ու սուգ անելու, Ա-
նիա, — աւելացրեց նա թեթեւ կշտամբանքով:

— Ա՛հ, սարսափելի բան է, — պատասխանեց Աննա
Միխայլովնան ցած ձայնով:

— Ի՞նչն է սարսափելի: Որ նա քո որդո՞ւղ է նը-
ման:

Էվելինան բազմիմաստ հայեացք ձգեց ծերունու
վրայ, և նա լռեց: Մի քանի րոպէից Աննա Միխայլով-
նան դուրս գնաց, իսկ Էվելինան իւր մշտական ձեռա-
գործը ձեռին մնաց տեղը:

— Երևի դեռ ամեն բան չես պատմել դու, — ըո-
պէական լռութիւնից յետոյ հարցրեց Մակսիմը:

— Ոչ: Երբ ամենքը ցած իջան, Պետրոսը մնաց: Նա

հրամայեց մօրը գնալ միւսներէ ետեւից, իսկ ինքը մնաց կոյրի հետ: Ես... նոյնպէս մնացի:

— Թաքուն լսեմք, — համարեա մեքենաբար կրկնեց Ֆերուսի մանկավարժը:

— Չկարողացայ... հեռանալ... — ցած ձայնով պատասխանեց Էվելինան: — Նրանք իրար հետ խօսում էին որպէս...

— Որպէս համանման վշտի ընկերներ:

— Որպէս կոյրեր... Յետոյ Եգորը Պետրոսին հարցրեց, թէ երազում մօրը տեսնո՞ւմ է: Պետրոսը պատասխանեց. «չեմ տեսնում»: Բայց այն մէկն էլ չէ տեսնում: Մինչդեռ միւս կոյրը, Ռոմանը երազում տեսնում է իւր մօրը նորատի հասկում, թէպէտ մայրն արդէն պառաւել է...

— Լաւ լետոյ:

Էվելինան մտքի մէջ ընկաւ և ապա, Ֆերուսու վրայ ձգելով իւր կապոյտ աչքերը, որոնց մէջ այժմ մաքառումն և տանջանք էր երևում, ասաց.

— Միւսը, Ռոմանը, բարի է և հանդարտաբարոյ: Նրա դէմքը տխուր է, բայց չար չէ...: Նա աչքը բաց է ծնուել...: Իսկ սա...: Նա չափազանց տանջւում է, — յանկարծ խօսքը փոխեց Էվելինան:

— Ի սէր Աստուծոյ, ուղղակի ասա, — անհամբերութեամբ ընդհատեց Մակսիմը. — իսկ սա չարասիրտ է...:

— Այո: Նա ուզում էր երեխերանց ծեծել և անիծում էր նրանց: Իսկ Ռոմանին երեխերքը սիրում են...:

— Չար է և Պետրոսին նման...: Հասկանում եմ, — մտախոհութեամբ ասաց Մակսիմը:

Էվելինան դարձեալ լռեց և յետոյ, կարծես այդ խօսքերը ներքին ծանր մաքառման պատճառ լինէին, բոլորովին ցած ձայնով ասաց.

— Դէմքով երկուսն իրար նման չեն... զիմագծե-

րը տարբեր են: Բայց արտայայտութիւնը...: Ինձ թւում էր, թէ առաջ Պետրոսի դէմքի արտայայտութիւնը փոքր ինչ նման էր Ռոմանին, բայց այժմ աւելի ու աւելի յաճախ նմանում է միւսին... բացի այդ...: Ես վախենում եմ... ես կարծում եմ...

— Ինչից ես վախենում: Եկ այստեղ, իմ խելացի փոքրիկս,—ասաց Մակսիմը չափազանց մեծ քնքշութեամբ: Եւ երբ աղջիկը, այդ գուրգուրանքից մեղմացած, աչքերն արտասուքով լի մօտեցաւ նրան, Մակսիմը իւր խոշոր ձեռներով շոյելով աղջկայ մետաքսանման մազերը, ասաց.

— Ի՞նչ ես կարծում: Ասա: Ինչպէս տեսնում եմ դու կարողանում ես մտածել:

— Ես կարծում եմ, որ... նա այժմ հաւատացած է, թէ... բոլոր կոյր ծնուողները չարասիրտ են լինում: Եւ նա համոզած լինի ինքն իրեն, թէ ինքն էլ... անպատճառ...

— Հը. դու բանը տես...,—ասաց Մակսիմը յանկարծ ձեռքը քաշելով:—Հապա զաւակս, մի չիբուխս ինձ տուր... Ա՛յ, այնտեղ պատուհանի վրայ է:

Մի քանի րոպէից ծխի բարդերը բարձրացան նրա գլխի վերեւը:

— Հըմ... հա... վատ է,—մըթմըթում էր նա ինքն իրան:—Ես սխալուել եմ...: Անիան իրտուռնք ունէր՝—կարելի է տխրել և տանջուել այն բանի համար, որը ոչ մի անգամ չես փորձել: Իսկ այժմս բնազդման միացել է նաև գիտակցութիւնը, և այդ երկուքն էլ միևնոյն ուղղութեամբ պիտի գնան: Անիժեալ դէպք... Սակայն: Ինչպէս ուտում են բիզը ջուալում չի ծածկուիլ... Անպատճառ մի տեղից ծայրը պիտի դուրս գար...:

Նա բոլորովին թաղուեց կապոյտ ծուխի մէջ...: Ծերունու քառակուսի գլխում նոր մտքեր ու նոր վճիռներ էին վիստում...:

V

Ձմեռը եկաւ: Խորունկ ձիւնը եկել, ճանապարհները, դաշտերը, գիւղերը ծածկել էր: Ապարանքն ամբողջապէս սպիտակել էր, փափուկ ձիւնի ծիւերը բըռնել էին ծառերի ճիւղերը, հէնց գիտենաս պարտէզը նորից սպիտակ տերեւներ էր արձակել...: Մեծ բուխարու մէջ կրակը ճարճատում էր, ամեն մի դրսից ներս մտնող թարմութիւն և փափուկ ձիւնի հոտ էր բերում հետը...:

Ձմեռային առաջին օրուայ հրապուրը իւր տեսակին մատչելի էր նաև կոյրին: Առաւօտը զարթնելով, նա միշտ մի առանձին առուգութիւն էր զգում և ձմեռուայ գալը իմանում էր խոհանոց մտնող ծառաների ոտքի տրոփից, դռների ճռնչոցից, ամբողջ տան մէջ տարածուող հազիւ զգալի, սուր հոսանքներից, դրսում քայլերի ճռնչոցից, արտաքին ձայների մի առանձին «սառնութիւնից»: Եւ երբ Իօխիմի հետ նոր-նոր բացուած ճանապարհով ձի նստած դաշտ էր դուրս գալիս՝ մեծ հաճուքով լսում էր սահնակների հնչիւն ճրոխնչն ու մի ինչ որ խուլ շրխկոցի ձայներ, որ գետի միւս կողմից անտառը փոխարինում էր ճանապարհի ու դաշտի հետ:

Այս անգամ առաջին սպիտակ օրը կոյրի վրայ աւելի ևս տխրութիւն ձգեց: Առաւօտուանից իւր մեծ ձտքանի կօշիկը հագած, նա կուսական ձիւնի վրայ ոտքի հետքերը թողնելով—դէպի ջրաղացը գնաց:

Պարտիզում կատարեալ խաղաղութիւն էր տիրում: Քնքուռ սաւանով ծածկուած սառած գետինը բոլորովին լուել, ոչ մի ձայն չէր արձակում. բայց օդը, ընդհակառակն, աւելի զգայուն էր դարձած և պարզ ու լրիւ կերպով հեռուները հասցնելով և՛ ագռաւի կռա-

ւիւնը, և՛ կացնի հարուածը, և՛ ջարդուող ճիւղի թեթեւ ճալթոցը...: Ժամանակ առ ժամանակ լսում էր մի տարօրինակ հնչիւն, ապակու ձայնի նման, որ ամենաբարձր աստիճանի հասնելով կարծես ահագին հեռաւորութեան մէջ խաղաղ լոււմ էր: Այդ մանուկներն էին քարեր արձակում գիւղական լճակի վրայ, որն առաւօտեան անդրանիկ սառցի բարակ ծածկոյթով էր բռնուած...

Ապարանքի լճակն էլ էր սառել, բայց ջրաղացի գետակը, թէպէտ ծանրացած ու մթագնած, դեռ շարունակում էր ծորել իւր բամբկուն ափերի միջով ու ջրարգելի արանքներում քչքչում:

Պետրոսը մօտեցաւ ամբարտակին և, ականջ կախելով, կանգ առաւ: Ջրի ձայնը փոխուել էր—ծանր էր ու մեղեդուց զուրկ: Կարծես մահացած շրջապատի ցըրտութիւնն էր զգացւում նրա մէջ...:

Պետրոսի հոգին էլ սառն էր և մռայլ: Մուլթ զգացմունքը, որը դեռ այն երջանիկ երեկոյեան ծագում էր իւր հոգու խորքից երկիւղ, անգոհունակութիւն և հարցապնդում ծնեցնելով, ալժամ ընդարձակուել և հոգու մէջ բռնել էր այն տեղը, որ առաջ բերկրանքի և երջանկութեան զգացողութիւններին էր պատկանում:

Եվելինան ապարանքում չէր: Եասկուլսկիները աշնանը գնացել էին իրենց բարերար պառաւ գրաֆուհի Պոտոկցու մօտ, որը ծերունիներից պահանջել էր, որ իրենց աղջկանն էլ հետները տանեն: Սկզբում Եվելինան ընդդիմանում էր, բայց լեռոյ զիջաւ հօր պահանջին, որին միացել էր նաև Մակսիմը:

Ալժամ Պետրոսը, ջրաղացի մօտ կանգնած, մտաբերում էր իւր առաջուայ զգացողութիւնները, աշխատում էր վերականգնել նրանց նախկին ամբողջականու-

թիւնն ու լրութիւնը և հարց էր տալիս իրեն, թէ զգում է արդեօք Էվելինայի բացակայութիւնը: Նա այդ զգում էր, բայց և գիտակցում, որ նրա ներկայութիւնն էլ իրեն երջանկութիւն չէ տալիս, հապտ միայն սլատ-ճառում է մի փռանձին տանջանք, որը նրա բացակայութեան միջոցին փոքր ինչ բթացել էր:

Դեռ նորերս էր, որ նրա ականջին հնչում էին Էվելինայի խօսքերը, յարութիւն առնում սիրոյ առաջին բացատրութեան բոլոր մանրամասնութիւնները. նա իւր մատներէ վրայ զգում էր նրա մետաքսանման մաշկերը, իւր կրծքի վրայ զգացել նրա սրտի բաբախումները: Եւ այդ բոլորից կազմակերպուել էր մի պատկեր, որ բերկրութեամբ էր լցնում նրան: Այժմ մի անկերպարան բան, նման այն ուրուականներին, որոնցով լցուած էր նրա երեակայութիւնը, իւր մահաբեր շունչը փչել էր այդ պատկերի վրայ և ցերուցան արել: Նա այլ ևս չէր կարողանում միաւորել իւր յիշողութիւնները և կազմել այն զգացմունքների ներդաշնակութիւնը, որով զեղուն էր նա առաջին ժամանակները: Արդէն հէնց սկզբից այդ զգացմունքի հիմքում ընկած էր մի ուրիշ բանի սերմը, և այժմ այդ «ուրիշ բանը» տարածուած էր նրա վրայ, որպէս մրրկալից սևաթույր ամպ, որ բռնած է ամբողջ հորիզոնը:

Էվելինայի ձայնի հնչիւնները նսեմացել էին, և երջանիկ երեկոյեան պայծառ ապաւորութիւնների տեղ դատարկութիւն էր մնացել: Եւ կոյրի հոգու խորերից ծանր ճիգ գործ դնելով այդ դատարկութեան ընդառաջում էր մի բան, որպէս զի լքցնէ այդ դատարկութիւնը:

Կոյրն ուզում էր Էվելինային տեսնել:

Առաջ նա միայն հոգեկան բուժ տանջանք էր զգում, բայց դա նրա հոգու մէջ անմեկին ձև ունէր,

նրան անորոշ կերպով էր վրդովում, ինչպէս տօթացող ատամնացաւը, որի վրայ դեռ ուշադրութիւն չենք դարձնում:

Կոյր ժամհարին հանդիպելուց այդ ցաւը գիտակցական տանջանքի սրութիւն էր ստացել...:

Նա սիրել էր Եվելինային և կամենում էր նրան սեսնել:

Այսպէս էին անցնում օրերը լուռ և ձիւնով ծածկուած ապարանքում:

Ժամանակ առ ժամանակ, երբ երջանկութեան ընկնէրը պայծառ ու կենդանի կերպով պատկերանում էին նրա առաջ, Պետրոսը փոքր ինչ աշխոյժ էր ստանում և դէմքը բացւում: Բայց այդ երկար չէր, իսկ ժամանակ անցնելուց յետոյ նոյն իսկ այդ պայծառ ընկնէրն էլ մի տեսակ անհանգիստ բնաւորութիւն ստացան՝ կարծես կոյրը վախենում էր. թէ մի գուցէ անհետանան և մէկ էլ չգառնան: Դրանից նրա վարմունքն անկանոն էր դառնում. բուռն քնքշութեան և զօրեղ նետադալին զրգիւնին յաջորդում էին ճնշուած, անլոյս թախիծի օրերը: Իրիկունները մութ ընդունարանում դաշնամուրը լաց էր լինում և խորին ու ցաւագար տխրութեամբ ողբում, և նրա ամեն մի հնչիւնը ցաւ էր պատճառում Աննա Միխայլովնայի սրտին: Վերջապէս նրա ամենավատ երկիւղը կատարուեց՝ պատանու մանկական յուզիկ երազները նորոգուեցան:

Մի առաւօտ Աննա Միխայլովնան որդու սենեակը մտաւ: Որդին դեռ քնած էր, բայց տարօրինակ կերպով անհանգիստ էր այդ քունը՝ աչքը կիսաբաց էր և ազօտ նայում կիսով չափ բարձրացած կոպերի տակից, դէմքը տոգոյն էր և անհանգստութիւն արտայայտում:

Մայրը ցանկանալով գտնել անհանգստութեան պատճառը, կանգ առաւ և ուշադիր հայեացքով դիտեց

որդուն: Բայց նա տեսնում էր միայն, որ այդ անհանգստութիւնը քանի զնում աւելանում էր և քնածի դէմքի վրայ աւելի ու աւելի պարզ կերպով դրոշմուած էր լարուած ճիգի արտայայտութիւնը:

Յանկարծ անկողնի վրայ մի հազիւ նկատելի շարժում զգաց: Զմերային շլացուցիչ արևի պայծառ ճառագայթը կոյրի գլխավերևը պատին դիպչելով կարծես գողգողաց և թեթևակի ներքև սահեցաւ: Դարձեալ, դարձեալ... լուսաւոր շերտը գաղտագողի մօտենում էր կիսախուփ աչքերին, և քանի մօտենում էր, այնքան աւելանում էր նաև քնածի անհանգստութիւնը:

Աննա Միխայլովնան մնացել էր անշարժ, կարծես մղձաւանջի մէջ լինէր, և ահաբեկ աչքը չէր կարողանում հեռացնել հրաբորբոք շերտից, որը այնպէս էր թւում, թէ թեթև, բայց և այնպէս՝ նկատելի բաբախումներով, մօտենում էր իւր որդու դէմքին: Եւ այդ դէմքն աւելի ու աւելի գունատւում էր, երկարում և ծանր ճգունքի արտայայտութիւն առնելով սառչում, մնում: Ահա դեղնաւուն ցոլքը հրհրատեցաւ մաղերի մէջ, վառուեց պատանու ճակատի վրայ: Մայրն աւելի ու աւելի դէպի առաջ էր թեքւում՝ բնազդմամբ կամենալով պաշտպանել իւր որդուն, բայց ոտները չէին շարժւում, ասես ճիշդ մղձաւանջի մէջ լինէր: Մինչդեռ կոյրի կողերը բոլորովին բացուեցան, անշարժ բը բերի մէջ ճառագայթները ցոլացին և գլուխը, դէպի լոյսն ընդառաջելով, նկատելի կերպով բաժանուեց բարձից: Ժպտի կամ լացի պէս մի բան ջղաձգաբար արտայայտուեց ու անցաւ կոյրի շրթունքների վրայով և ամբողջ դէմքը կրկին սառեց բուռն արտայայտութեան մէջ մնալով:

Վերջապէս մայրը յաղթեց իւր անդամները կաշկանդող անշարժութեան և, մահճակալին մօտենալով,

ձեռքը որդու գլխին դրաւ: Կոյրը ցնցուեց և զարթեցաւ:

— Մայրիկ, դո՛ւ ես, — հարցրեց նա:

— Այո, ես եմ:

Կոյրը վեր կացաւ: Կարծես դեռ թանձր մառախուղը ծածկել էր նրա գիտակցութիւնը: Բայց մի րոպէից ասաց.

— Ես դարձեալ երազ տեսայ...: Այժմ շուտ շուտ եմ երազ տեսնում, բայց... ոչինչ չեմ լիշում...:

VI

Պատանու տրամադրութեան մէջ անփարատելի տխրութեան փոխարինում էր ջղային ցասկոտութիւնը և, միևնույն ժամանակ, աւելանում էր նաև նրա զգացողութիւնների զարմանալի նրբութիւնը: Լսողութիւնը չափազանց սրուել էր. լոյսն զգում էր իւր ամբողջ մարմնակազմով, և այդ բանը մինչև անգամ գիշերն էլ զգալի էր՝ նա կարողանում էր լուսնեակ գիշերը ջոկել խաւար գիշերից և շատ անգամ, մինչ ուրիշները քնած էին, նա լուռ և տխուր զբօսնում էր բակում՝ լուսնի երազական և բանդագուշային լուսին անձնատուր եղած: Եւ այդ ժամանակ նրա գունատ դէմքը միշտ դարձած էր լինում կասկոյտ երկնակամարի վրայ սահող հրալին գնդի կողմը և, սառն ճառագայթների պէծպէծին տուող ցուրքերը արտափայլում էին նրա աչքերի մէջ:

Երբ այդ գունդը, որ քանի երկրիս մօտենում, այնքան էլ մեծանում էր, կարմրագոյն մէգով պատած հանգարտ կերպով սպիտակափառ հորիզոնի տակն էր մտնում, կոյրի դէմքն աւելի խաղաղում էր ու մեղմանում: Նա բարձրանում էր վերև և իւր սենեակը քաշւում:

Դժուար էր ասել, թէ ինչ էր մտածում նա այս երկար գիշերները: Ով որ որոշեալ հասակում ճաշակել է կատարեալ գիտակցական գոյութեան քաղցրութիւններն ու զառնութիւնները, նա էլ շատ կտմ քիչ չափով ենթարկուած կ'լինի հոգեկան ճգնաժամի: Մարդս կեանքի գործունէութեան շեմքում կանգնած միջոցին աշխատում է որոշել իւր տեղը բնութեան մէջ, իւր նշանակութիւնը, իւր յարաբերութիւնը դէպի շրջապատող աշխարհը: Այդ մի տեսակ «մեռեալ կէտ է», և երանի նրան, որին կենսական ոյժի թափը անփորձ անց կ'կացնէ այդ դրութիւնից: Պետրոսի այս հոգեկան ճգնաժամն աւելի ևս բարդացած էր. այն հարցման, թէ՛ «ինչո՞ւ ենք ապրում», աւելացնում էր՝ «ինչո՞ւ է աշխարհումս կոյրն ապրում»: Աւերջապէս այս ուրախութիւնից զուրկ մտածութեան աշխատանքի մէջ մտնում էր նաև մի տեսակ կողմնակի բան, մի տեսակ անգոհունակ կարիքի համարեա թէ ֆիզիկական ճնշումն, և այս արտայայտւում էր նրա բնաւորութեան վրայ:

Ծննդեան վրայ Եասկուլսկիները վերադարձան, և Էվելինան, ուրախ և զուարթ, ձիւնը մազերին, ամբողջովին թարմութեամբ ու ցրտով զեղուն, իրենց ուզարակից դէպի ապարանք վազեց և սկսաւ գրկախառնել և համբուրել: Աննա Միխայլովնային, Մակսիմին ու Պետրոսին: Սկզբում Պետրոսի դէմքն անակնկալ ուրախութիւնից փալցեց, բայց յետոյ նորից յամառ տխրութիւնը տիրեց նրան:

— Կարծում ես թէ ես քեզ սիրում եմ, — խիստ կերպով հարցրեց նա նոյն օրը, երբ Էվելինայի հետ մենակ մնաց:

— Հաւատացած եմ, որ սիրում ես, — սլափախօսեց Էվելինան:

— Իսկ ես՝ չգիտեմ, — խոժոռած նկատեց Պետրո-

սը: — Այո, չգիտեմ: Առաջ ես էլ հաւատացած էի, թէ աշխարհիս վրայ ոչ ոքին քեզանից աւելի չեմ սիրում, բայց այժմ՝ չգիտեմ: Թող ինձ, քանի դեռ ուշ չէ հետեւիր նրանց առածին, որոնք քեզ գէպի կեանք են հրաւիրում:

— Ինչի՞ ես տանջում ինձ:

— Տանջում եմ, — կրկնեց պատանին և նրա դէմքը դարձեալ յամառ եսականութիւն արտայայտեց: — Անշուշտ տանջում եմ: Եւ այսպէս ամբողջ կեանքի մէջ պիտի տանջեմ, և չտանջել կարող չեմ: Ես ինքս էլ չըզիտէի այդ, բայց այժմ գիտեմ: Եւ ես մեղաւոր չեմ: Նոյն այն ձեռքը, որ դեռ չծնուած ինձ գրկել է տեսութիւնից, այդ դաժանութիւնը դրել է իմ մէջս...: Մենք ի ծնէ կոյրերս ամենքս էլ այդպէս ենք: Թող ինձ... ամենքդ էլ թողէք ինձ, որովհետեւ ես սիրոյ փոխարէն լոկ տանջանք կարող եմ պատճառել...: Տեսնել եմ ուզում — հասկանում ես, ցանկանում եմ տեսնել և չեմ կարողանում այդ ցանկութիւնից ազատուել: Թէ որ գէթ մի անգամ, գէթ երազումս կարողանայի տեսնել երկինքն ու երկիրս, արեգակը...: Թէ որ այդպէսով կարողանայի տեսնել մօրս, հօրս, քեզ և Մակսիմին, գոհ կ'լինէի...: Ես միտս կ'պահէի, ես այդ յիշողութիւնը կ'տեղափոխէի բոլոր մնացեալ կեանքիս խաւարի մէջը...:

Եւ նա տարօրինակ յամառութեամբ կրկին նոյն միտքն էր արծարծում: Մենակ մնացած միջոցին նա վեր էր առնում զանազան առարկաներ, անօրինակ ուշադրութեամբ շօշափում էր և ապա մի կողմ դնելով աշխատում էր ըմբռնել ուսումնասիրած ձևերը: Միևնոյն կերպով նա աշխատում էր ըմբռնել նաև զանազան պայծառ գունաւոր մակերևութիւնների տարբերութիւնը, որ նեարգային համադրութեան լարուած գիւրազգայնութեան շնորհիւ շօշափման միջոցով նսեմակի զգում

էր: Բայց այս ամենը նրա գիտակցութեան մէջ թափանցում էր միմիայն հէնց այն տարբերութեամբ, որ ունէին միմեանցից, բայց զուրկ զգայնական բովանդակութիւնից: Այժմ մինչև անգամ արեգակնային օրը գիշերային խաւարից նրանով էր տարբերում, որ պայծառ լոյսի ներգործութիւնը, մեր գիտակցութեանը անմատչելի ճանապարհներով ուղեղին հասնելով, լոկ աւելի զօրեղ կերպով էր գրգռում նրա յուզերը:

VII

Մի անգամ Մակսիմն ընդունարան մտնելով տեսաւ, որ Եվելինան ու Պետրոսն այնտեղ են: Աղջիկը շփոթուած էր երևում: Պատանու դէմքը մռայլ էր: Կարծես Պետրոսի համար տանջուելու նոր պատճառներ գրտնելն ու դրանով թէ իրեն և թէ ուրիշներին չարչարելը մի տեսակ կարիք էր դարձած:

— Ս.հա այժմ էլ նա հարցնում է, թէ ի՞նչ է նշանակում «կարմիր ղօղանջիւն», — ասաց Եվելինան Մակսիմին: — Ձեմ կարողանում բացատրել:

— Ի՞նչ է ուղեցածդ, — կարճ կերպով հարցրեց Մակսիմը Պետրոսին դառնալով:

Նա ուսերը վեր ձգեց:

— Ոչինչ առանձին: Եթէ հնչիւնները գոյն ունին և ես այդ գոյները չեմ տեսնում, նշանակում է, որ մինչև անգամ հնչիւններն էլ լրիւ մատչելի չեն ինձ:

— Երեխայութիւն և դատարկ բաներ, — պատասխանեց Մակսիմը խստութեամբ: — Ինքդ էլ լաւ գիտես, որ ասածդ ուղիղ չէ: Հնչիւնները քեզ առաւել լրութեամբ են մատչելի, քան թէ մեզ:

— Բայց ի՞նչ է նշանակում այդ ոճը...: Հօ պէտք է դա մի բան արտայայտելիս լինի:

Մակսիմը մոքի մէջ ընկաւ:

—Դա պարզ համեմատութիւն է, — ասաց նա:—Որովհետեւ թէ ձայնը և թէ լոյսը իսկապէս շարժումից են առաջանում, ուստի և պէտք է որ նրանք շատ լատկութիւններով նման լինին իրարու:

—Ի՞նչ լատկութիւններ կարող են լինել այստեղ, — յամառութեամբ շարունակեց հարց ու փորձ անել Պետրոսը:—«Կարմիր զօղանջիւն»... Ինչպիսի՞ զօղանջիւն է դա իսկապէս:

Մակսիմը մտքի մէջ ընկաւ:

Նա մտաբերեց այն բացադրութիւնը, որ վերաբերւում է տառանման (թուերի *) յարաբերութեան, բայց և գիտէր, որ Պետրոսին հարկաւորն այդ չէր: Մանաւանդ նա, որ առաջին անգամ լոյսի ածականը գործ էր դրել հնչիւնի համար, անկասկած բնագիտութիւն չէր իմանում, մինչդեռ մի որ և իցէ նմանութիւն տեսել էր դրանց մէջ: Որտեղ է այդ նմանութիւնը:

Ծերունու գլխում մի այսպիսի նմանութիւն ծնուեց.

— Սպասիր, — ասաց նա:— Բայց չգիտեմ, թէ պիտի կարողանամ ինչպէս հարկն է հասկացնել քեզ...: Թէ ինչ բան է կարմիր զօղանջիւնը, այդ ի՞նչ էլ կարող ես ինձ չափ իմանալ՝— դու այդ շատ անգամ լսել ես քաղաքում, մեծ տօներին, միայն մեր կողմերում ոճի այդ դարձուածքը գործածական չէ...:

— Այո, այո, սպասիր, — ասաց Պետրոսը արագութեամբ դաշնամուրի խուփը բանալով:

Նա իւր վարժ ձեռներով բաղխեց ստեղները և ածեց տօնական զանգահարութեան նմանութեամբ: Նմա-

*) Ռուսաց եկեղեցիների զանգահարութիւնը նման չէ մեր զանգահարութեան. մինչ մեր զանգերը հատ ընդ հատ են խնդում, ռուսացը բոլոր 4, 5, 6 և աւել զանգերը միասին, որոշ կարգով են խփում, որի միջոցին երկու մանր զանգակները շարունակ զնգզնգում են և ձայն պահում: Մ. Թ.

նութիւնը կատարեալ էր: Մի քանի ոչ-բարձր հնչիւնների գաշնակը (ակկորդ) կարծես մի տեսակ ստուեր էր կազմում խորքում, իսկ նրա վրայ, ցատկոտելով ու տատանուելով, նկատուում էին առաւել շարժուն և պայծառ հնչիւնները: Ընդհանուր առմամբ զանոյն բարձր և զուարթարար դողանջն էր, որով զեղուն է լինում տօնական օրուայ օդը:

— Այո՛, — ասաց Մակսիմը, — շատ հման է, և մենք, աչք ունեցողներս, քեզանից լաւ չէինք կարող իւրացնել այդ: Գիտես ինչ կայ... երբ ես մի մեծ կարմիր տարածութեան եմ նայում, դա իմ աչքի վրայ նոյնպէս մի տեսակ առաձգաբար յուզուող բանի անհանգիստ տպաւորութիւն է գործում: Այնպէս է թւում, թէ այդ կարմրութիւնը փոխւում է՝ — իւր ներքեւն առաւել խոր, մութ շուք թողնելով, նա տեղ-տեղ առաւել պայծառ, արագութեամբ երես բարձրացող և նոյնպէս արագութեամբ էլ իջնող շարժումներ, ալիքներ է կազմում, որոնք չափազանց խիստ ներգործում են աչքի վրայ, — գոնէ իմ աչքիս վրայ:

— Այդ ճշմարիտ է, ճշմարիտ է, — աշխուժով ասաց Էվելինան, — ես էլ նոյնն եմ զգում և չեմ կարողանում երկար ժամանակ նայել կարմիր մահուդէ սրփռոցի...:

— Ինչպէս որ շատերն էլ չեն կարողանում տօնական զանգահարութիւնը լսել: Շատ կարելի է, որ իմ համեմատութիւնս ուղիղ է, և ես ուզում եմ իմ համեմատութիւնս աւելի առաջ տանել: Կայ նաև «չիկսկարմիր» (մորու գոյն) զանգահարութիւն, ինչպէս նաև այդպիսի գոյն: Դրանք երկուսն էլ շատ մօտ են կարմրին, միայն առաւել խոր են, միապաղաղ և քնքուշ: Երբ զանգակը երկար ժամանակ գործածուի, այն ժամանակ նրա ձայնը յարդարւում, կանոնաւորւում է: Նրա

ձայնի մէջ անհետանում են ականջ ծակող կողմերը, և ահա այդ ժամանակ դրա ձայնը կոչւում է շիկակարմիր (մորիի գոյն): Նոյն տպաւորութիւնն է ստացւում նաև երբ մի քանի յարմարաւոր ձայն պահողներ են ընտրւում խմբի մէջ:

Գաշնամուրը Պետրոսի ձեռների տակ փոստալին կառքի զանգակների ձայն հանեց:

— Ոչ, — ասաց Մակսիմը. — Ես կ'ասէի, որ այդ չափազանց կարմիր է...

— Հա, լիշեցի:

Եւ գործիքն աւելի հարթ ձայներ հանեց: Ձայները բարձրից, աշխուժով և պայծառ սկսուելով քանի գնում աւելի ու աւելի քնքուշ էին դառնում: Այդպէս են հնչում եռաձի կառքի կամարի տակ յարմարաւոր ընտրութեամբ կախուած զանգակները, երբ կառքի զընդզընդ հանգարտ ու համաչափ, առանց զիլ հնչման, աւելի ու աւելի խաղաղելով հեռանում է փոշոտ ճանապարհով երեկոյեան անյայտ տարածութեան մէջ, մինչև որ վերջին ձայները կորչում, անհետանում են հանգիստ դաշտերի լռութեան մէջ:

— Հէնց այդ է, ասաց Մակսիմը: Տարբերութիւնը հասկացար: Մի ժամանակ, — դեռ երեխայ էիր, — մայրդ աշխատում էր քեզ ձայների միջոցով հասկացնել գոյները:

— Այո, միտքս է: Ինչո՞ւ այն ժամանակ չթողիր, որ շարունակէր: Գուցէ կարող կ'լինէի հասկանալ:

— Այո, — պատասխանեց ծերունին մտախոհութեամբ, — ոչինչ չէր դուրս գալ: Սակայն, ես կարծում եմ, որ ընհանրապէս գոյներից ու ձայներից ստացուող տպաւորութիւնները հոգեկան սրոշեալ խորութեան մէջ միահանգուն են դարսւում: Ասում ենք՝ — նա ամեն բան կարմիր լուսով է տեսնում: Այդ նշանակում է, թէ մարդս ուրախ տրամադրութեան մէջ է: Միւսնոյն տրամադրու-

թիւնը կարելի է առաջ բերել նաև ձայների որոշեալ համադասութեամբ: Առ հասարակ ձայներն ու գոյները համանման հոգեկան շարժումների նշանակներ են:

Ծերունին չիբուխը վառեց և ուշադրութեամբ Պետրոսին նայեցաւ: Կոյրն անշարժ նստած էր և, ըստ երեւոյթին, ագահութեամբ ականջ դնում Մակսիմի ասածներին: «Շարունակեմ արդեօք», մտածեց ծերունին և մի քիչ յետոյ, մտախոհութեամբ, կարծես ականայ իւր մրտածութեան տարօրինակ ուղղութեան անձնատուր եղած, շարունակեց.

— Հը՛մ, հը՛մ: Տարօրինակ մտքեր են ծնւում գլխումս...: Պատահական երևոյթ է սա թէ բնական, որ մեր արիւնը կարմիր է: Գիտես... երբ գլխումդ մի միտք է ծնւում, երբ այնպիսի երազներ ես տեսնում, որոնց ազդեցութիւնից, պարթնելուց յետոյ, դողում ես կամ արտասւում, երբ մարդս բոլորովին իւր կրքերին է անձնատուր լինում, այդ նշանակում է, որ արիւնը սրտից աւելի ուժով է խփում և կարմիր առուակներով դէպի ուղեղը հասնում: Եւ նա կարմիր է.. :

— Կարմիր... ջերմ... — մտախոհութեամբ ասաց պատանին:

— Հէնց այդ է, որ կարմիր և ջերմ է: Եւ ահաւասիկ կարմիր գոյնը, ինչպէս նաև «կարմիր» հնչիւնները մեր հոգու մէջ թողնում են լոյս, գրգիռ և կրքի մասին մի գաղափար, որ անուանւում է «ջերմ», բուռն, տաք: Զարմանալի է, որ նկարիչներն էլ կարմրաւուն երանգներին «ջերմ» անուան են տալիս:

Մակսիմը մեկնուելով և իրեն ծխի քուլաներով շրջապատած, շարունակեց.

— Եթէ դու գլխիդ վերևը ձեռքովդ շարժում գործես, կիսաշրջան կ'գծես: Այժմ երևակայիր, որ ձեռքդ անսահման երկայն է: Եւ եթէ որ այն ժամանակ ձեռ-

քովդ նոյն շարժումն անէիր, անսահման հեռաւորութեան մէջ մի մեծ կիսաշրջան գծած կ'ընէիր... Ահա այդպէս էլ մենք հեռու երկնքի կիսագնդաձև կամարն ենք տեսնում մեր գլխի վերեւը. դա հարթ է, անսահման և կապույտ... Երբ երկինքը կապույտ ենք տեսնում, մեր հոգու մէջ անդորրութեան և պարզութեան տպաւորութիւն ենք զգում: Իսկ երբ սևաթույր ամպերը լուգող և պղտոր գծագրութիւններով ծածկում են երկինքը, այն ժամանակ մեր հոգու պարզութիւնն էլ խառնակում է անսրոշ վրդովմունքով: Հօ դու էլ ես ըզգում, երբ մրրկաբեր ամպ է մօտենում:

— Այո, զգում եմ, թէ ինչպէս կարծես մի բան վրդովում է հոգիս...

— Ուղիղ է: Մենք սպասում ենք, թէ երբ է ամպերի ետևից դարձեալ այդ խորին կապուտակն է երեւալու: Փոթորիկը կանցնի և երկինքը վերստին միւննոյնն է մնալու. մենք այդ գիտենք և այդ պատճառով էլ խաղաղ սպասում ենք փոթորկի անցնելուն: Մօրդ աչքերը կապույտ են, էվելինայինը նոյնպէս:

— Ինչպէս երկինքը... — ասաց կոյրն լանկարծ զարթնած քնքշութեամբ:

— Այո: Կապույտ աչքը պարզ հոգու նշան է համարում: Այժմ քեզ կանաչ գոյնի մասին ասեմ: Երկիրս ինքն ըստ ինքեան սև է, ծառերի բուներն էլ սև կամ գորշ են դարնանը. բայց հէնց որ ջերմ ու լուսաւոր ճառագայթները սկսում են տաքացնել մութ մակերեւոյթները, սկսում են դրանց միջից կանաչ արօտ, կանաչ տերև դուրս գալ: Կանաչի համար լոյս ու ջերմութիւն է պէտք, բայց ոչ չափազանց լոյս ու ջերմութիւն: Դրա համար էլ կանաչը խիստ հաճելի է մարդուս աչքին: Կանաչը — ասես թէ մի տեսակ ջերմութեան խառնուրդն է խոնաւ զովութեան հետ. դա

մարդուս լիջեցնում է խաղաղ և գոհ կեանք, առողջութիւն, բայց ոչ կիրք և ոչ էլ այն, ինչ որ մարդիկ երջանկութիւն են անուանում... Հասկացա՞ր արդեօք՝

— Ու... չ. պարզ չէ... Բայց և այնպէս, խնդրեմ շարունակիր:

— Ե՛հ, ինչ արած...: Լսիր, շարունակեմ: Քանի ամառը տաքանայ, այնքան էլ կարծես կանաչը կենսական ոյժի առատութիւնից կ'ճնշուի. տերևները խոնջացած ներքև են խոնարհւում և եթէ արևի տօթն անձրևի խոնաւ գովութեամբ չմեղմանայ, կանաչը բոլորովին կարող է գունաթափ լինել: Դրա փոխարէն աշնան վրայ թափացած սաղարթի միջև պտուղն է լցւում ու հասունանում: Պտղի այն կողմը, որ դէպի լոյսն է դարձած, աւելի կարմիր է լինում. ասես թէ բուսական բնութեան կեանքի ամբողջ ոյժը, բոլոր կերքը դրա մէջ լինի կեդրոնացած: Ինչպէս տեսնում ես կարմիր գոյնն այստեղ էլ—կրքի գոյնն է և դա՛ կրքի նշանակն է կազմում: Այդ գոյնը յափրութեան, մեղսագործութեան, կատաղութեան, զայրոյթի և վրէժխնդրութեան գոյնն է: Ամբոխը խռովութիւնների ժամանակ իւր ընդհանուր զգացմունքի արտայայտութիւնը տեսնում է կարմիր դրօշակի մէջ, որը որպէս բոց փողփողում է նրա գլխին...: Բայց դու զարձեռլ չես հանկանում:

— Ոչինչ, շարունակիր:

— Հասնում է աշնան վերջը: Պտուղը ծանրացել է. դա պոկ է գալիս և գետին ընկնում...: Նա մեռնում է, բայց նրա մէջ ապրում է սերմը, իսկ այդ սերմի մէջ, «հնարաւոր դրութեամբ», ապրում է նաև նրա ամբողջ սպազան իւր շքեղ սաղարթով և իւր նոր պտղով: Սերմը գետնի վրայ է ընկնում. իսկ երկրի վրէժն արդէն խոնարհ բարձրանում է սառն արևը, փչում

է սառն քամին, անցնում են սառն ամպերը... Ոչ մի-
այն կիրքը, հապա նոյն իսկ կեանքն էլ հանդարտուում
է խաղաղ, աննկատելի կերպով...: Երկիրս աւելի ու ա-
ւելի իւր սեռութեամբ երևան է գալիս կանաչի միջից,
երկնքի երեսին սառն գոյներ են տիրապետում...: Եւ
ահա հասնում է այն օրը, երբ այս խաղաղած ու լը-
ռած, ասես այրիացած երկրի վրայ միլիօնաւոր ձիւնի
հատիկներ են թափուում, և ամբողջ երկիրս դառնում
է հարթ ու հաւասար, միագոյն, սառն և... սպիտակ:
Սպիտակը — սառն ձիւնի գոյնն է, ամենաբարձր ամպե-
րի գոյնը, — որոնք սահում են երկնային բարձունքի
անհասանելի ցրտութեան մէջ, — այլև վեհապանծ և
անպտուղ լեռնային գագաթների գոյնն է...: Դա նշա-
նակ է անաչառութեան և սառն, բարձր սրբութեան,
ապագայ անպտուղ կեանքի նշանակ: Իսկ ինչ վերաբեր-
ւում է սև գոյնին...

— Գիտեմ, — ասաց կոյրը: — Դա նշանակում է —
չկան ձայներ, չկայ շարժում... գիշեր է...:

— Այո, և դրա համար էլ դա տխրութեան և
մահու նշանակն է...:

Պետրոսը ցնցուեցաւ և խուլ ձայնով ասաց.

— Ինքդ ասացիր՝ մահուան: Իսկ ինձ համար ամեն
բան սև է... միշտ և ամեն տեղ սև է:

— Ո՛չ, ուղիղ չէ, — խիստ կերպով պատասխանեց
Մակսիմը, — քեզ համար գոյութիւն ունին ձայներ, ջեր-
մութիւն, շարժում... քեզ շրջապատում է սէրը. • Շա-
տերն իրենց աչքերի լոյսը կ'տային փոխարէն այն ա-
մենի, որ դու անմտաբար արհամարհում ես...: Բայց
դու չափազանց եսամոլութեամբ գուրգուրում ես քու
վիշտդ...:

— Այո, — բացականչեց Պետրոսը կրքով, — բայց ես
ականջ եմ գուրգուրում վիշտս. որտե՞ղ փախչիմ նրա

ձեռքից, երբ նա ամեն տեղ հետս է:

— Եթէ որ դու կարողանայիր հասկանալ, թէ աշխարհումս այնպիսի վիշտ կայ, որ հարիւր անգամ ծանր է քու վշտից, մի այնպիսի վիշտ, որի հետ համեմատած քու ապահով և կարեկցութեամբ շրջապատուած կեանքդ, երանութիւն է, — այն ժամանակ...

— Սուտ է, սուտ է, — բարկութեամբ ընդհատեց կոյրը նոյն չափազանց զրգռուած ձևով: — Վերջին աղքատի հետ կ'փոխէի կեանքս, որովհետեւ նա ինձանից բազմապէս քաղցած է: Կոյրերին ամենեւին հարկուոր էլ չէ հոգատարութեամբ շրջապատել. դա մեծ սխալ է...: Պէտք է կոյրերին ձգել ճանապարհի վրայ, այնտեղ էլ թողնել, — թող ողորմութիւն խնդրեն: Եթէ ես հասարակ աղքատ լինէի, նուազ դժբաղդ կ'լինէի: Առաւօտիկ կ'մտածէի այն մասին, թէ ինչպէս պէտք է ճաշ ճարեմ, կ'հաշուէի ստացած կոպէկները և կ'վախենայի, թէ քիչ եմ ստացել: Այնուհետեւ կուրախանայի, որ ժողովարարութիւնս աջող է եղել. այնուհետեւ փող կը հաւաքէի գիշերելու տեղի համար: Բայց եթէ այդ չը յաջողուէր, այն ժամանակ քաղցից ու ցրտից կ'տանջուէի... Իսկ այս ամեն օրական մանր հոգսերից լետով ես ոչ մի ազատ բոլակ չէի ունենալ, և այդ զրկանքներից աւելի քիչ կ'տանջուէի, քան թէ այժմս եմ տանջուում...:

— Կարծում ես, — սառն կերպով հարցրեց Մակսիմը և Էվելինայի կողմը նայեցաւ: Ծերունու հայեացքի մէջ վիշտ և կարեկցութիւն ցոլաց: Աղջիկը նստած էր դժգոյն և մտախոհ:

— Վստահ եմ, — յամոռութեամբ և կոշտութեամբ պատասխանեց Պետրոսը: — Ես այժմ շատ անգամ նախանձում եմ Եգորին, այն՝ որ զանգակատանն էր: Շատ անգամ առաւօտները զարթնելով, մանաւանդ երբ շուր

սը բուք ու բորան է լինում, լիշում եմ Եգորին՝—ահա նա բարձրանում է վեր...

—Նա մըսում է,—վրայ բերեց Մակսիմը:

—Այո, մըսում է, դողում, հագում: Եւ նա անիծում է Պանֆիլին, որ մուշտակ կարել չէ տալիս: Յետոյ նա սառած ձեռներով բռնում է թոկերն ու առաւօտեան ժամն է տալիս: Եւ մոռանում է, որ կայր է...: Որովհետեւ այդտեղ աչք ունեցողն էլ կ'մըսէր...: Իսկ ես չեմ մոռանում և ես...

— Եւ դու անիծելու տեղիք չունիս:

—Այո: Անիծելու ոչ մի տեղիք չունիմ: Իմ կեանքըս լոկ կուրուրեամբ է լի: Ոչ ոք յանցաւոր չէ, բայց ամենայեւին աղքատից էլ անբաղդ եմ...

—Ձեմ վիճիլ,— սառն կերպով ասաց ծերունին:— Գուցէ և ճշմարիտ է այդ: Յամենայն դէպս, եթէ քու վիճակդ աւելի վատ էլ լինէր, գոնէ գուցէ ինքդ աւելի լաւ կ'լինէիր:

Նա դարձեալ իւր վշտակցական հայեացքը ձգեց աղջկայ վրայ և անթացուպերը թրխկացնելով դուրս գնաց սենեակից:

Այս խօսակցութիւնից յետոյ Պետրոսի հոգեկան դրութիւնն աւելի ևս վատացաւ և նա աւելի ևս խորասուզուեց իւր չարատանջ աշխատանքի մէջ:

Երբեմն նա աջողութիւն էր ունենում՝—նա առ վայրկեան մի գտնում էր այն զգացողութիւնները, որոնց մասին խօսել էր Մակսիմը, և դրանք միանում էին այն գաղափարի հետ, որ նա կազմել էր տարածութեան մասին: Մութ և տխուր երկիրս գնում հեռանում էր մի ինչոր հեռաւորութեան մէջ. նա չափում էր բայց սահման չկար: Իսկ դրա վերևում կար մի ուրիշ բան...: Յիշողութեան միջից անցնում էր գլորդող ուրտը, յարութիւն առնում ընդարձակութեան

և երկնային տարածութեան պատկերը: Յետոյ որոտը լռում էր, բայց այնտեղ, վերևում մի բան էլի մնում էր,—մի բան, որ հոգու մէջ վեհութեան և պարզութեան զգացողութիւն էր ծնեցնում: Ժամանակ առ ժամանակ այդ զգացողութիւնը մեկին էր դառնում—դրան միանում էր Եփեղիմայի և մօր ձայնը, «որոնց աչքը երկնքի նման է», այն ժամանակ երևակայութեան հեռաւոր խորքերից առաջ սահող և չափազանց որոշ ձև ստացած պատկերը յանկարծ անհետանում էր և ուրիշ սահմանի մէջ մտնում:

Այս բոլոր մութ պատկերացումները տանջում էին նրան և գոհացում չէին տալիս: Դրանք մեծ ճիգերի արդիւնք էին և այնքան անորոշ էին, որ ընդհանուր առմամբ նա զգում էր անգոհունակութիւն և հոգեկան բութ ցաւ, որը զուգընթաց էր հիւանդ հոգու բոլոր ուժգնութիւններին, հոգու, որ իզուր ճիգ էր անում իւր զգացողութիւնների լրութիւնը վերահաստատել:

VIII

Գարունը մօտեցաւ:

Պոպելսկու ապարանքից վաթսուն վերստ հեռու, Ստաւրուչենկոյի ագարակի հանդիպակաց կողմը, փոքրիկ քաղաքում կաթոլիկաց մի հրաշագործ պատկեր կար: Գործին հմուտ եղողները կատարեալ ճշդութեամբ որոշում էին դրա հրաշագործական ոյժը—ով որ պտտկերի տօնին ոտով ուխտ գալու լինէր, «քսան օրուայ թողութիւն» էր ստանում, այսինքն բոլոր նրա քսան օրուայ ընթացքում կատարած անօրէնութիւնները միւս աշխարհում ի հաշիւ չպիտի առնուէին: Ուստի և իւրաքանչիւր տարի, գարնան սկզբին մի որոշեալ օր փոքրիկ քաղաքը կենդանանում էր և անճանաչելի դառնում: Հին

մատուռը իւր ուխտի օրը զարգարւում էր գարնան առաջին կանաչով և գարնան առաջին ծաղիկներով. քաղաքում տարածւում էր զանգի ուրախ ղողանջիւնը, դղրդում էին պաների կառքերը, և ուխտաւորները խուռն բազմութեամբ տեղաւորւում էին փողոցներում, հրապարակներում և մինչև տնգամ դաշտում: Միմիայն կաթօրիկները չէին այստեղ եկողները: Հրաշագործ պատկերի համբաւը շատ հեռուներն էր տարածուած և ուխտ էին գալիս նաև ցաւագար և վշտաբեկ պրաւոսլաւները, գլխաւորապէս քաղաքացիներից:

Ուխտի օրը մատրան երկու կողմում ճանապարհի վրայ անհուն բազմութիւնը շարէ շար կանգնած էր: Եթէ մէկը փոքրիկ քաղաքի շրջակայ բլուրներից մէկի վրայից դիտելու լինէր այս տեսարանը, պիտի թուէր, թէ այդ հսկայական մի վիշապ է ընկած մատրան շուրջ ճանապարհի վրայ, որ տնշարժ պառկած ժամանակ առ ժամանակ միայն իւր բազմերանգ փուլերն է տատանում: Բազմութեամբ լցուած ճանապարհի երկու կողքին երկ-երկու շարք գետեղուած էր աղքատների խուռն բազմութիւնը. նրանք ձեռները մեկնած ոլորմութիւն էր խնդրում:

Մակսիմն իւր անթացուպերով և նրա կողքից Պետրոսը Իօսիմի ձեռքից բռնած դանդաղ քայլերով փողոցն անցնելով դէպի դաշտ էին գնում:

Բազմաձայն ամբոխի ժխորը, հրէայ վաճառականների կանչը, կառքերի դղրդիւնը, — այս բոլոր աղմուկը, որ վիթխարի ալիքի նման ծփում էր որպէս յաւէտ շարժուն, յուզուող ալիք, ի մի թնդիւն ձուլուելով, մնացել էր նրանց ետևը: Բայց այդտեղ էլ, թէպէտ ամբոխն աւելի նոսր էր, շարունակ լսելի էր հետևակ մարդկանց ոտքի տոփիւնը, կառքերի ձայնը, ժարդկանց խօսն ու

գրոյցը: Զուգակների մի ամբողջ կարաւան *) գալիս էր դաշտի կողմից և ճոնչալով դանդաղաբար պտտուում գէպի կողքի քուչան:

Պետրոսը հլութեամբ Մակսիմի ետեւից գնալով առնուշադիր կերպով ականջ էր դնում այս կենդանի աղմուկին. նա շարունակ վերարկուի փեշերն իրար վրայ էր բերում, որովհետեւ ցուրտ էր, և գնալիս գլխում պտտում էր իւր ծանր մտքերը:

Բայց յանկարծ, մինչ իւր եսամոլութեան վրայ էր կեդրոնացած, մի բան այնպէս ուժգին շանթեց նրա ուշադրութիւնը, որ նա ցնցուեցաւ և յանկարծ կանգ առաւ:

Քաղաքի շէնքերի վերջին շարքն այստեղ վերջանում էր, և փոստային լայն ճանապարհը ցանկապատեւրի ու պարապ տեղերի միջով մտնում էր քաղաք: Բարեպաշտ մարդիկ մի ժամանակ այդտեղ, հէնց դաշտի մուտքի կողքին մի քարէ սիւն էին կանգնել՝ վրան սրբի պատկեր ու մի լապտեր դրած, բայց լապտերը վերելում միմիայն քամուց ճռնչում էր և երբէք չէր վառուում: Հէնց այդ սիւնի տակ, աչք ունեցող մրցակիցների երեսից առաւել շահաւէտ վայրերից չեւ մղուած, խմբուած էին կոյր մուրացկանները: Նրանք նստած էին փայտէ պնակները ձեռներին և մերթնդ մերթ նրանցից մէկն ու մէկը խղճալի ձայնով երգում էր.

— Ողորմութիւն արէք... ողորմացէք խղճուկ կոյրին...

Օրը ցուրտ էր և մուրացկաններն առաւօտից նրստած էին այստեղ, դաշտից փչող սառն քամու առաջ: Նրանք կարող չէին պտտել այս ամբոխի մէջ, որ տա-

*) Զուգակ—չարվարդար. Ղրիմում սովորաբար «չոմակ» կոչում են մալաուս չարվարդաներին: Մ. Թ.

քանային, և նրանց ձայնի մէջ, հերթով ծանր երգ ասելիս, անգիտակցական տրտուեց իրենց կրած մարմնական տանջանքի և կատարեալ անօգնականութեան մասին: Պայնի առաջին հնչիւնները դեռ ևս մեկին էին լսուում, բայց յետոյ ճնշուած կրճքներից զուրս էր գալիս մի տեսակ աղեկտուր զանգատ, որ վերջանում էր ցրտից խաղաղ դողդողացող սարսուռով: Բայց և այնպէս, նոյն իսկ երգի վերջին ամենացած հնչիւններն անգամ, որոնք համարեա թէ խեղդուում էին փողոցային ժխորի մէջ, մարդկային ակտնջի հասնելով լսողներին ապշեցնում էին անմիջական տանջանքի այն ասագին մեծութեամբ, որ պարունակուում էր նրանց մէջ:

Պետրոսը կանգ առաւ, և նրա կերպարանքն այլանդակուեց, կտրճես ի դէմս այս չարատանջ հեծկլտոցի նրա առաջ լսողական ուրուական լինէր երևեցած:

— Ինչի՞ վախեցար, — հարցրեց Մակսիմը: — Սա նոյն այն երջանիկներն են, որոնց հէնց նորերս նախանձում էիր, — այդ կոյր աղքատներն են, որ այստեղ ողորմութիւն են խնդրում...: Փոքր ինչ մըսում են իհարկէ, բայց քու կարծիքովդ դրանով նրանց վիճակն աւելի է թեթեւանում:

— Հեռանանք, — ասաց Պետրոսը նրա ձեռքից քաշելով:

— Հէ՛ր, ուզում ես հեռանալ: Ուրիշի տանջանքը տեսնելիս քու հոգու մէջ մի այլ դրդում կարելի չէ գտնել: Սպասիր, ուզում է՞մ քեզ հետ լրջօրէն խօսել և ուրախ եմ, որ այդ հէնց այստեղ է լինելու: Դու նեղանում էիր, որ ժամանակները փոխուել են, որ գիշերային կռիւների մէջ այժմ կոյրերին չեն կոտորում, ինչպէս աշուղ-Իւրկային էին կոտորել, դու զայրանում ես, որ Եզորի նման դու էլ չես կարող մէկին անիծել, մինչդեռ քու սրտումդ անիծում ես քեզ մօտիկ անձերին

այն պատճառով, որ նրանք ահա այս կոյրերի վիճակը խլել են քեզանից: Երգւում եմ պատուիս վրայ, որ դու գուցէ և արդար ես: Այո, երգւում եմ հին զինուորականի պատուովս, ամեն մարդ իրաւունք ունի իւր վիճակը տնօրինելու, իսկ դու արդէն մարդ ես: Լսիր թէ ինչ եմ ասելու քեզ՝ եթէ դու ուզում ես ուղղել մեր սխալը, եթէ ուզում ես ճակատագրի երեսին շարժել այն բոլոր առաւելութիւնները, որով կեանքը օրօրոցից սկսած շրջապատած է եղել քեզ, և կոճկես փորձել ահաւասիկ այս դժբաղդների վիճակը... ես, Մակսիմ Եացենկոս, խոստանում եմ քեզ իմ յարգանքս, օգնականութիւնս և օժանդակութիւնս...: Լսում ես ասածս, Պետրոս Եացենկո: Ես քեզանից մի քիչ միայն մեծ էի, երբ կեանքս կրակի ու կռուի մէջ ձգեցի...: Ինչ համար էլ լաց է եղել մայրս, ինչպէս որ քեզ համար ևս պիտի լայ: Եւ, Աստուած վկայ, կարծում եմ, որ իմ աւրածս իրաւացի էր, ինչպէս որ իրաւացի կ'լինի նաեւ քու անելիքդ...: Ամեն մարդու էլ ճակատագիրը մի անգամ մօտենում է և ասում — ընտրիր: Այժմ քեզ մնում է կամենալ...: Խվեդոր Կանդըբա, այստեղ ես, — ձայն տուեց նա կոյրերի կողմը դառնալով:

Մի ձայն ճարճատուն թմբի մէջից բաժանուելով պատասխանեց.

— Այստեղ եմ...: Այս դռնք էք, Մակսիմ Միխայլովիչ:

— Ես եմ: Մի շաբաթից ասած տեղս արի:

Կ'գամ, պան: — Եւ կոյրի ձայնը նորից թմբին միացաւ:

— Ահաւասիկ դու կ'տեսնես մի մարդ, — ասաց Մակսիմը բարկացալով աչքերով, — որ իրաւունք ունի ճակատագրի և մարդկանց վրայ գանգատ անելու: Նրանից սովորիր վիճակիդ համբերել...: Մինչդեռ դու...

— Պանիչու, գնանք, — չարացած ասաց Իօխիմը ծերունու վրայ ցասմամբ լի հայեացք ձգելով:

— Ոչ, սպասիր, — բարկացած կանչեց Մակսիմը: — Դեռ ոչ ոք առանց սև փող ձգելու անցած չէ կոյրերի մօտից: Միթէ դու առանց այդ էլ անելու պիտի փախչիս: Դու միայն քու կուշտ նախանձովդ դէպի ուրիշի քաղցը՝ սրբապղծութիւն գործել գիտես...:

Պետրոսը գլուխը վեր բարձրացրեց, կարծես հարուածք ստացած լինէր: Նա գրպանից հանեց փողի քսակը և դէպի կոյրերը գնաց: Ձեռնափայտի միջոցով առաջին կոյրին գտնելով, ձեռքով շօշափեց փայտեայ պնակը, որի մէջ սև փողեր էին ձգած և իւր փողերը խնամքով գրեց ամանի մէջ: Մի քանի անցորդներ կանգ առան և զարմացած նայում էին այդ լաւ հագնուած և գեղեցիկ պանիչին, որ շօշափելով ողորմութիւն էր տալիս կոյրին, որը նմանապէս շօշափելով ընդունում էր:

Մինչդեռ՝ Մակսիմը կրօնկի վրայ շուռ եկաւ և կաղ ի կաղ առաջ գնաց փողոցով: Նրա դէմքը կարմիր էր, աչքերն այրւում...: Ինչպէս երևում է նրա մէջ բռնկուել էր այն զայրույթը, որը շատ լաւ յայտնի էր ամենքին, որոնք ճանաչում էին նրան երիտասարդ ժամանակը: Եւ այժմ արդէն դա իւր ամեն մի խօսքը կշռող մանկավարժը չէր, այլ մի կրքոտ մարդ, որ իւր վառ ցասման ազատութիւն էր տուել: Միայն աչքի պոչով Պետրոսին նայելով, ծերունին փոքր ինչ մեղմացաւ կարծես: Պետրոսի երեսը մեռելի գոյն էր ստացել, յոնքերը կիտած էին և դէմքը խորապէս յուզուած:

Յուրտ քամին նրա ետևից բարձրացնում էր փոքրիկ քաղաքի փողոցների փոշին: Իսկ այնտեղ, կոյրերի մէջ վէճ ու աղմուկ բարձրացաւ Պետրոսի տուած փողերի առթիւ:

V III

Մըսելոնց էր արդեօք, թէ հոգեկան երկարատև տագնապի՝ հետևանք, թէ վերջապէս այդ երկուսն էլ միացել էին, միայն յաջորդ օրը Պետրոսը ջղային տենդով բռնուած, պառկած էր իւր սենեակում։ Նա այլանդակուած դէմքով շուռ ու մուռ էր գալիս մահճի մէջ՝ ժամանակ առ ժամանակ կարծես մի բանի ականջ դնելով, և ճիգ էր թափում մի տեղ վազել-գնալ։ Փոքրիկ քաղաքի ծերունի բժիշկը զարկերակն էր նայում և խօսում աշնան սառն քամու մասին։ Մակսիմը խոժողել էր և քրոջ երեսին չէր մտիկ տալիս։

Հիւանդութիւնը ծանր էր։ Երբ ճգնաժամը հասաւ, հիւանդը քանի օր էր, որ համարեա անշարժ պառկած էր։ Վերջապէս երիտասարդ մարմնակազմը յաղթող հսոնդիսացաւ։

Մի անգամ, աշնանային մի լուսաւոր առաւօտ, պայծառ ճառագայթը պատուհանից ներս թափանցեց և ընկաւ հիւանդի գլխավերևը։ Աննա Միխայլովնան այդ բանը նկատելով, Էվելինային ասաց.

— Վարագոյրը քաշիր... Շատ եմ վախենում այդ լոյսից...

Աղջիկը վեր կացաւ որպէս զի պատուէրը կատարէ, բայց յանկարծ, առաջին անգամ լսուեց հիւանդի ձայնը և Էվելինան կանգ տուաւ։

— Ոչ, ոչինչ։ Խնդրեմ... թողէք մնայ...

Կանայք երկուսն էլ ուրախացած խոնարհեցան դէպի նա։

— Լսում ես... ես այստեղ եմ..., — ասաց մայրը։

— Այո, պատասխանեց նա և լռեց, կարծես աշխատում էր մի բան մտաբերել։

— Հիւս..., — ասաց նա ցած ձայնով և յանկարծ ու-

դեց վեր կենալ:—Նա... Ֆէօդորն եկաւ արդէն, —
հարցրեց նա:

Էվելինան նայեց Աննա Միխայլովնայի երեսին.
վերջինս ձեռքով հիւանդի բերանը փակեց: .

—Հանգիստ, հանգիստ: Մի խօսիր—քեզ վնաս է:

Պետրոսը մօր ձեռքը հուպ տուաւ իւր շրթունք-
ներին և համբոյրներով ծածկեց: Նրա աչքերի մէջ ար-
տասուք երևաց: Նա երկար լաց էր լինում և այդ
նրան թեթեւացրեց:

Մի քանի օր նա մի տեսակ մեղմ մտախոհ դրու-
թեան մէջ էր, բայց ամեն անգամ, որ Մակսիմն անց էր
կենում նրա սենեակի մօտով, վրդովմունքի արտայայ-
տութիւնը երևում էր նրա դէմքին: Կանայք այդ բա-
նը նկատեցին և Մակսիմին խնդրեցին, որ հեռու մնայ:
Սակայն մի անգամ Պետրոսը ինքը խնդրեց, որ Մակ-
սիմին կանչեն և իրենց մենակ թողնեն:

Ներս մտնելով, Մակսիմը բռնեց նրա ձեռքը և
սկսաւ քնքշանքով շօյել:

—Դէ լաւ, լաւ, զաւակս, —ասաց նա: —Ես կար-
ծեմ պէտք է քեզանից ներողութիւն խնդրեմ...

—Հասկանում եմ, —պատասխանեց Պետրոսը ինքն
էլ նրա ձեռքը սեղմելով: —Դու ինձ դաս տուիր, և ես
շնորհակալ եմ դրա համար:

—Կորչին դասերը, —պատասխանեց Մակսիմը, ան-
հանգստութեան ծամածռութիւն անելով: —Զափազանց
երկար ժամանակ մանկավարժ լինելը — մարդուս բթա-
մտացնում է: Ոչ, այդ անգամին ամենեւին դասի մա-
սին չէր մտածածս, հապա ուղղակի սաստիկ նեղացել
էի թէ քեզ և թէ ինձ վրայ...

—Ուրեմն դու ճշմարիտ ուզում էիր, որ ես...

—Ուզում էի, ուզում էի...: Ո՞վ գիտէ մարդուս
կատաղած ժամանակ նրա ուղածը...: Ես ուզում էի,

որ դու հասկանալիր ուրիշի վիշտը և քո վշտի թարկը տալիր...

Երկուսն էլ լռեցին...

— Այն երգը, — մի քիչ լստոյ առաց Պետրոսը... — գառանցանքիս միջոցին էլ լիշում էի այդ երգը...: Իսկ ով է այդ Ֆեօդորը, որին դու կանչեցիր:

— Ֆեօդոր Կանդըբան իմ հին ծանօթս է:

— Նա էլ... ի ծնե կոյր է:

— Աւելի վատ՝ նրա աչքերը պատերազմի մէջ են այրուած:

— Եւ նա թափառում է և այդ երգը երգում...

— Այո, և զրանով իւր քրոջ բազմաթիւ որբերն է պահում: Եւ դեռ ամեն մի մարդու համար ասելու մի ուրախ խօսք ու կատակ էլ գտնում:

— Հա... — մտախոհութեամբ հարցրեց Պետրոսը: — Դ՞ու գիտես, բայց այդտեղ մի գաղտնիք կայ: Եւ ես կուզէի...

— Ի՞նչ կուզէիր դու, տղաս...

Մի քանի ըոպէից քայլի ձայներ լսուեցան և Աննա Միխայլովնան ներս մտաւ անհանգստութեամբ նայելով նրանց գէմքին. ըստ երևոյթին նրանք յուզուած էին խօսակցութիւնից, որը նրա գալով ընդհատուել էր...

Երիտասարդ մարմնակազմը մի անգամ հիւանդութեանը լաղթելուց լստոյ, շատ շուտով վերջ տուաւ և նրա մնացորդներին: Արդէն երկու շաբաթից Պետրոսը ոտքի վրայ էր:

Նա սաստիկ փոխուել էր, մինչև լանգամ գէմքի գծերն էլ էին փոխուել — նրանց վրայ այլ ևս առաջուայ ներքին սուր տանջանքի արտայայտութիւնը չը կար: Բարոյական խիստ ցնցումն այժմ խաղաղ մտախոհութեան և մեղմ տխրութեան էր փոխարկուած:

Սակսիմը վախենում էր, թէ մի գուցէ սա ժա-

մանակաւոր փոփոխութիւն լինի, որը կարող էր առաջացած լինել հիւանդութեան շնորհիւ նեարդային լարման նուազումից: Մի անգամ, մթնաշաղի միջոցին, Պետրոսը իւր հիւանդութիւնից յետոյ առաջին անգամ մօտեցաւ դաշնամուրին և սկսաւ ըստ սովորականին ստեղծագործել: Մեղեդիները, նման իւր տրամադրութեան, տխուր էին և միապաղաղ: Բայց ահա յանկարծ, խաղաղ թախիժով լի ձայների միջից դուրս պրծան կոյրերի երգի առաջին ձայները: Մեղեդին իսկոյն խանգարուեց... Պետրոսն արագութեամբ վեր թռաւ տեղից, նրա դէմքն այլանդակուել էր, և աչքերի մէջ արտասուք երևում: Ըստ երևութին նա դեռ չէր կարողացել տիրապետել կենսական աններդաշնակութեան այն զօրեղ տպաւորութեանը, որ այդպիսի ճարճատուն և ծանր տրտնիք ձեռով մատչելի էր եղել նրան:

Նոյն երեկոյեան Մակսիմը դարձեալ երկար ժամանակ առանձնացած խօսում էր Պետրոսի հետ: Այնուհետեւ շաբաթներ անցան և կոյրի տրամադրութիւնը նոյնը մնաց: Թւում էր, թէ իւր անձնական վշտի չափազանց սուր և եսական գիտակցութիւնը, որը հոգու մէջ դատարկութիւն էր առաջացնում և ճնշում նրա բնածին եռանդը, այժմ տատանուել էր և տեղի տուել մի այլ բանի: Նա նորից իրեն համար նպատակ էր դնում, ծրագրներ կազմում. նրա մէջ ծնունդ էր առնում կեանքը, բեկուած հոգին ընձիւղներ տրձակում՝ նման հիւանդ ծառի, որի վրայ գարունը իւր կենսատու շունչն է փչում... Ի միջի այլոց վճռեցին, որ հէնց այդ ամառ Պետրոսը Կիւ գնայ, որպէս զի աշնանը յայտնի դաշնակահարից դաս առնէ: Միևնոյն ժամանակ նա և Մակսիմը պնդեցին, որ միայն երկսով գնան:

IX

Յունիսի մի տաք գիշեր երկու ձի լծած մի կառք գիշերելու համար կանգ առաւ անտառի փեշին, դաշտի մէջ: Առաւօտեան արշալուսին երկու կոյրեր անց կացան գիւղական ճամբով: Նրանցից մէկը երաժշտական մի պարզ, նահապետական գործիքի կօթն էր պտտտում՝ փայտէ գլանիկը պտտւում էր դատարկ արկղի ծակի մէջ և շփւում ձիգ քաշած լարերին, որոնք միապաղաղ և տխուր տգոյց էին հանում: Մի ծերունի մարդու փոքր ինչ խմբացնող ձայն առաւօտեան աղօթք էր երգում:

Ճանապարհովն անցնող խախոյները, որ բեռնած ձուկն էին տանում, տեսան, թէ ինչպէս կոյրերին հրաւիրեցին դաշտում գիշերած կառքի մօտ, որի շուրջ, փռած գորգի վրայ գիշերող աղա մարդիկ էին նստոտած: Երբ մի քիչ անցած սալլորդները ձիաները ջրելու համար աղբիւրի մօտ կանգ առան, տեսան, որ կոյրերն անցան իրենց կողքով, բայց այս անգամ նրանք երեք հոգի էին: Առջևից գնում էր մի ծերունի. նա երկար ձեռնափայտով թխթխկացնում էր իւր առաջը. նա երկար սպիտակ բեխեր ունէր և ալևոր մագերը ծփում էին քամուց. նրա ճակատը ծածկուած էր հին վերքերով, սրունք ասես թէ այրուածքի հետևանք լինէին. աչքերի տեղում լոկ փոսեր էին: Նրա ուսին ձգած էր մի լայն երեզ, որը կապուած էր միւսի գոտկին: Երկրորդը մի բարձրահասակ երիտասարդ էր՝ սաստիկ ծաղկատար, մաղձոտ դէմքով: Երկուսն էլ սովոր քայլերով առաջ էին գնում՝ անլոյս աչքերը դէպի վեր բարձրացրած, ասես թէ իրենց ճանապարհն այնտեղ որոնելիս լինէին: Երրորդը դեռ բոլորովին պատանի էր. նրա հագին գիւղական նոր շոր էր, դէմքը դժգոյն և կործես թեթեակի ահաբեկած, նրա քայլերն անհաս-

տատ էին, ժամանակ առ ժամանակ կանգ էր առնում կարծես ետևում մի բանի ականջ էր դնում, որով և միւսներին շարժման արգելք լինում:

Ժամը տասնի մօտերքին նրանք արդէն բաւական հեռու էին գնացել: Անտառը հորիզոնի վրայ կապուտ շերտ էր թւում: Զորս բոլորքը տափաստան էր, և առջևից լսում էր արևից տաքացող թելի ձայնը, որ ձգուած էր գիւղական փոշոտ ճանապարհը կտրող խճուղու (պողոտայի) ուղղութեամբ: Կոյրերը դուրս էին եկել խճուղի և դէպի աջ շուռ եկել, երբ նրանց ետևից ձիանոնց տրոփ և խճերի վրայով անցնող երկաթէ դռ դերով պատած անուխ խշխշոց լսուեց: Կոյրերը շարքով կանգնեցին ճանապարհի մօտ: Փայտէ գլանակը նորից տղզաց լարերի վրայով և ծերունին երգեց.

— Ողորմե—ցէք խեղճ կոյրերին...:

Օղակի տղտղոցին միացաւ նաև միւս լարերի ձայները, որոնք փոփոխւում էին պատանու մօտների շարժումով:

Փողը զնգալով ընկաւ Կանդրբայի ոտների մօտ: Անիւնների դղրդոցը լռեց. կառքը կանգ առաւ ինչպէս երևում է ուղևորները դիտում էին, թէ ինչպէս են կոյրերը փողը գտնելու: Կանդրբան իսկոյն գտաւ փողը և նրա դէմքի վրայ գոհունակութեան նշան երևաց:

— Աստուած բաներդ աջողի, — ասաց նա կառքի կողմը դառնալով:

Կառքի մէջ մի ալևոր պարոն էր նստած, իսկ երկու անթացուպ ցցուած էին կողքերից:

Ծերունին ուշադրութեամբ պատանի կոյրին էր նայում...: Պատանին դժգոյն, բայց արդէն հանգստացած, կանգնած էր: Հէնց որ լսուեց երգի առաջին ձայնը, նրա ձեռները ջղաձգաբար շարժուեցան լարերի վրայ՝ կարծես ուզելով ձայնի խորգութիւնները ծածկել...:

կառքը առաջ շարժուեց, բայց ծերունին դեռ երկար ժամանակ իւր ետեւն էր դառնում:

Անուի զղրդիւնը շուտով հեռաւորութեան մէջ լը-
ռեց: Կոյրերը դարձեալ շարք ընկան և խճուղով առաջ
շարժուեցին...:

— Թեթեւ ձեռք ես ունեցել, Իւրիյ, ասաց կոյր
ծերունին: — Շատ լաւ էլ ածում ես...:

Մի քանի րոպէից մէջ տեղի կոյրը հարցրեց.

— Որ Պոչաե ես գնում, ուխտ ես արել...: Հոգով
համար:

— Այո, — պատասխանեց պատանին ցած ձայնով:

— Կարծում ես աչքդ կ'ըացուի... — նորից հարց-
րեց նա դառն ժպիտով...:

— Պատահում է, — փափկութեամբ ասաց ծերու-
նին...:

— Շատ եմ ման եկել, այդպիսի բանի չեմ պատա-
հել, — խոփողած նկատեց ծաղկատարը և նրանք դար-
ձեալ լուռ իրենց ճանապարհը շարունակեցին:

Արեւն աւելի ու աւելի էր բարձրանում. երևում
էին միայն խճուղու սպիտակ գիծը, որ լարի պէս ձը-
գուած էր ուղիղ, կոյրերի մութ պատկերն ու առաջից
գնացող կառքի սև կէտը: Կառքը Կիւ էր գնում, կոյ-
րերը կրկին գիւղական ճամբան դուրս գալով դէպի Պո-
չաե ուղղուեցան:

Շուտով Մակսիմը Կիւից նամակ ուղարկեց: Նա
գրում էր, թէ երկուսն էլ առողջ են և ամեն բան
լաւ է գնում:

Իսկ այդ միջոցին երեք կոյրերը միշտ առաջ էին
գնում: Այժմ երեքի քայլերն էլ համաչափ էին: Առ-
ջևից կրկին փայտը թրխթրխկացնելով գնում էր Կան-
դրբան, որ ճանապարհները շատ լաւ գիտէր և տօնե-
րին ու տօնավաճառների միջոցին միշտ կարողանում էր

իւր ժամանակին հասնել մեծ գիւղերը: Ամբոխը փոքրիկ խմբի ներդաշնակ ձայների վրայ հաւաքւում էր նրանց շուրջ և փողերը զնգզնգալով շարունակ թափւում էին Կանդըբալի գլխարկի մէջ:

Երկիւղն ու վրդովմունքը վաղուց էին պատանու երեսից հեռացել և տեղի տուել մի այլ զգացմունքի: Ամեն մի նոր քայլին նրան ընդ առաջ էին գալիս անծանօթ, ընդարձակ, անպարփակելի աշխարհի հնչիւնները, որոնք այժմ փոխարինում էին խաղաղ ապարանքի ծով և օրօրող շշուռներն...: Անյոյս տէքերը լայնանում էին, կուրծքն ընդարձակւում, ականջն առաւել ևս սրանում. նա կարողացաւ ճանաչել իւր ուղեկիցներին՝ բարեհոգի Կանդըբալին և մաղասկոտ Կուզմային. երկար ժամանակ թափառեց չումակների ճռնչացող սայլերի հետ, գիշերներ անց կացրեց դաշտում խարոյկի մօտ, լըսեց տօնավաճառանոցների ու վաճառանոցների ժխորն ու աղմուկը, ճանաչեց աչազուրկների ու տեսնողների վշտերը, որից նրա սիրտը վշտահար ճգլւում էր...: Եւ զարմանալի բան — նա այժմ այդ բոլոր զգացողութիւնների համար իւր հոգու մէջ տեղ էր գտնում...: Նա բոլորովին ընտելացել էր կոյրերի երգին և օր օրի վրայ, այդ մեծ ծովի աղմուկի ներգործութիւնից, նրա հոգու խորքում աւելի և աւելի լռում էին անձնական ձգտումները դէպի անհնարինը...: Եւ իւր սուր լիշողութեամբ նա իսկոյն ըմբռնում էր ամեն մի նոր երգ և մեղեդի, իսկ երբ ճանապարհին սկսում էր իւր գործիքի վրայ փորձեր անել, մինչև անգամ Կուզմայի մաղձոտ դէմքի վրայ էլ հանդարտ գորով էր երևում: Քանի մօտենում էին Պոչաւին, այնքան էլ կոյրերի խմբերն էին աւելանում:

Աշնան վերջերքին, ի զարմանս ամենքի, պանիչը անտկնկալ կերպով, աղքատի շորեր հագած, երկու կոյրերի հետ ձիւնապատ ճանապարհով ապարանք վերադարձաւ: Բոլորն էլ այն էին ասում, թէ ուխտ արած լինելով Պոչաւ էր գնացել, որպէս զի Պոչաւի Աստուածածնից բժշկութիւն գտնէ:

Սակայն նրա աչքերը դարձեալ առաջուայ նման վճիտ էին և առաջուայ նման էլ չէին տեսնում: Բայց հոգին, անկասկած, բժշկուել էր: Սարսափելի մղձաւանջը կարծես բոլորովին անհետացել էր ապարանքից...: Երբ որ Մակսիմը, որ շարունակում էր Կիւից գրել, վերջապէս նոյնպէս վերադարձաւ, Աննա Միխայլովնան այս խօսքերով զիմաւորեց նրան.

— Ես երբէք, երբէք այդ արածդ չպիտի ներեմ:— Բայց նրա դէմքը բոլորովին հակասում էր իւր խիստ խօսքերին...:

Երկար գիշերներին Պետրոսը պատմում էր իւր թափառական կեանքի մասին, և մթնշաղի միջոցին դաշնամուրն այնպիսի մեղեդիներ էր ամուսնում, որ առաջ ոչ ոք լսած չէր...: Կիւ գնալու միտքը մի տարով լետածեցին և ամբողջ ընտանիքը Պետրոսի յոյսերով ու ծրագրներով էր ապրում...:

Է ԳԼՈՒԽ

I

Նոյն աշնան Էվիլինան ծերունի Եասկուկսկիներին յայտարարեց, որ հաստատապէս վճռել է «ապարանքի» կոյրի հետ ամուսնանալ: Պառաւ-մայրը լաց եղաւ, իսկ հայրը, պատկերների զիմացը աղօթելուց յետոյ լայտ-

նեց, թէ իւր կարծիքով հէնց այդպէս է Աստուծոյ կամ-
քը այդ խնդրի վերաբերմամբ:

Հարսանիքն արին: Պետրոսի համար նորաբողոքոյ, եր-
ջանիկ կեանք սկսուեցաւ, բայց այդ երջանկութեան մէջ
իսկ մերթ ընդ մերթ մի տեսակ անհանգստութիւն էր
երևում՝ — ամենաքաղցր ընկերներում նա այնպէս էր ժըպ-
տում, որ այդ ժպտի արանքից երևան էր գալիս մի տը-
խուր տարակուսանք, թէ ինքն այս երջանկութիւնն օրի-
նական և հաստատուն չէ համարում: Իսկ երբ որ նրան
հաղորդեցին, թէ գուցէ նա և հայր լինի, նա երկիւղի
արտայայտութեամբ լսեց այդ լուրը:

Բայց և այնպէս նրա ներկայ կեանքը, որ անց էր
կացնում ինչպէս լրջօրէն իւր վրայ աշխատելով, այն-
պէս և վրդովմամբ իւր կնոջ և որդու վրայ միտք անե-
լով, նրան ժամանակ չէին տալիս իւր առաջուայ ան-
պտուղ տանջանքների վրայ կեզրոնանալու: Ժամանակ
առ ժամանակ, այս հոգսերի միջոցին էլ, իւր հոգու մէջ
դարձեալ լարութիւն էին առնում իւր յիշողութիւնը՝
կոյրերի խղճալի ողբի մասին: Այդ ժամանակ նա գնում
էր գիւղ, որի ծայրին Կոթմ Գանդրեայի նոր
խրճիթն էր շինած: Գանդրեան վեր էր տռնում իւր գոր-
ծիքը, կամ երկար ժամանակ նրանք նստած զրոյց էին
անում, և Պետրոսի մտքերը խաղաղ ընթացք էին ստա-
նում, իսկ ծրագրներն նորից հաստատւում, ամրանում:

— Նա այժմ դէպի արտաքին լուսական գրողմենե-
րը նուազ զգայուն էր դարձել, իսկ առաջուայ ներքին
աշխատութիւնն հանգստացել էր: Օրգանական վրդովիչ
ոյժերը քնել էին. և ալ ևս կամքի գիտակցական ձգտ-
մամբ չէր զարթեցնում նրանց — որպէս զի տարբեր զգա-
ցողութիւններն ի մի ձուլէ: Այս անպտուղ տանջանքի
տեղ այժմ կենդանի յիշողութիւններ և յոյսեր էին բռն-
նել: Բայց, ո՞վ գիտէ, — հոգեկան անդորրութիւնը գուցէ

Նպաստում էր միայն օրգանական անգիտակ աշխատութեանը, և այդ նսեմ, բաժան-բաժան զգացողութիւնները միմեանց ընդառաջելու համար աւելի ևս աջողութեամբ ճանապարհ էին բանում նրա ուղեղի մէջ: Այսպէս, շատ անգամ ուղեղը մարդուս քնած ժամանակն ազատօրէն այնպիսի գաղափարներ ու պատկերներ է ստեղծագործում, որ նա երբէք կամքի միջոցով չպիտի կարողանար ստեղծագործել:

II

Նոյն այն սենեակում, ուր Պետրոսն էր ծնուել, լուռութիւն էր տիրած և այդ լուռութեան մէջ միայն երեխի հեկեկացող լացի ձայնն էր լսում: Նրա ծնուելուց արդէն մի քանի օր էր անցած, և Էվելինան արագ-արագ կազդուրւում էր: Բայց դրա փոխարէն Պետրոսը այդ քանի օրերը ճնշուած էր՝ կարծես մօտալուտ վտանգ զգալով:

Բժիշկը, մանկանը իւր ձեռքն առնելով, տարաւ պատուհանին մօտիկ տեղուորեց: Նա արագութեամբ բաց արաւ վարագոյրը, ներս թողեց պայծառ լոյսի ճառագայթը և գործիքները ձեռին խոնարհեցաւ մանկան վրայ: Պետրոսն էլ գլուխը քաշ ձգած, դարձեալ միևնոյն կերպով ճնշուած ու անզգայ, այդտեղ էր նըստած: Ըստ երևոյթին նա բժշկի արածներին ոչինչ: Նշանակութիւն չէր տալիս և կանխօրէն գիտէր հետևանքը:

— Անշուշտ նա կոյր է, — կրկնում էր Պետրոսը: — Երանի ծնուած չլինէր:

Երիտասարդ բժիշկը չէր պատասխանում և լուռ իւր դիտողութիւններն էր շարունակում: Վերջապէս նա վեր դրեց իւր աչադէտ գործիքն ու սենեակի մէջ լսուեց նրա վստահ և հանդարտ ձայնը:

— Բիբլը կծկւում է, կասկած չկայ, երեխան տեսնում է:

Պետրոսը ցնցուեց և արագապէս ոտքի ելաւ: Այդ շարժումն ապացոյց էր, որ նա բժշկի խօսքերը լսել էր. բայց նրա դէմքի արտայայտութեանը նայելով, պէտք էր կարծել, թէ նա այդ խօսքերի իմաստը չէր հասկացել: Դողդողուն ձեռքով պատուհանի տախտակին լեցած, նա կանգնած տեղը սառած մնաց՝ նրա դրժգոյն դէմքը վերև էր նայում, դիմագծերն անշարժ էին:

Մինչև այդ ըոպէն նա մի տարօրինակ յուզման մէջ էր: Նա կարծես ինքն իրեն չէր զգում, սակայն, միևնույն ժամանակ նրա բոլոր ջղերն արթուն էին և ակնկալութիւնից դողդողում:

Նա ճանաչում էր խաւարը, որով շրջապատուած էր: Նա անջատել էր իրենից այդ խաւարը, նա զգում էր, որ դա իրենից դուրս է՝ իւր բոլոր անսահմանութեամբ: Խաւարը կուտակւում էր իւր վրայ, իսկ ինքը գրկում էր նրան, կարծես ուզում էր մենամարտել հետը: Նա ընդառաջ էր գնում այդ խաւարին և ուզում էր իւր զաւակը պաշտպանել այդ խոլ խաւարի անպարփակելի և տատանուտ ովկիանոսի դէմ:

Եւ, քանի բժիշկն իւր պատրաստութիւններն էր տեսնում, բոլոր ժամանակ նա այդ գրութեան մէջ էր: Նա առաջ էլ էր վախենում, բայց առաջ նրա սրտում յուսոյ նշույլներ կային, բայց այժմ տաժանելի և զարհուրելի վախը լարման ծայրահեղ աստիճանին էր հասել և տիրապետել վերջին աստիճանի գրգռուած նեարդերին, իսկ յոյսը, սրտի ամենախոր գաղտնարաններում թագ կացած, կտրուել էր: Եւ յանկարծ այս խօսքերը, թէ «երեխան տեսնում է», տակն ու վրայ արին նրա տրամադրութիւնը: Վախը ական թոթափել յորձանք տուաւ, յոյսն էլ վայրկենապէս հաւատ դարձաւ և լու-

սաւորեց կոյրի զգալուն կերպով ոգևորուած հոգեկան կազմը: Դա լանկարծական լեղաշրջումն էր, կատարեալ հարուած, որ կայծակի նման շշմեցնող, պայծառ ճառագայթի պէս ներս խուժեց խաւար հոգու մէջ: Բժըշկի երկու խօսքերը կարծես արել, կրակէ ճանապարհ էին բացել նրա ուղեղի մէջ...: Կարծես նրա ներսում մի տեղ կայծ բորբոքուեց և լուսաւորեց մարմնակազմի բոլոր զաղտնարանները...: Նրա ներսն ամեն ինչ ցնցուեց, և նա ինքն էլ դողդողաց, ինչպէս դողդողում է պինդ ձգուած լարը լանկարծական հարուածից:

Եւ նրա դեռ նախ քան ծնուելը խաւարած աչքերի առաջ, ցոլացող փալլակից լետոյ, լանկարծ տարօրինակ ուրուականներ լուսավառուեցան: Ճառագայթներ էին զրանք, թէ՛ հնչիւններ, նա իրեն հաշիւ չէր տալիս: Դրանք փալլում էին՝ նման երկնակամարի գմբէթի, թաւալուծ էին՝ նման երկնքի երեսի պայծառ արեգական, ալեկոծուծ էին՝ նման կանաչ տափաստանների շշուռչին ու խշխշոցին, տատանուծ էին՝ նման մտախոհ թեղօշի տերևներին:

Սա միայն առաջին ականթարթն էր, և նրա չիշուլութեան մէջ միայն առաջին ականթարթի խառն զգացողութիւնները մնացին: Միւս բոլոր մնացեալը նա լետոյ մտահան էր արել: Նա միայն յամառութեամբ պընդում էր, թէ այդ մի քանի ականթարթի միջոցին նա տեսել է:

Թէ ինչ էր տեսել, և ինչպէս էր տեսել, և տեսել էր իսկապէս,—բոլորովին անյայտ մնաց: Նրան շատերն ասում էին, որ այդ անկարելի է, բայց նա իւրն էր պնդում և հաւատացնում, թէ տեսել է երկինքն ու երկիրս, մօրը, կնոջն ու Մակսիմին...

Մի քանի վայրկեան նա կանգնած մնաց՝ դէմքը պայծառացած ու վերև բարձրացրած: Նա այնքան տա-

րօրինակ էր, որ ամենքն էլ գէպի նրան դարձան և լռեցին: Ամենքին էլ այնպէս էր թուում, թէ այդ սենեակի մէջ տեղը կանգնած մարդը, որին խիստ լաւ ճանաչում էին, նա չէր, հապա մի ուրիշ, անծանօթ մէկը: Իսկ այն, առաջուայ մարդը, յանկարծ տիրած խորհրդաւորութեամբ շրջապատուած, անհետացել էր: Եւ նա այդ խորհրդաւոր դրութեան մէջ միայն մի քանի վայրկեան էր մենակ մնացել...: Ժամանակ անցնելուց յետոյ այդ վայրկեաններից մնացել էր միայն գոհացում ստանալու զգացմունքն ու այն տարօրինակ հուլատը, թէ այն ժամանակ ինքը տեսել է:

Կարող էր մի այդպիսի բան պատահել:

Կարող էր լինել, որ լսասական անորոշ և անմեկին զգացողութիւնները, որոնք մեզ անյայտ ճանապարհներով թափանցում էին խաւար ուղեղի մէջ, այն ըուպէներին, երբ կոյրն ամբողջովին սարսման մէջ էր և ձգտում էր ընդառաջելու արև օրուան, — այժմս, ոգեւորութեան յանկարծական ըուպէին, արտայայտուէին ուղեղի մէջ, ինչպէս որ լուսանկարչական միզամած նեգատիւի (տպակի) վրայ արտայայտուում են պատկերները...:

Եւ նրա անլոյս աչքերի առաջ պատկերացաւ կապոյտ երկինքը և պայծառ արևը, և վճիռ գետակն այն բլրակի հետ, որի վրայ նա այնքան շատ տպուորութիւններ էր ստացել և դեռ մանկական հասակում այնքան լաց էր եղել...: Եւ ապա ջրաղացը, և աստղազարդ գիշերները, երբ նա սաստիկ տանջւում էր, և տխուր ու լուռ լուսինը...: Եւ փոշելից գիւղական ճանապարհը, և խճուղու գիծը, և օսլերի շարքն իրենց անիւների փալփլուն դողերով, և խայտաճամուկ ամբոխը, որի մէջ նա ինքը կոյրերի երգն էր երգել...:

Գուցէ նրա ուղեղի մէջ կուտակուած էին, ցնո-

րական երևոյթների նման, անյայտ լեռներն, և հե-
ռուն ընկած էին անյայտ հարթավայրերը, և երևակա-
յական հրաշալի ծառերը տատանում էին անյայտ գե-
տերի խաղաղ մակերևոյթի վրայ, և երևակայական ա-
րեգակն իւր պայծառ լուսով լուսաւորում էր այս պատ-
կերը, — այն արևը, որին նայել էին նրա նախորդների
անթիւ սերունդները...:

Կամ գուցէ այս բոլորը անկերպարանք զգացողու-
թիւններ կազմած վիտտում էր նրա խաւար ուղեղի այն
խորքում, որի մասին խօսել էր Մակսիմը, և ուտեղ
ճառագայթներն ու ձայները միապէս զուարթ կամ
տխուր, ուրախ կամ թախծագին տպաւորութիւն են
գործում...:

Եւ նա գուցէ յետոյ չիշել էր այն վայելչագեղ
դաշնակը, որ առ վայրկեան մի հնչել էր նրա հոգու
մէջ, մի դաշնակ, որի մէջ ի մի էին ձուլուած բոլոր
նրա կեանքից ստացած տպաւորութիւնները, բնութիւ-
նից ստացած զգացողութիւնները և կենդանի սէրը:

Ո՞վ գիտէ...

Միայն այսքանս էր յիշում, թէ ինչպէս այդ խոր
հրդաւոր գրութիւնն իջել էր իւր վրայ և ինչպէս հե-
ռացել էր իրենից: Այդ վերջին ակնթարթին պատկեր-
ձայներն իրար խառնուել, իրար էին հիւսուել՝ զնգզն-
գալով ու տատանուելով, գողգողալով ու լռելով, ինչ-
պէս գողգողում է և լռում ձիգ քաշած լարը՝ — նախ
բարձր և ուժեղ կերպով, ապա աւելի ու աւելի նուաղ,
հազիւ լսելի ձայնով...: Այնպէս էր թւում, թէ մի
բան հսկայական շառաւղի վրայով գլորւում է դէպի
խոլ խաւարը...:

Ահա դա գլորուեց և լռեց:

Խաւար և լռութիւն...: Դեռ մի ինչ որ անմեկին
երևոյթներ փորձում են վերածնուել խորին մթութեան

միջից, բայց դրանք արդէն ոչ ձև ունին, ոչ եղանակ, ոչ գոյն...: Միայն ներքևում մի տեղ հեռուից հնչեցին ձայնաշարերի հիւսերը, խայտաճամուկ շարքերով ակօսեցին խաւարը և նոյնպէս գլորուեցան տարածութեան մէջ.....:

Այն ժամանակ յանկարծ արտաքին ձայները դարձեալ իրենց սովորական ձևով հասան նրա ականջին: Նա կարծես զարթնեց, բայց դեռ էլի կանգնած էր պայծառացած և բերկրալից, և մօր ու Մակսիմի ձեռներն էր սեղմում:

— Այս ինչ եղաւ քեզ, — վրդովուած ձայնով հարցրեց մայրը:

— Ոչինչ... ինձ թւում է, թէ ես... ձեզ բոլորիդ տեսայ: Ես հօ... քնած չեմ:

— Իսկ ա՛յժմ, — լուզուած հարցրեց մայրը: — Յիշում ես, պիտի յիշե՞ս արդեօք:

Կոյրը խոր թառանչ քաշեց:

— Ոչ, — պատասխանեց նա ուժգնութիւն գործ դնելով: — Բայց վնաս չունի, որովհետեւ... ես այդ ամենը... նրան... երեխին... և ամենքին... տուի:

Նա օրօրուեց և ուշքը կորցրեց: Նրա գէմքը դեղնեց, բայց բերկրալից գոհութեան ցոլքը դեռ խաղում էր նրա դժգոյն գէմքի վրայ:

Վ Ե Ր Հ Ա Յ Ա Ն

Երեք տարի էր անցել:

Կիւնում, կոնտրակտի *) միջոցին խուռն ժողովուրդ էր հաւաքուած մի օտարոտի երաժշտի նուագը լսելու համար: Նա կոյր էր, բայց հրաշալի համբաւ էր պըտըտում նրա երաժշտական տաղանդի և նրա անձնական ճակատագրի մասին: Պատմում էին, որպէս թէ թափառաշրջիկ կոյրերի խումբը նրան մանուկ հասակում գողացած է եղել մի հարուստ ընտանիքի միջից, մինչև որ յայտնի պրոֆեսսորը ուշադրութիւն է դարձրել նրա երաժշտական զարմանալի տաղանդի վրայ: Ուրիշներն ասում էին, թէ նա ինքն է, մի ինչ որ սիրային դիպուածից զրդուած, գնացել մուրացկանների մօտ: Ինչ և իցէ, կոնտրակտի դահլիճը լեփ լեցուն էր, և արդիւնքը (որ հասարակութեան համար անյայտ բարեգործական նպատակի էր յատկացրած) կատարեալ էր:

Դահլիճում խորին լռութիւն տիրեց, երբ դարեւանդակի վրայ երևաց խոշոր, գեղեցիկ աչքերով և դժգոյն դէմքով երիտասարդը: Ոչ ոք չէր կարծիլ թէ նա կոյր է, եթէ որ աչքերն անշարժ չլինէին և եթէ նրան չառաջնորդէր մի նորաւոր, խարտեաշ կին, ինչպէս ասում էին, երաժշտի կինը:

— Զարմանալի չէ, որ նա այդպէս զօրեղ տպաւորութիւն գործէ,— քննադատի մէկը խօսում էր հասարակութեան մէջ:— Զարմանալի եղերերգական կերպարանք ունի:

Եւ արդարև, այս մտադիր ուշադրութիւն արտայայտող դժգոյն դէմքը, և անշարժ աչքերը, և տմբոյջ

*) Յիշեցնենք, որ Կիւնի տօնավաճառանոցը կոնտրակտ է կոչւում: Մ. Հ.

կերպարանքը մարդկանց տրամադրում էին հանդիսատես լինելու մի առանձին, անսովոր բանի:

Հարաւային Ռուսիայի հասարակութիւնը առ հասարակ իւր ազգային մեղեդիները սիրում է և գնահատում, բայց այստեղ նոյն իսկ կոնտրակտ եկած խառնիճազանճ ամբոխն տնգամ մի անգամից ենթարկուել էր երաժշտական չափազանց անկեղծ արտայայտութեան ներգործութեանը: Հայրենի բնութեան կենդանի զգացմունք և ժողովրդական մեղեդիի անմիջական աղբիւրների հետ զգաստ ինքնուրոյն կապ էր արտայայտուում այն յանպատրաստից հնչող եղանակների մէջ, որ հոսում էր կոյրի մատների տակից: Այդ եղանակը, որ հարուստ էր գոյներով, դիւրաթեք էր և երգեցիկ, հնչուն հոսանքի նման առաջ էր խաղում՝ մերթ քարձրանալով որպէս հանդիսաւոր օրհներգ, մերթ զեղգեղելով որպէս սրտաբուխ տխուր նուագ: Փամանակ առ ժամանակ թւում էր՝—մէկ՝ փոթորիկն է դղրդալով որոտում երկնքի երեսին անսահման տարածութեան մէջ ճայթելով, մէկ՝ լոկ տափալտանի քամին է մեղմիկ հնչում արօտի մէջ, բլրակի վրայ՝ անցեալի անմեկին անուրջքները երգելով:

Երբ կոյրը դադար առաւ, ահագին դահլիճը լցուեց հիացմամբ պաշարուած ամբոխի բուռն ծափահարութեամբ: Կոյրը գլուխը քաշ գցած նստել էր և զարմացած ականջ դնում այս զղորդին: Բայց ահա նա դարձեալ բարձրացրեց ձեռները և ստեղներին խփեց: Բազմամբոխ դահլիճն ական թոթափել լուեց:

Այդ միջոցին ներս մտաւ Մակսիմը: Նա ուշադրութեամբ դիտեց ամբոխը, որ մի զգացումով համակուած իւր հրաբորբոք, անյագ աչքերը կոյրին էր սևեռած:

Ծերունին ունկնդրած սպասում էր: Այս ամբոխի մէջ սմենից աւելի նա էր հասկանում այս հնչիւնների կենդանի զրաման: Նրան թւում էր, թէ կոյրի յան-

պատրաստից արտադրած այս զօրեղ նուագը, որ այսպիսի ազատութեամբ բղխում էր կոյրի հոգուց, յանկարծ, առաջուայ նման, կընդհատուի մի այնպիսի լուզիչ, ցաւագար հարցմամբ, որ կարող է նոր վերք բանալ իւր կոյր սանի հոգու մէջ: Բայց ձայները քանի գնում աճում էին, ամրանում, լրանում, աւելի ու աւելի տիրանում և ներգործում միացած և շնչասպառ ամբօխի վրայ:

Եւ քանի Մակսիմն աւելի ականջ էր դնում, այնքան էլ կոյրի նուագի մէջ պարզ կերպով լսում էր իրեն յայտնի եղանակը:

Այո սա նոյնն է, այդ աղմկալից փողոցը: Լուսազեղ, որոտընդոստ, կենսալի ալիքը փշրուելով, փայլելով և հազարաւոր հնչիւնների բաժանուելով առաջ է գլզւում: Դա մերթ բարձրանում է, մեծանում, մերթ կրկին իջնում և հեռաւոր, անյուռ գրգռոց դառնում և բոլոր ժամանակը պահպանում իւր հանդարտ, սիրուն-անկիրք, սառն և անկտրեկից ձևը:

Եւ յանկարծ Մակսիմի սիրտը կոտրուեց: Առաջուայ նման երաժշտի ձեւների տակից հառաչանք դուրս եկաւ:

Դուրս եկաւ, հնչեց և սառած մնաց: Եւ դարձեալ կենդանի դղորդը հնչեց՝ առաւել ալայծառ և զօրեղ, փայլուն և շարժուն, երջանիկ և լուսավառ...:

Այս լոկ անձնական հառաչ, լոկ կոյր տանջանք չէր արդէն: Արտասուքի կաթիլները դուրս ծորեցին ծերունու աչքերից: Արտասուք էր երևում նաև նրա հարեանների աչքերի մէջ:

— Նրա աչքը բացուել է արդարև, այո, նրա աչքը բացուել է, — մտածում էր Մակսիմը...:

Պայծառ և առույգ մեղեդու միջից, որ տափաստանի քամու նման երջանիկ էր հնչում և ազատ, և որ-

պէս դա՛ անհոգ, կեանքի խաչտաճամուկ և ընդարձակ ազմուկի միջից, ժողովրդական երգի մերթ թախծալի և մերթ վեհ եղանակի միջից, աւելի ու աւելի յաճախ աւելի ու աւելի յամառօրէն ու զօրեղ կերպով դուրս էր պրծնում մի ինչ որ սրտաճմլիկ ձայն:

— Այդպէս, այդպէս, զաւակս, — իւր մտքում քաջալերում էր Մակսիմը, — ուրախութեան և երջանկութեան միջոցին վրայ հասիր գրանց...:

Մի ըսպէից արդէն ահագին դահլիճի մէջ կախարդուած ամբոխի վրայ զօրեղ և սրտաճմլիկ կերպով միմիայն կոյրերի երգն էր իշխած:

— Ողորմութիւն արէք... ողորմեցէք:

Բայց դա լոկ ողորմութեան խնդրի չէր և ոչ խղճալի աղերս, որ խեղդւում է փողոցի ժխորի մէջ: Դրա մէջ կար այն ամենը, ինչ որ տուալ էլ կար, երբ, դրա ազդեցութիւնից, Պետրոսի դէմքը գունատուել էր և նա չկարողանալով դիմանալ իւր սիրտը կրծող ցաւին թողել էր դաշնամուրն ու փախել: Այժմ նա իւր մէջ յաղթել էր այդ փոքրագութիւնը, և կենսական ճշդութեան խորութեամբ ու սարսափով ընկճում էր այս ամբոխի հոգիները...: Դա մի խաւար էր պոյճառ լոյսի վրայ, դա վշտի լիշողութիւն էր՝ երջանիկ կեանքի մէջ...:

Կալճես ամբոխի գլխին կայծակ լինէր տրաքած և ամեն մի սիրտ դողդողում էր, հէնց իմոնաս կոյրը իւր արագ սահող ձեռներով շօշափելիս լինէր նրանց սիրտը: Դաշնամուրը վաղուց էր լռել, բայց ամբոխը մեռելալին լռութիւն էր պահում:

Մակսիմը գլուխը խոնարհած մտածում էր.

«Այո, նրա աչքը բացուած է...: Նա իւր հոգու մէջ փոխանակ կոյր և եսական անյագ տանջանքի կրում է կեանքի զգացողութիւնը, նա զգում է և մարդկային վիշտ, և մարդկային բերկրանք. նրա աչքը բացուել է

և նա կարող կ'լինի բաղդաւոր մարդկանց լիշեցնել, [Թէ
աշխարհումս անբաղդ մարդիկ էլ կան...»:

Նւ ծերունի զինուորականն աւելի ու աւելի ցած
էր խոնարհում իւր գլուխը: Ահաւասիկ ինքն էլ կատա-
րեց իւր գործը, ինքն էլ իգուր չէր ապրիլ աշխարհու-
մըս. դրան ապացոյց էին այս կատարեալ ոյժը, այս տի-
րական հնչիւնները, որ զեղուած էին դահլիճի մէջ, իշ-
խել էին ամբոխի վրայ :

Այսպէս ահա առաջին սնգամ ասպարէզ մտաւ կոյր
երաժիշտը:

Վ Ե Ր Ջ

Երես Տող

5	20—23	իսկ շինականների... որ ամենախաղաղ	բայց ներողամիտ էր դէպի շինականների այնպիսի կա- մայականութիւնն ու կոպ- տութիւնը, որոնց
12	24	շօշափման	շօշափման
16	10	կողկից	կողքից
16	32	ամպերով	ուռնապերով
19	21	և եկող	եւ եկող
20	2—3	համատկերի	համապատկերի
23	10	Մակսիմի	Մակսիմը
25	4	և	,
34	7	Կօշքի	Կօշկի
35	6	իւր	իւր հոգու
44	23	ածած	օծած
46	11	ամեն	ամեն մի
»	25	քաղցերգահ	քաղցրերգակ
47	13	զգաստ	զգաստ
48	21	լռել	լսել
79	ծան. 4	էնցիկլոպեդիայի	էնցիկլոպեդիան
83	5	յոյզերը	յոյզերը,
»	28	ինչ նրան	ինչ որ
85	3	երկնից	իրենից
»	4	խուսափող	խուսափող
88	ն. 4	շեղոււմ	շեղոււմ
91	ն. 7	խուրդոնից	խուրդանից
99	17	էր	էլ
102	14	խաղացել	խաղաղել
109	ն. 10	և	ևս

ՄԱՏԵՆԱԽՍԱԿԱՆ.

Դրական երեւոյթներ

Ա. Տէր-Միքէլեան. Ուսումն ս. դրոց: Արիստ. եպ. Սեդրակեան. քակ. խնդիր: Հ. Ս. Եփրիկեան. բնաշխ. բառարան: Լ. Մսերեան. Հայ. բարբառախօսութիւն: Յար. Թումանեան. Մելիք Խսուփ. Մելիք Ս. Դաւիթ Բէկ. Լուսինեանք. Կ. Տեմիրեազեմ. Զարլղ Դարլին. Յ. Աղամեան. Ազատ Ժամեր. Յ. Տէր Միրաբեան. Կեաւականների ազատ ընթերցանութիւն: Վ. Արծրունի. Թշուառների բարեկամ: Մամին Սիբիրեակ. Պառաւ Տիար. Աւնարիւս. Ինչ է սենեակը: Տ. Իւթիւժեան. Ատամուկը: ԲԺ. Ս. Շահնազարեան. Մշակը: Մի լրագրական ընդառառութեան առթիւ: Ամսագրերը: —

Ն. ԲԱՐԱՄԵԱՆ.		325
«Մայրենի խօսք» Ա. Բ.		345

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼ-Ք

Թիֆլիսի Հայ եկեղեցական թանգարանի վարչութիւն	348
† Մ. Մամուրեան.	349
Մամուլի ստուերը. Ա. Տէր Միքէլեան	351
Ստացուած գրքեր	356
Խմբագրութեան ծանուցումներ.	357

ՅԱՆԵԼՈՒԱԺ

Կոյր երաժիշտը. Կարալէնկօի. վերջ. թարգմ. Մուշէ վարդապետ.	113—205
Կանոնք ժողովոց. ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ ԱՐՔԵՊՍ. ԴԱԻԹԵԱՆ	33—48

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

Լ ՈՒՄԱՅ

ԳՐԱԿԱՆ ՀԱՆԴԷՍ

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

1896 թ. յունուարի 1-ից հրատարակում է Թիֆլիսում տարեկան երկու գիրք, բաղկացած 1000 երեսից և հետևեալ բաժիններով. — վիպական, տեղագրական, ազգագրական, մանկավարժական, առողջապահական, կենսաբանական, արտոմական, ժողովրդական, մատենադասութիւն, այլապէս և յաւելում:

Առաջին գիրքը լոյս է տեսնում յունուար 1-ին, երկրորդը՝ յուլիս 1-ին:

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆՆ Է 3 ՌՈՒՔԼԻ
ԴԻՐԱՔԱՆՁԻՐ ԳԻՐՔՆ ԱՌԱՆՁԻՆ 2 ՌՈՒՔԼԻ

Մինչև այժմ տպագրուել է 11 գիրք:

Բանալով «ԼՈՒՄԱՅ»-ի 1901 թուի բաժանորդագրութիւնը՝ խմբագրութիւնը յայտնում է, որ այս տարի ևս նոյն ճշտութեամբ պիտի հրատարակուի, ինչպէս և անցեալ տարիները, նոյն ծաւալով և աշխատակիցների աւելի ստուար խմբի օգնութեամբ:

Հասցէն՝ Тифлисъ Редація „ЛУМА“ къмъ протоіерею ГЮТУ АГАНЬЯНЦЪ.

Արտասահմանից՝ Tiflis Archiprêtre GÜT AGHANIANTZ, Redaction «Louma».

Ներկայ գիրքը ինչ ինչ պատճառներով մի ամսով ուշ լոյս տեսաւ: